Bir Yerel Kalkınma Örneği Olarak Sason Çileği Yetiştiriciliği

Lale AKSOY

Yüksek Lisans Tezi

Eskişehir, 2023

BİR YEREL KALKINMA ÖRNEĞİ OLARAK SASON ÇİLEĞİ YETİŞTİRİCİLİĞİ

Lale AKSOY

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2023

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Lale AKSOY tarafından hazırlanan Bir Tarımsal Yerel Kalkınma Örneği Olarak Sason Çilek Yetiştiriciliği başlıklı bu çalışma 19/09/2023 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Oytun Meçik	
Üye (Danışman) Dr. Öğr. Üyesi Esin Kılıç	
Üye Dr. Öğr. Üyesi Halise Duygu Özalp	

ONAY

.../... /202..

Prof. Dr. Oytun MEÇİK

Enstitü Müdürü

19/09/2023

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Lale AKSOY

İmz

ÖZ

BİR YEREL KALKINMA ÖRNEĞİ OLARAK SASON ÇİLEĞİ YETİŞTİRİCİLİĞİ

AKSOY, Lale

Yüksek Lisans, 2023

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Esin KILIÇ

Türkiye, özellikle AB'ye aday ülke seçildikten sonra AB'ye uyum sürecinde AB standartlarına uygun bölgesel ve yerel tarım politikaları oluşturmaya başlamıştır. Yerel kalkınmanın temel amacı, sürdürülebilirlik ve verimlilik odaklı kalkınma çabalarıyla sosyoekonomik kalkınmayı sağlamak ve yoksulluğu azaltmaktır. Batman ilinin Sason ilçesinde uygulanmakta olan çilek yetiştiriciliği faaliyetleri yerel kalkınmaya bir örnek teşkil etmektedir. Bu tarımsal faaliyet, yerel halkın en önemli geçim kaynağı olan tütüne kota uygulamaları getirilince tütüne alternatif bir geçim kaynağı olarak uygulanmaya başlanmıştır. Bu çalışmada Sason'da bir yerel kalkınma örneği olarak başlayan çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin, yerel kalkınma politikalarının temel hedefleri arasında yer alan sosyoekonomik kalkınma ve yoksulluğu azaltma ile sürdürülebilirlik ve verimlilik odaklı bir kalkınma üzerindeki etkilerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Nitel araştırma yöntem ve teknikleri kullanılarak hazırlanan bu çalışmada, yarı yapılandırılmış görüşme formları veri toplama aracı olarak kabul edilmiştir. Çalışmaya Batman'ın Sason ilçesinden toplam 12 katılımcı dâhil edilmiştir. Çalışma sonucunda bölgede uygulanan çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin, bölgenin sosyoekonomik düzeyinde ve refah seviyesinde önemli bir artış sağlamış olduğu fakat bölgede sürdürülebilirliği ve verimliliği engelleyen önemli faktörlerin olması nedeniyle istenilen düzeyde bir kalkınmanın sağlanmamış olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yerel Kalkınma, Tarım, Sason Çileği

ABSTRACT

SASON STRAWBERRY CULTIVATION AS AN EXAMPLE OF LOCAL DEVELOPMENT

AKSOY, LALE

Master's Degree, 2023

Department of Economics

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Esin KILIÇ

After being selected as a candidate country for the EU, Türkiye started to implement policies that align with the EU's standards, including regional, local, and agricultural policies. The primary objective of local development is to provide socio-economic development and to reduce poverty with sustainability and efficiency-oriented development efforts. Strawberry growing activities implemented in Sason district of Batman province constitute an example of local development. This agricultural activity began to be implemented as an alternative source of income to tobacco when quotas were introduced for tobacco, which is the most important source of income for the local people. In this study, it is aimed to determine the effects of strawberry growing activities, which started as an example of local development in Sason, on socioeconomic development, poverty reduction, sustainability and productivity-oriented development, which are among the main objectives of local development policies. This study aims to determine the effects of strawberry growing activities, which is an example of local development in Sason, on socio-economic development, poverty reduction, and sustainability and productivity efforts in the region, which are among the main objectives of local development policies In this study, which was prepared using qualitative research methods and techniques, semi-structured interview forms were accepted as data collection tools. In this study prepared using qualitative research methods and techniques, semi-structured interview forms were accepted as data collection tools. A total of 12 participants from Sason district of Batman were included in the study. As a result of the study, it was determined that the strawberry cultivation activities implemented in the region provided a significant increase in the socioeconomic level and welfare level of the region, but the desired level of development was not achieved due to important factors that hindered sustainability and productivity in the region.

Keywords: Local Development, Agriculture, Sason Strawberry

TEŞEKKÜR

Uzun bir süre boyunca ciddi bir çaba ve özveri ile hazırladığım yüksek lisans tezimi tamamlamanın heyecanını ve gururunu yaşıyorum. Bu bölümü tez yazma sürecinde bana yardımlarını esirgememiş ve her koşulda desteklemiş insanlara teşekkür etmek için kullanacağım.

Öncelikle danışmanlığımı üstlenen ve tez yazım sürecinin her aşamasında desteğini esirgemeyen danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Esin Kılıç'a danışmanlığı için çok teşekkür ediyorum. Tez savunmama katılarak değerli görüşleri ve yapıcı eleştirileri ile araştırmanın şekillenmesini sağlayan değerli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Halise Duygu Özalp ve Prof. Dr. Oytun Meçik'e teşekkürü borç bilirim. Bunun yanında tez yazma sürecinde benden desteğini hiç esirgemeyen annem Keziban Aksoy'a, yengem Cansu Aksoy'a ve arkadaşım Hilal Toptaş'a teşekkür ederim.

Lale Aksoy

İÇİNDEKİLER

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ iii
ÖZ iv
ABSTRACT v
TEŞEKKÜR vi
İÇİNDEKİLER vii
TABLOLAR LİSTESİ x
ŞEKİLLER LİSTESİ xii
KISALTMALAR LİSTESİ xiii
GİRİŞ 1
BİRİNCİ BÖLÜM 5
YEREL KALKINMA 5
1.1. Kalkınma Kavramının Tanımı ve Evrimi 5
1.2. Yerel Kalkınma Kavramının Evrimi ve Tanımı 8
1.3. Yerel Kalkınmada Yerel Yönetim 13
1.4. Yerel Kalkınmanın Başlıca Aktörleri 17
1.4.1. Belediyeler 17
1.4.2. Yerel Kalkınma Ajansları 19
1.4.3. Kooperatifler 20
1.4.4. Sivil Toplum Kuruluşları 21
1.5. Yerel Kalkınma Stratejileri ve Politikaları 22
1.6. Türkiye'de Yerel Kalkınma 27
İKİNCİ BÖLÜM 35
TÜRKİYE'DE TARIMIN GELİŞİMİ VE KALKINMADAKİ ÖNEMİ 35
2.1. Türkiye'de Tarımın Gelişimi 35
2.1.1. Cumhuriyet Döneminde Tarım 35
2.1.2. Planlı Dönemde Tarım 39
2.1.3. 1980-2000 Döneminde Tarımdaki Gelişmeler ve Uygulanan Politikalar 41
2.1.4. 2000'li Yıllarda Türkiye'de Tarımsal Reform ve Yeniden Yapılanma 45
2.2. Tarımın Kalkınmadaki Rolü 54
2.3. Türkiye'de Tarımın Kalkınmadaki Rolü 60
2.3.1. Tarımın Milli Hasılaya Katkısı 60
2.3.2. Tarımın İstihdama Katkısı 61

2.3.3. Tarımın Dış Ticarete Katkısı 62
2.3.4. Türkiye'de İşgücünün Tarım Sektöründen Tarım Dışı Sektörlere Aktarımının Kalkınmaya Katkısı 63
2.4. Türkiye'de Tarımsal Kalkınma Yolundaki Engeller 64
2.5. Türkiye'de Tarımsal Yerel Kalkınma Deneyimlerini Araştıran Çalışmalar 67
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 71
BATMAN'DA TARIMSAL ÜRETİM VE ÇİLEK YETİŞTİRİCİLİĞİ 71
3.1. Sason İlçesinin Bağlı Bulunduğu Batman İli Hakkında Genel Bilgiler 71
3.1.1. Batman İli Nüfus Yapısı 72
3.1.2. Batman İl Arazisinin Niteliklerine Göre Dağılımı 73
3.1.3. Batman İlinin Bitkisel Üretim İstatistikleri 75
3.1.4. Batman'da Tarımsal Üretimde Kullanılan Sermaye ve Diğer Girdilerine İlişkin İstatistikler 77
3.1.5. İl Genelinde Verilen Tarımsal Hibe ve Destekler 78
3.2. Çilek Yetiştiriciliği 81
3.2.1. Bir Üzümsü Meyve Olarak Çilek 81
3.2.2. Çileğin Kullanım Alanları 82
3.2.3. Çileğin Tarihsel Gelişimi 82
3.2.4. Çileğin Ekolojik İstekleri 84
3.2.4.1. İklim İstekleri 84
3.2.4.2. Toprak İstekleri 84
3.2.4.3. Çilek Gelişimini Etkileyebilecek Problemlerle Mücadele 85
3.2.4.4. Çilek Hasadı ve Depolanma Süreci 85
3.2.5. Çilek Pazarlama Kanalları 86
3.2.6. Dünyada Çilek Üretimi ve Dış Ticareti 87
3.2.7. Türkiye'de Çilek Üretimi 90
3.2.8. Batman'ın Sason İlçesinde Çilek Yetiştiriciliği 95
3.2.8.1. Sason Çileğinin Hikâyesi 95
3.2.8.2. Sason Çilek Üreticileri Birliği'nin (SAÇÜB) Kuruluşu 96
3.2.8.3. Sason Çileğinin Coğrafi İşaret Alması 97
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 99
SASON'DA ÇİLEK YETİŞTİRİCİLİĞİNİN YEREL KALKINMAYA ETKİSİNİN ARAŞTIRILMASI 99
1.1. Yöntem 99
1.1.1. Araştırmanın Problemi ve Amacı 99
1.1.2. Araştırmanın Tasarımı 102

1.1.3. Örneklem Seçimi 103
1.1.4. Verilerin Toplanması 104
1.1.5. Verilerin Analizi 106
1.2. Araştırmanın Bulguları 107
1.2.1. Katılımcıların Sason'da Çileği Yetiştiriciliği Faaliyetlerinin Bölgenin İşgücü Hareketliliğine Yönelik Etkisi Konusundaki Değerlendirmeleri 109
1.2.2. Katılımcıların Sason'da Çilek Yetiştiriciliği Faaliyetlerinin Bölgenin Ekonomisine Yönelik Etkileri Konusundaki Değerlendirmeleri 112
1.2.3. Katılımcıların Sason'da Çilek Yetiştiriciliği Faaliyetlerinin Bölgenin Refah Seviyesine Yönelik Etkileri Konusundaki Değerlendirmeleri 116
1.2.4. Katılımcıların Sason'da Çilek Yetiştiriciliği Faaliyetlerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Kapsamında Kadın Katılımına Yönelik Etkileri Konusundaki Değerlendirmeleri 119
1.2.5. Katılımcıların Sason'da Çilek Yetiştiriciliği Faaliyetlerinin Sürdürülebilirlik ve Verimliliğe Yönelik Etkileri Konusundaki Değerlendirmeleri 122
1.2.5.1. Katılımcıların Çilek Üreticilerinin Çilek Üretimi Konusunda Bilgi Edinme Yöntemi Konusundaki Değerlendirmeleri 123
1.2.5.2. Katılımcıların Çilek Yetiştiriciliği Faaliyetlerinde Verimliliği ve Sürdürülebilirliği Etkileyen Faktörlere Yönelik Değerlendirmeleri 125
1.2.6. Katılımcıların Sason'da Çilek Yetiştiriciliği Faaliyetlerinde Devlet Desteklerinin Etkileri Konusundaki Değerlendirmeleri 134
SONUÇ 141
KAYNAKÇA 151

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Geleneksel Yukarıdan-Aşağıya Kalkınma Politikaları ve Aşağıdan-Yukarıya Yerel Ekonomik Kalkınma Politikaları Arasındaki Temel Farklar 11

Tablo 2. Yerel Kalkınma Stratejisi, Politikası ve Araçları 26

Tablo 3. GSMH İçinde Tarım, Sanayi ve Hizmet Sektörünün Payları (%) 38

Tablo 4. 1980-2000 Döneminde GSYH'nin Sektörel Dağılımı (Cari Fiyatlarla) 44

Tablo 5. 1980-2000 Döneminde İstihdamın Sektörel Dağılımı 45

Tablo 6. 1998-2022 Yılları Arasında Tarım, Hizmet ve Sanayi Sektörünün GSYH İçindeki Payları 60

Tablo 7. Toplam İstihdamın Sektörel Dağılımı ..... .62

Tablo 8. Türkiye'nin 2005-2021 Yılları Arasındaki Tarım Ürünleri İhracat ve İthalat Değerleri..... 62

Tablo 9. Türkiye'de 1927-2022 Yılları Arasında Kent ve Köy Nüfus Oranları 63

Tablo 10. Batman İlçelerinin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE), 2022 72

Tablo 11. Batman İli Nüfus Yapısı 73

Tablo 12. Batman İlçelerinde Cinsiyete Göre Nüfus Dağılımı..... 73

Tablo 13. Batman İlçelerinin Yüz Ölçümü 73

Tablo 14. 2021 Yılı Batman Arazi Dağılımı..... 74

Tablo 15. Batman'da Tarım Alanları 75

Tablo 16. Batman'da İlçe Bazında Bitkisel Üretim Alanları, 2021 75

Tablo 17. Bitkisel Üretim Alanı (Meyveler)..... 76

Tablo 18. Batman'da Tarımsal Alet ve Makinalar (Adet) 77

Tablo 19. İlaç, Alet, Tohum, Gübre Bayilerinin İlçelere Göre Dağılımı..... 78

Tablo 20. Batman'da Çiftçi Kayıt Sistemine (ÇKS) Müracaat Eden İşletme Sayısı ve ÇKS'ye Kayıtlı Alan (dekar) 78

Tablo 21. Batman'da İlçelere Göre Mazot ve Gübre Desteği..... 79

Tablo 22. Batman'da İlçelere Göre Sertifikalı Fide/Fidan Desteği 80

Tablo 23. Batman'da İlçelere Göre Organik Tarım Desteği..... 80

Tablo 24. Batman'da İlçelere Göre Küçük Aile İşletmesi Destekleri 81

Tablo 25. Batman'da İlçelere Göre Verim Kaybı Kuraklık Desteği 81

Tablo 26. Dünyanın Önde Gelen Çilek Üreticisi Ülkelerin Çilek Üretim Miktarı ve Verimi (2020/2021)..... 88

Tablo 27. Başlıca Ülkelerde Çilek İhracat-İthalat Miktarı ve Değeri (2021) 89

Tablo 28. Dünyada En Fazla Çilek İthalatı Yapan Ülkeler (2019/2020/2021)..... 90

Tablo 29. Türkiye'de Çilek Üretim Alanı, Üretim Miktarı ve Verimi 91
Tablo 30. Çilek Denge Tablosu 2000/'01-2021/'22..... 91
Tablo 31. Piyasa Yıllarına Göre Türkiye'nin AB ile Çilek Ticareti, Türkiye'de Kişi Başına Tüketilen Çilek Miktarı ve Çilek Yeterlilik Derecesi 92
Tablo 32. Bölgelere Göre Çilek Üretimi..... 93
Tablo 33. Türkiye'de Çilek Yetiştiriciliğinin Yoğun Olarak Yapıldığı Başlıca İller 94
Tablo 34. Katılımcıların Demografik Bilgileri 104

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. GSYH'de Tarım, Sanayi ve Hizmet Sektörünün Payları 38
Şekil 2. Pazarlama Kanalları 86
Şekil 3. Nitel Verilerin Analizinde İzlenen Aşamalar 106
Şekil 4. Çilek Üreticilerinin Çilek Üretimi Konusunda Bilgi Edinme Yöntemleri . 124
Şekil 5. Çilek Yetiştiriciliği Faaliyetlerinde Verimliliği ve Sürdürülebilirliği Engelleyen Faktörler 126

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği
ABD: Amerika Birleşik Devletleri
ARIP: Tarım Reformu Yatırım Projesi
BKA: Bölgesel Kalkınma Ajansı
BT: Bilgi Teknolojileri
ÇKS: Çiftçi Kayıt Sistemi
WB: Dünya Bankası
DGD: Doğrudan Gelir Desteği
DPT: Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü
GAP: Güneydoğu Anadolu Projesi
GSYH: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
GTHB: Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı
ILO: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF: Uluslararası Para Fonu
IPA: Katılım Öncesi Yardım Aracı
İBBS: İstatiksel Bölge Birimlerinin Sınıflandırılması
KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsü
km²: kilometrekare
m: metre
OTP: Ortak Tarım Politikası
SAÇÜB: Sason Çilek Üreticileri Birliği
STK: Sivil Toplum Kuruluşu
TEYAP: Tarımsal Eğitim ve Yayım Projesi
TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
YKA: Yerel Kalkınma Ajansı

GİRİŞ

Kalkınma ve büyüme kavramları çok uzun yıllardır aynı anlama gelecek biçimde kullanılmaktadır ve bu iki kavramın birbirleriyle karıştırılabilmektedir. Büyüme, iktisat literatüründe sermaye, istihdam, üretim, dış ticaret, gelir, servet gibi sayılabilecek veya hesaplanabilecek sayısal değerlerin artış göstermesidir. Kalkınma ise sadece üretimde meydana gelen artış oranı ile hesaplanabilen bir kavram olmaktan ziyade, üretim ve kişi başına düşen gelir seviyesindeki artışın yanı sıra ülkenin sosyoekonomik düzeyinde meydana gelen değişikleri de kapsamaktadır. Kalkınma hem ülkelerdeki bireylerin yaşam kalitesini hem de ülkelerin diğer ülkelere göre konumunu belirler (Öztopçu, 2017, s. 58)

Sanayi devriminden sonra hızla sanayileşen ve gelişen ülkeler az gelişmiş ve gelişme sürecinde olan ülkeleri geride bıraktığı için az gelişmiş ülkeler gelişme yolunda ilerlerken sanayileşmiş ülkeleri takip etmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerin gelişmişlik seviyelerini her alanda yakalamak için çabaladığı 1940-1970 yılları arasında kalkınma iktisadı da kalkınmanın iktisadi boyutu üzerine yoğunlaşmıştır. Bu dönemde gelişmiş ülkeler kalkınmanın sadece iktisadi boyutu üzerine yoğunlaştığı için gelir, yoksulluk ve işsizlik gibi kavramların ihmal edilmesi ise toplumdaki sosyal sınıflar arasındaki farkı daha da açmıştır.

1970'li yıllarda dış şokların etkisiyle başlayan kriz sosyal, ekonomik ve siyasal boyutta büyük etkiler yarattığı gibi bölgelere bakış açısını da etkilemiştir. 1970'li yıllarla birlikte bölgesellikten yerelliğe bir geçiş yaşanmaya başlamıştır. 1970'li yıllardan önceki dönemde hâkim olan bölgesel politikalar 1970'li yıllarla birlikte yerini kendi olanakları ve potansiyeliyle gelişebilmeyi kapsayan yerelleşme kavramına bırakmıştır.

Yerel kalkınma yaklaşımı, küreselleşmeye karşı olarak ortaya çıkmış bir kalkınma yaklaşımı değildir. Yerel kalkınma aslında her yerel birimin, yerel potansiyeli ve yerel dinamikleri etkili bir şekilde kullanarak küresel rekabette daha güçlü olmasını amaçlayan bir yaklaşımdır. Yerel birimlerin kendi olanaklarıyla kalkınmalarının sadece küresel boyutta bir kalkınmaya hizmet etmemeleri, aynı zamanda bölgesel eşitsizlikleri gidermeye de katkıda bulunmaları bölgesel kalkınma açısından büyük önem arz etmektedir.

Yerel kalkınma anlayışının zamanla geleneksel kalkınma anlayışına bir alternatif olarak ortaya çıkması, geleneksel kalkınma anlayışının kalkınmanın kapsayıcı olmasında yetersiz kalabilmesinden kaynaklanmaktadır. Geleneksel kalkınma anlayışı yukarıdan-aşağıya, yerel kalkınma yaklaşımı ise aşağıdan-yukarıya bir kalkınma yaklaşımını savunmaktadır. Geleneksel yukarıdan aşağıya kalkınma yaklaşımında yerel birimlerle ilgili bir karar verilirken yerel aktörlerin katılımı çok fazla önemsenmezken, yerel kalkınma anlayışında yerel aktörlerin katılımı vazgeçilmezdir. Geleneksel kalkınma anlayışında daha çok ekonominin dinamizmini belirleyen belirli sektörlerin gelişimi amaçlanırken, yerel kalkınma anlayışında ise her bölgenin sosyal, ekonomik ve kurumsal koşullarının tespiti ve yerel ekonomik potansiyelinin belirlenmesi yoluyla bölgesel kalkınma amaçlanmaktadır. Geleneksel kalkınma anlayışı ekonomik faaliyeti gerçekleştirmek ve sürdürmek için finansal desteğe ve sübvansiyonlara ihtiyaç duyarken, yerel kalkınma anlayışı ekonomik faaliyetin gelişimi ve devamı için temel koşulların iyileştirilmesine odaklanmaktadır.

Türkiye'nin merkeziyetçi bir yönetim geleneğine sahip olması nedeniyle Türkiye'de geleneksel kalkınma anlayışından yerel kalkınma anlayışına geçmek kolay olmamıştır. Türkiye'de yerel kalkınma kavramının ön plana çıkmasını kaçınılmaz kılan bazı iç ve dış faktörler etkili olsa da asıl önemli gelişme, Türkiye'nin 1999 yılında Helsinki Zirvesi'nde AB'ye aday ülke seçilmesi olmuştur. Avrupa Birliği bölgesel eşitsizlikler üzerinde çok durduğu için bölgesel ve yerel kalkınmaya ayrıca önem vermekte ve bunu AB'ye uyum sürecinde AB'ye aday ülkelere de bir ön koşul olarak sunmaktadır. Türkiye'de bölgesel ve yerel kalkınma konusundaki yapısal reformlardaki artış, Türkiye'nin AB'ye aday ülke seçilmesinden sonraki döneme tekabül etmektedir. Türkiye bu süreçten sonra bölgeler arasındaki eşitsizliği gidermek için özellikle bölgelerin yerel dinamiklerinden ve yerel kaynak potansiyelinden daha fazla istifade etmeye çalışmış ve yerel girişimciliği daha fazla teşvik etmeye başlamıştır.

Türkiye'de yerel kalkınmaya bir örnek olarak Sason çilek yetiştiriciliği projesi gösterilebilir. Sason'da yerel halkın en önemli geçim kaynağı olan tütüne kota uygulamaları getirilince yerel halk tütün üretimini bırakmak zorunda kalmıştır. Bölgede yerel halkın geçimini sürdüreceği tütün üretimine alternatif başka bir iş olmadığı için yerel halk dışarıya göç etmeye başlamıştır. Batman ilinin kuzey kısmında yer alan Sason'da hem Doğu Anadolu'nun karasal ikliminin hem de Akdeniz'in ılıman

ikliminin hâkim olmasının Sason'a çilek üretimi için elverişli bir iklim oluşturmasının etkisiyle devlet, bölgeden dışarıya yapılan göç hareketlerini önlemek için 2007 yılında tütüne alternatif bir ürün olarak 4 aileye 15 dönümlük alanda çilek üretiminde %100 hibe desteği sağlamıştır. İlk projeden iyi bir verim elde edilince, kısa sürede çilek üretimi Sason'un geniş bir bölümüne yayılmıştır. Devlet, bölgede 2015 yılına kadar %100 hibe destekli projeler uygulamış, 2015 yılından sonra hibe oranını %70'e düşürerek desteklere devam etmiştir.

Bölgesel kalkınma politikalarının geliştirilmesindeki amaç bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi, yerel ve bölgesel çapta ekonomik kalkınmanın hızlandırılması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasıdır. Türkiye'de özellikle AB'ye uyum sürecinde bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını azaltmak ve yerel bölgelerin yerel dinamiklerinden ve potansiyelinden istifade etmek amacıyla yerel ve bölgesel boyutlarda uygulanan projeler artmaya başlamıştır. Yerel ve bölgesel kalkınmayı sağlamak için uygulanan bu projelerden bazıları farklı sebeplerden dolayı arzu edilen başarıya ulaşamamaktadır. Türkiye'de özellikle gelişme sürecinde olan bölgelerde uygulanmaya yönelik geliştirilen politikaların başarısı, temel olarak yerel/bölgesel düzeyde kurumsal kapasitenin yetersizliği, yani yerel düzeyde etkili kurumsal yapıların ve yeterli düzeyde mali kaynakların olmaması nedeniyle yetersiz kalabilmektedir (Kayasü, 2006). Bu bağlamda Türkiye'de gelişme sürecinde olan bir bölgede bir yerel kalkınma örneği olarak hayata geçirilen Sason çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin yerel kalkınma politika hedeflerine olan etkileri bu çalışmanın ana motivasyonu olmuştur. Çalışmanın amacı, Sason'da bir yerel kalkınma örneği olarak uygulanan çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin yerel kalkınma politikalarının hedefleri üzerindeki etkilerini tespit etmektir. Bu bağlamda, Sason'da bir yerel kalkınma örneği olarak hayata geçirilen çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin, yerel kalkınma politikalarının temel hedefleri olan bölgenin sosyoekonomik kalkınmasına, bölgede yoksulluğun azaltılmasına, verimlilik artışına ve sürdürülebilirlik çabalarına olan etkilerinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Çalışma üç ana başlıktan oluşmaktadır. İlk bölümde kalkınma ve yerel kalkınma kavramları, yerel kalkınmanın temel unsur ve politikaları ile Türkiye'de yerel kalkınma süreci açıklanmıştır. İkinci bölümde Cumhuriyet döneminde, planlı kalkınma döneminde ve 1980-2000 yılları arasında tarımdaki gelişmeler ve uygulanan politikalar, 2000 yılı itibarıyla tarımda uygulanan yapısal reformlar, tarımın

kalkınmadaki rolü ve Türkiye'de tarımın kalkınmadaki önemi ele alınmıştır. Son bölümde ise çilek yetiştiriciliği ve Sason'un bağlı bulunduğu Batman ili hakkında genel bilgiler verildikten sonra dünyada ve Türkiye'de çilek üretimine ilişkin istatistikler sunulmuştur. Ardından Sason'da toplam 12 çilek üreticisi ile yapılan görüşmeler doğrultusunda, veri toplama aracı olarak kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formlarından elde edilen bilgiler nitel araştırma yöntemi ile analiz edilmiştir. Görüşmeler sonucunda toplanan bilgilerin kodlama yöntemiyle deşifre edilmesiyle ortaya çıkan kategori ve temalar doğrultusunda araştırmanın bulgularına ulaşılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

YEREL KALKINMA

1.1. Kalkınma Kavramının Tanımı ve Evrimi

Kavram olarak kalkınma ile ilgili literatürde farklı tanımlar bulunmaktadır. Bunun pek çok nedeni olmakla birlikte bu farklılık temelde kalkınmanın çok fazla faktöre ve normatif değere bağlı olarak gelişen bir olgu olmasından kaynaklanmaktadır. Kalkınma, genel kabul gören bir tanımlama yapılması zor olan bir kavramdır ve bu alanda çalışma yapan araştırmacıların üzerinde görüş birliğine vardıkları bir husus, bu kavramın genel geçer bir tanımla tanımlanmayacak kadar karmaşık bir kavram olduğu gerçeğidir. Kalkınma kavramının standart bir tanımının olmamasının başka bir nedeni ise farklı dönemlerde farklı şekillerde tanımlanmış olmasıdır.

Mıhçı'ya (1996, s. 5) göre "en genel anlamda kalkınma, birçok ülkenin ulaşmak istediği temel "amaç" ve aynı zamanda iktisadi ve iktisadi olmayan bir dizi değişkende köklü değişikliklere yol açan bir "süreç" olarak görülebilir" (s:65). Açıkalın ve Saltık'a (2007, s. 7) göre ise "Kalkınma, amacı, stratejileri, başarı kriter ve göstergeleri zamana, mekana, toplumsal sınıf, tabaka, cinsiyet ve etnik gruplara göre tanımlanan ve politik tercihlere göre belirlenen bir eylemdir. Diğer bir deyişle 'kalkınma', politik/ideolojik nitelikli, içinde farklı toplumsal tabakaların tercihlerini içeren ve buna göre tanımlanan, biçimlendirilen ve yönlendirilen planlı bir eylemdir".

Kalkınma kavramı, döneme, dönemin ihtiyaçlarına, dönemin imkânlarına ve dönemin sorunlarına göre farklı şekillerde tanımlanmıştır. Çoğu iktisatçı, iktisat biliminin bir alt disiplini olarak kabul edilen kalkınma iktisadının ortaya çıkışının 1930'lardaki Büyük Buhran'a tekabül ettiğini ve 1939-1945 arasındaki uluslararası ekonomik sistemin çöküşünden kaynaklanan sarsıntının kalkınma iktisadına asıl ivmeyi kazandırdığını düşünmektedir (Yavilioğlu, 2002). Kalkınma kavramının iktisat tarihinde kullanımı yaklaşık olarak yarım yüzyıllık bir geçmişe sahiptir ancak bu kavram kullanılmaksızın kavramın işaret ettiği sürecin yüzyıllara dayanan bir geçmişi vardır. Bu tarihsel süreç içerisinde Sanayi Devrimi ve devrimin yarattığı değişimler önemli bir yere sahiptir (Mıhçı, 1996).

On sekizinci yüzyılda İngiltere'de başlayan, oradan Kıta Avrupası ülkelerine ve Amerika Birleşik Devletleri'ne yayılan sanayileşmenin getirdiği yenilikler ve değişiklikler, bu ülkeler tarafından "ilerleme" olarak adlandırılmış ve Batı her türlü

gelişmenin ve modernliğin merkezi haline gelmiştir (Mıhçı, 1996). Sanayileşme hareketlerinin yoğunlukta olduğu bu dönemde; ilerleme, sanayileşme, batılılaşma ve modernleşme kalkınmayla özdeş kavramlar olarak kullanılmıştır. 1970'lere kadar benimsenen kalkınma modelleri temelde Batı'nın izlediği yolu esas almıştır. Bu anlamda kalkınma; siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda bir modernleşme hareketi olarak görülmüştür. Buna göre gelişmekte olan ülkelerin kalkınma hedefleri gelişmiş ülkelerin siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel değerlerine yetişmek olarak ortaya çıkmış ve ekonomik toplumsal dönüşüm projesi buna göre ele alınmıştır. Dolayısıyla kalkınma iktisadı da bu gelişmeler ışığında modernleşme iktisadı olarak yorumlanmıştır (Kaynak, 2003). Kalkınmanın tamamen sanayileşme, batılılaşma ve modernleşme kavramlarıyla özdeşleştiği bu dönemde, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerin sosyal, siyasal ve kültürel değerlerini benimsemesi şartıyla kalkınacağı düşüncesi hâkim olmuştur. Kapitalizmin altın çağını yaşadığı ve gelişme yolundaki ülkeler için sanayileşmiş Batı'nın gelişmişlik seviyesini yakalamanın temel hedef olduğu II. Dünya Savaşı'ndan sonraki bu süreçte, kalkınma iktisatçıları kalkınma iktisadının ekonomik boyutu üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu yüzden 1940'lı yılların sonlarından 1970'lerin ortalarına kadar, kalkınma kavramı ekonomik büyüme ile eşanlamlı bir kavram olarak düşünülmüştür. Kalkınma iktisadının çözüm bulması gereken yoksulluk, işsizlik ve gelir dağılımı gibi temel meseleler varken bu dönemde üretim artışının ilerlemenin temel dinamiği olarak görülmesi, ekonomik büyüme ve kalkınma kavramlarının birbiri yerine kullanılmasının temel nedenidir.

Sen'e (1988) göre zenginliğin genişlemesi neticesinde bu zenginliğin insanların yaşam koşullarına katkı yapması şüphe edilemez bir gerçektir. Dolayısıyla, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde iktisadi çalışmalarda bir alan olarak kendine yer bulan kalkınma ekonomisindeki ilk araştırmaların, daha çok ekonomik büyümeyi sağlamanın ve gayri safi milli hasılayı arttırmanın yolları üzerine odaklanması doğal kabul edilmiştir. Kalkınma iktisatçıları 1940'ların sonlarından 1970'lerin ortalarına kadar, sermaye birikiminin ve dolayısıyla yatırımların ve tarım sektöründeki potansiyelin daha verimli olan sanayi sektörüne aktarılmasıyla ekonomik büyümenin sağlanacağını düşünmüşlerdir. Dolayısıyla bu dönemde daha çok sermaye birikimi ve sanayileşme üzerine odaklanmışlardır. Bu dönemde kalkınma iktisatçıları bütünüyle iktisadi büyüme üzerine odaklanmış olup kişi başına düşen gelir veya

GSMH artışının yoksulluk, işsizlik ve gelir dağılımı gibi sorunlara otomatik olarak çözüm olacağını düşünmektedirler.

Dünyada kapitalizmin "altın çağı"nın yaşandığı 1950'lerle 1970'li yıllar arasında hızlı sermaye birikimi ekonomik kalkınmanın motoru olarak kabul edilmiştir. Bu doğrultuda hızlı sermaye birikiminin hızlı sanayileşmeyi sağlayacağı, hızlı sanayileşmenin de mevcut olan işsizliği ortadan kaldıracağı düşüncesi benimsenmiştir. Sermaye birikimi sürecinde yurt içi tasarrufların yetmediği durumlarda oluşan açığın dış yardımlarla kapatılacağı düşünülmüştür. Böylece ithal ikameci sanayileşme, planlama, dış yardım ve sermaye birikimi yoluyla hızlı büyüme için gerekli bileşenler oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu dönemde oluşturulan modellerin ortak özelliği, kalkınmayı ekonomik büyüme olarak tanımlaması ve kişi başına gelir artışını bunun bir ölçütü olarak kullanmasıdır. İktisadi kalkınmanın amacı, geleneksel, durağan geçimlik ekonomiyi, kendi ayakları üzerinde durabilen ve Batı'daki ülkelere benzer kapitalist bir ekonomiyle aynı seviyeye getirmektir (Kaynak, 2003).

1950-1970 yılları arasında daha çok gelişmekte olan ülkelerin sorunları üzerine odaklanılmış olup ekonomik büyüme, modernleşme, sanayileşme, ulusal sermaye birikimi gibi hedefler üzerinde durulmuştur. Bu dönemde gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme hızında ciddi bir artış meydana gelmiş olsa da, daha çok kalkınmanın iktisadi boyutu üzerinde durulduğu için az gelişmiş ülkelerde gelir dağılımı, yoksulluk ve işsizlik gibi sorunlar çözülmemiştir. 1940'lardan 1970'lere kadar kalkınmanın referans aldığı bu türlü bir ekonomik modelinin bir sonucu olarak gelir eşitsizliğindeki fark daha da açılmıştır. Özellikle ekonomik büyümenin ivme kazanmasına rağmen işsizliğin hızla artması, kalkınma kavramının mevcut tanımına yönelik eleştirilere neden olmuştur. Bu da Batı merkezci ekonomik büyümenin, kalkınmayı da beraberinde getireceği düşüncesine olan inancı yıkmıştır (Turhan, 2020). Bu gelişme kalkınma kavramında ihmal edilen sosyal refah gibi kavramların kalkınma literatürüne geçmesine yol açmıştır. Kalkınmanın sadece iktisadi boyutuna yoğunlaşılarak arzu edilen ilerlemenin kaydedilemeyeceği, kişi başına gelirdeki veya GSMH'deki hızlı artışın işsizlik, yoksulluk ve gelir dağılımı gibi sorunların çözümünde yetersiz kaldığı ve kalkınma kavramının sosyal boyutuna yönelmek gerektiği anlaşılmıştır. Diğer taraftan, 1970'li yıllarda başlayan dış şokların neden olduğu kısa süreli istikrarsızlıklar karşısında kalkınma iktisadı hazırlıksız yakalanmış; Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankasını (WB) etkisi altına alan neoklasik

iktisat gittikçe güçlenmeye ve daha fazla gündemde kalmaya, kalkınma iktisadının özenle üzerine odaklandığı büyüme ve sanayileşme gibi konular ise gözden düşmeye başlamıştır (Kaynak, 2003).

1980'li yıllarda gelişmekte olan ülkelerde büyüme oranlarındaki önemli artışlara rağmen işsizlik oranı artışları gözlemlenmiştir. Kalkınmada sadece iktisadi boyut üzerinde yoğunlaşmak yetersiz kaldığı için, kalkınma literatürü alternatif arayışlara yönelmiştir. 1990'lı yıllardan itibaren kalkınmanın iktisadi boyutundan ziyade insani boyutuna daha çok vurgu yapıldığı görülmektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının (UNDP) insani gelişme raporlarında, hükümetlerin eğitim, sağlık, istihdam, eşitlik, çevre ve toplumsal cinsiyet politikalarının önemine vurgu yapılarak yaşam standartlarının iyileştirilmesine daha fazla önem verilmesi gerektiğini belirtmiştir. İnsanların istekleriyle ilgili sorunları ve yaklaşımları belirlemeye çalışan sürdürülebilir insani gelişme kavramı ve gelişme sürecine bunları dâhil etmenin ve güçlendirmenin önemi vurgulanmıştır. Küresel insani gelişme raporları, bireysel beşeri kapasitelerin sürdürülebilir insani gelişme süreçlerinde oynadığı merkezi role ve sosyal sermayeye yapılan yatırımlar sonucu elde edilen sosyal ve ekonomik kazançların geleneksel kalkınma stratejilerinde genellikle küçümsendiğine dikkat çekmektedir (UNDP, 1995, s. 3).

Tüm bu gelişmeler zamanla kalkınmanın iktisat literatüründeki odak noktasını değiştirmiştir. Kalkınma iktisadı kalkınmanın sadece ekonomik boyutuna odaklanan bir kavram olmaktan çıkmış, kalkınmanın sosyoekonomik boyutunu odağına alan bir kavrama dönüşmüştür.

1.2. Yerel Kalkınma Kavramının Evrimi ve Tanımı

Kalkınma kavramına benzer şekilde yerel kalkınma kavramının da iktisatçıların üzerinde görüş birliğine vardığı bir tanımı bulunmamaktadır. Net olarak tanımlanmış bir teorik modelin olmayışı ve yerel ekonomik kalkınma stratejilerinin ana ilham kaynaklarının deneyim ve taklit olması, yaygın olarak kabul gören bir tanımın ortaya çıkmasını engellemiştir (Rodríguez-Pose, 2001, s. 8). Uluslararası Çalışma Örgütüne (ILO) göre yerel ekonomik kalkınma; yerel kaynakları ve küresel bağlamda rekabet avantajını kullanarak iyi işler yaratmak ve ekonomik faaliyeti canlandırmak amacıyla, seçilmiş bir bölgenin özel sektör ve kamu sektörü aktörleri arasında işbirliği faaliyetlerini destekleyen katılımcı bir kalkınma sürecidir (van

Boekel ve van Logtestijn, 2002, s. 5). ILO bünyesinde oluşturulan bir yerel kalkınma projesinin temel unsurları; sosyal diyalog ve katılımı gerektirmesi, özel sektör, kamu sektörü ve STK gibi kâr amacı gütmeyen aktörler arasındaki ortaklığı gerektirmesi, yerelin sahip olduğu kaynak avantajını ulusal ve uluslararası rekabet düzeyinde değerlendirmek için bir alana/mekâna ihtiyaç duyulması, dolayısıyla mekâna veya alana yönelik olması, yerel olarak kendine özgü bir yapıda olması ve yerel bazda yönetilmesidir (van Boekel ve van Logtestijn, 2002).

1970 bunalımı üretim örgütlenmesinde, üretim faktör ve işleyişinde, yönetim sisteminde ve ideolojik düzlemde büyük etkiler yarattığı gibi, bölgeler de bu dönemdeki dönüşümlerden ve kavramların ters yüz olmasından etkilenmiştir. Dolayısıyla 1970'li yıllarda bölge kavramından yerellik kavramına bir dönüş yaşanmıştır. 1970 bunalımı ile birlikte kalkınmaya dair değişen bakış açısı kalkınma sürecinde ulusun bir alt birimi olarak tanımlanan bölge yerine bölgenin bir alt birimi olarak tanımlanan, kendi olanakları, birikimleri ve potansiyeli aracılığıyla kendi kendine yetebilecek düzeyde olan yerel kavramını gündeme getirmiştir (Eraydın, 2004).

1980'li yıllara gelindiğinde ise yerel birimlere dair klasik görüşün değiştiği ve yerel birimlerin değişen dünya düzeni, artan küresel ilişkiler, etkileşimler ve kurumlar çerçevesinde elde ettikleri göreli konumla tanımlandığı görülmektedir. Bu bağlamda yerel-küresel etkileşimi ve yerelin bu etkileşim içinde kendi sürdürülebilir gelişimini sağlayacak rekabet gücü ön plana çıkmaktadır (Eraydın, 2004).

Küreselleşme her ne kadar bölgesel ve yerel kalkınmanın tersi bir kalkınma yaklaşımı olarak algılansa da aslında yerel-bölgesel kalkınma yaklaşımları tümüyle küreselleşme sürecinde ülkelerin küresel boyutta daha rekabet edebilir bir seviyeye gelmeleri için ortaya çıkmış mikro düzeyde kalkınma yaklaşımlarıdır.

Yerelleşme, küreselleşmeye karşıt değil onun tamamlayıcısı olan ve kişileri, fikirleri ve kurumları dönüştürebilme kapasitesi en az küreselleşme kadar önemli olan mekânsal bir eğilimdir. Tanımı kısaca devletin otoritesinin ve kaynaklarının yerel yönetimlere devredilmesi yoluyla yerel yönetimlerin güçlendirilmesi olarak yapılan yerelleşmenin zamanla niteliği değişmiş ve kapsamı genişlemiştir. Genişleyen niteliği ile yerelleşme eğilimi, yerel yönetimlerinin güçlendirilmesinin yanı sıra yerel sivil toplum kuruluşlarının etkinliklerinin arttırılmasını, yerel medyanın desteklenmesini,

yerel özel sektör ve girişimcilerinin önündeki engellerin kaldırılmasını, yerel halkın yönetime daha fazla katılımının sağlanmasını, yerel düzeydeki merkezi idarelere bağlı taşra birimlerinden yerel yönetimlere yetki aktarılmasını ve son olarak yerel yönetim birliklerinin daha fazla güçlendirilmesini ve yaygınlaştırılmasını kapsamaktadır (Sobacı, 2007).

Küreselleşme süreciyle birlikte aslında yerel ve bölgesel kalkınmanın da önemi artmıştır. Küreselleşme ekonomik, politik, sosyal ve kültürel alanlarda son dönemlerde meydana gelen hızlı bütünleşme anlamına gelmektedir. Dolayısıyla küreselleşme uluslar, toplumlar ve gruplar arasında karşılıklı ilişki ve etkileşimin her geçen gün daha çok derinleşmesi ve hızlanması olgusudur. Ekonomik, siyasal ve teknolojik faktörler küreselleşmenin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. 1970'li yıllarda yaşanan stagflasyon ve uluslararası piyasalara açılma ihtiyacı, iletişim ve ulaşım teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler, üretim teknolojilerinde ortaya çıkan bilgi ve sermaye yoğun yeni üretim biçimleri küreselleşme sürecinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Ersöz, 2009, s. 198).

Küresel rekabet süreci, yerel ve bölgesel uzmanlaşma sürecini karşılaştırmalı üstünlükler temelinde hızlandırmaktadır. Yerel girişimcilik, yerele ait kaynakların değerlendirilmesi, bilgi-beceri birikimi ve diğer potansiyellerden de istifade ederek, belirli sektörlerde uzmanlaşabilen yöreler, hem dünyada hem de yörenin ait olduğu ülke sınırları içerisinde karşılaştırmalı üstünlükler elde edebilmekte ve bu sayede ülke ortalamasından daha fazla büyüme ve gelişme şansı yakalarken ayrıca ülkeye makro düzeyde büyüme, refah ve istikrar anlamında katkı sağlamaktadır. Günümüz dünyasında, rekabetin artık ülkeler arası rekabetten kentler ve bölgeler arası rekabete dönüştüğü gözlemlenmektedir. Dolayısıyla bölge ekonomilerini ulusal ve yeni rekabet koşullarında rekabet edebilir düzeye taşımak ve bölge ekonomilerini bu anlamda yeni piyasa koşullarına hazırlamak için gerekli her türlü yapıyı sağlayabilen, çabuk karar alıp uygulayabilen, esnek ve dinamik kurumsal yapılara ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla artık, dünya genelinde bölgesel kalkınma planlarının hareket noktası sadece bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarını gidermekle sınırlı değildir (Ökmen ve Canan, 2009, s. 943-944).

Yerel ekonomik kalkınmanın son yıllarda artan önemi geleneksel kalkınma politikalarına olan güvenin sarsılması ile açıklanabilmektedir. Geleneksel kalkınma politikalarının başarısızlığı ve yerel ekonomik kalkınmanın zamanla geleneksel

kalkınma politikalarına tercih edilmesi iki kalkınma yaklaşımı arasındaki farklılıklarla açıklanabilmektedir (Çetin, 2007, s. 5).

Tablo 1

Geleneksel Yukarıdan-Aşağıya Kalkınma Politikaları ve Aşağıdan-Yukarıya Yerel Ekonomik Kalkınma Politikaları Arasındaki Temel Farklar

Geleneksel Kalkınma Politikaları	Yerel Kalkınma Politikaları
1. Müdahale edilmesi gereken konuların merkezden alındığı yukardan-aşağıya kalkınma anlayışı	1. Ademimerkeziyetçi bir anlayışla aşağıdan gelen inisiyatifle tüm bölgelerde kalkınmanın teşvik edilmesi.
2. Yönetilmenin merkezi yönetim tarafından yapıldığı bir yönetim anlayışı	2. Farklı hükümet kademeleri arasında merkezi olmayan dikey bir iş birliği ve kamu ve özel kuruluşlar arasında yatay iş birliği anlayışı
3. Kalkınma sorunu için sektörel kalkınma anlayışı	3. Kalkınma sorunu için bölgesel bir kalkınma anlayışı
4. Genel olarak ekonomideki diğer ekonomik faaliyetleri canlandırmak için büyük endüstriyel projelerin geliştirilmesine daha çok ağırlık verilmesi	4. Yerel ekonomik sistemin sürekli bir değişim halinde olan ekonomik çevreye uyum sağlaması için yerelin sahip olduğu kalkınma potansiyelini maksimum düzeye çıkarmak
5. Ekonomik aktiviteyi çekmek için mali destekler, teşvikler ve sübvansiyonlar gibi temel faktörlerden yararlanmak	5. Herhangi bir yerde ekonomik faaliyetlerin gelişmesi için, o yerin ihtiyaç duyduğu temel koşulların sağlanması

Kaynak: Rodriguez-Pose (2001, s. 10)

Yerel kalkınma yaklaşımları ve geleneksel kalkınma yaklaşımları arasındaki temel farklar Tablo 1'de özetlenmiştir. İlk olarak, geleneksel yukarıdan aşağıya yaklaşımlarda, kalkınma stratejilerinin nerede uygulanacağına ilişkin karar, yerel aktörlerin çok az katılımıyla veya hiç katılımı olmaksızın alınırken, yerel ekonomik kalkınma yaklaşımı bölgenin/yörenin ekonomik potansiyelini ve her alandaki rekabet avantajını göz önünde bulundurarak yerelden kalkınmayı desteklemektedir. İkincisi, kararların nerede ve nasıl alındığının bir sonucu olarak, geleneksel politikalar genellikle bakanlıklar veya merkezi hükümet kurumları tarafından tasarlanır, yönetilir ve uygulanırken yerel aktörlerin de yerel ekonomik kalkınma stratejilerine dâhil edilmesi nedeniyle yerel kalkınma politikalarında sürece dâhil olan tüm aktörlerin çok daha yüksek derecede dikey ve yatay koordinasyonu gerekmektedir. Dikey koordinasyon, yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası kurumların senkronizasyonunu gerektirir. Yatay koordinasyon, kalkınma konularıyla ilgilenen yerel kamu aktörlerini ve özel aktörleri içerir. Üçüncü temel fark, kalkınma yaklaşımıyla ilgilidir. Geleneksel politikalar sektörel bir yaklaşımı benimseme eğiliminde olmuştur. Ekonomik dinamizm oluşturmaya katkıda bulunan belirli sanayi sektörlerinin teşvik edilmesi, bu politikaların temel amaçlarından biri olmuştur. Yerel ekonomik kalkınma yaklaşımı ise ekonomik kalkınmayı sağlamanın bir yolu olarak bölgesel bir yaklaşımı kullanır.

Her bölgenin ekonomik, sosyal ve kurumsal koşullarının tespiti ve yerel ekonomik potansiyelinin belirlenmesi, herhangi bir kalkınma stratejisinin üzerine inşa edildiği temellerdir. Son olarak, iki yaklaşım ekonomik faaliyeti çekme yöntemleriyle de birbirinden ayrılır. Geleneksel yaklaşımlar, ekonomik aktiviteyi çekmek ve sürdürmek için finansal desteğe, teşvik paketlerine ve sübvansiyonlara dayanırken, yerel ekonomik kalkınma yaklaşımı bu tür faaliyetlerden kaçınma eğilimindedir ve daha çok ekonomik aktivitenin gelişmesi ve çekiciliği için temel koşulların iyileştirilmesine odaklanır (Rodríguez-Pose, 2001).

Geleneksel kalkınma politikalarının odak noktasında olan küreselleşmenin birçok avantajı olsa da küreselleşme pek çok ülkede ekonomik eşitsizliklerin daha fazla artmasına neden olmaktadır. Eşit gelişmişlikte olmayan bir bölgesel dağılım ve sosyal eşitsizlikler sonucu oluşan sosyal dışlanma da yine küreselleşmenin yol açtığı olumsuzluklardır. Dolayısıyla küreselleşme sonucunda ortaya çıkan yeni ekonomi, daha büyük bir toplumsal kutuplaşma anlamına gelmektedir. Yüksek eğitimli ve daimi ücretliler ile güvencesiz işçilerden oluşan alt sınıf ve kayıt dışı ekonomideki işçiler arasındaki uçurumun her zamankinden daha büyük bir hızla büyüyeceğini göstermektedir (Rodríguez-Pose, 2001).

Kalkınma iktisadında kalkınmak, gelişmiş ülkeleri yakalamak ve dolayısıyla uluslararası düzeyde rekabeti sağlamak için zamanla ulusal düzeyde takip edilen politikaların yerini bölgesel/yerel politikalar almıştır. Dolayısıyla yukarıdan aşağıya kalkınma anlayışı yerini aşağıdan yukarıya kalkınma anlayışına bırakmıştır.

Yukarıda ifade edilen nedenlerden dolayı geleneksel yukarıdan-aşağıya kalkınma politikalarının istenilen sonuçlara ulaşamaması, bu tür kalkınma politikalarının 1970'li yıllardan itibaren sorgulanmasına neden olmuş ve yenilikçi aşağıdan-yukarıya kalkınma politika ve stratejilerinin ortaya çıkmasıyla ve uygulanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu politika ve stratejiler, genel çerçevede yerel ekonomik kalkınma yaklaşımı ile bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki; küreselleşmenin yol açtığı tehlikelerle yerel bazda başa çıkabilecek basit ve evrensel bir yol söz konusu değildir. Her bir ekonomik birimin kendi farklı yapısına sahip olması nedeniyle farklı sosyal ve ekonomik stratejilerin uygulanması gerekmektedir. Bu nedenle, alansal düzeyde bölgenin herhangi bir yöresine uyarlanabilecek tek bir strateji de söz konusu değildir (Çetin, 2007, s. 158)

Bölgeler arasında sosyoekonomik ve kültürel farklılıkların olması nedeniyle merkezden aşağıya kalkınma anlayışı bölgenin/yörenin ekonomik ve sosyal eşitsizliklerini ortadan kaldıramamaktadır. Dolayısıyla bölgeyi/yöreyi ve bölgenin/yörenin ihtiyaçlarını bilen bölgesel/yerel aktörlerin de dâhil olduğu bölgesel /yerel bir kalkınma yaklaşımına ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca bölgesel/yerel kalkınmayla birlikte inşa edilen güçlü kentler ve bölgeler ulusal kalkınmada kilit rol oynamaktadır. Bölgesel kalkınma ulusal kalkınmanın bir alt basamağını oluştururken, yerel kalkınma da bölgesel kalkınmanın bir alt basamağını oluşturmaktadır (Zengin, Başkurt ve Es, 2014).

Yerel kalkınma yaklaşımı, yöre ve bölgelere kendi tercihleriyle uyumlu olacak şekilde ekonomik ve sosyal geleceklerini şekillendirme imkânı sunan, aşağıdan-yukarıya karar verme anlayışı çerçevesinde oluşturulmuş yerel kalkınma politikalarının ön plana çıkmasında etkilidir. Son yıllarda bazı uluslararası organizasyonlar yerel düzeyde kalkınma sürecini destekleyen kapsamlı programlar uygulamaktadırlar. Yerel kalkınma stratejileri ve organizasyonları, gelişmiş ekonomilerin büyük çoğunluğunda dikkati çekmekte, gelişmekte olan ekonomilere uyarlanmaktadır (Çetin, 2006).

1.3. Yerel Kalkınmada Yerel Yönetim

1980'li yıllarda sosyal, ekonomik ve teknolojik boyutta yaşanan dönüşümleri ifade etmek için kullanılan küreselleşmenin çok geniş bir boyutta etkileri bulunmaktadır (Toksöz, 2008, s. 13). Hayatın neredeyse her alanında varlığını hissettiren bu reform ve her anlamda yeni bir boyuta geçme dalgası, çoğu şeyi olduğu gibi, kamu yönetimlerini de kaçınılmaz olarak etkilemiş ve 1970'lerde geçerli olan yönetim anlayışının sürdürülmesinin artık mümkün olmadığı gerçeğini göstermiştir. Bu reform sürecinde kamu yönetimi sisteminde dönüşümü ve bu reformu kaçınılmaz kılan bazı dinamikler ortaya çıkmıştır. Kamu yönetim anlayışını baştan aşağı değiştiren söz konusu bu dinamikler; endüstrileşmeye yoğunlaşan sanayi toplumundan bilgiye yoğunlaşan bilgi toplumuna geçilmesi ya da fordizmden post-fordizme geçiş şeklinde bir paradigma kayması, her geçen gün daha çok küreselleşen bir dünyada yeni yönetsel değerlerin ortaya çıkması ve küreselleşmenin etkisiyle uluslararası kuruluşların yönetimler üzerindeki etkilerinin daha fazla yoğunlaşması, mevcut olan devlet anlayışında yaşanan değişim, bürokratik yönetim tarzının yetersiz bulunması ve

son olarak ekonomik ve sosyal anlamada bir verimlilik arayışının artmasıdır. (Eşki, 2009, s. 492)

Yönetişim ilk defa WB tarafından Afrika için hazırlanmış olan kalkınma raporunda ülke politikalarının belirlenmesinde ve yönetiminde politik gücün kullanılması anlamında kullanılmıştır. Raporda Afrika'nın kalkınma sorunları dizisinin altında bir yönetişim krizinin yattığı belirtilmektedir. Afrika'da hesap sorabilecek bir güç olmadığı için devlet görevlilerinin korkmadan kendi çıkarlarına göre hizmet ettiği ifade edilmektedir. Ayrıca raporun devamında bu tür durumlarda aracıların oynayacağı önemli rollerin olduğu, toplumda hem yukarı hem de aşağı bağlantılar yaratabilecekleri ve yerel kaygıları taban kurumlarından daha etkili bir şekilde dile getirebilecekleri, bunu yaparken politika oluşturmaya yönelik daha geniş bir fikir ve değer yelpazesi getirebilecekleri, daha iyi performans ve daha fazla hesap verebilirlik için kamu görevlileri üzerinde baskı uygulayabilecekleri belirtilmiştir (World Bank, 1989). Özetle, raporda Afrika'da kalkınmanın önünde bir engel teşkil eden bu sorunları minimize etmek için yönetişim konusuna vurgu yapılmıştır.

Vatandaşlar ile kamu yönetimi arasındaki ilişkilerin yeniden şekillendirilmeye başlandığı günümüz dünyasında, yönetim kavramı da buna paralel olarak değişime uğramaktadır. Bu yeni yönetim anlayışı yönetenler ve yönetilenler arasındaki karşılıklı etkileşim anlamına geldiği için Türkçe'de "yönetişim" olarak adlandırılmıştır (Toksöz, 2008, s. 7)

Yönetişim bir dizi yönetim aracından ve kamu hizmetlerinin üretiminde daha çok verim elde etmekten çok daha fazlasıdır (Stoker, 1998). Yönetişim kavram olarak çok fazla unsurun etkileşimini içerdiği için tek bir yönetişim tanımından bahsetmek imkânsızdır. UNDP'ye göre yönetişim, bir ülkenin sorunlarını yönetmek için siyasi, ekonomik ve idari otoritenin kullanılması ve vatandaşların ve grupların çıkarlarını ifade ettikleri, haklarını kullandıkları ve yükümlülüklerinin bilincinde oldukları ve farklılıkları arasında aracılık ettikleri karmaşık mekanizmalar, süreçler, ilişkiler ve kurumlardır (UNDP Management Development and Governance Division ve UNDP Bureau for Policy and Programme Support, 1997, s. 10).

En genel anlamıyla yönetişim kavramı, yönetenin yönetileni yönettiği bir ilişkiden karşılıklı etkileşimlerin öne çıktığı bir ilişki bütününe doğru bir dönüşümü ifade etmektedir. Böylece yönetişim; toplumların faaliyetlerini yönetmek amacı

doğrultusunda kullandıkları politik, ekonomik ve yönetsel iradeyi oluşturur. Vatandaşların, grupların ve toplulukların; ortaklaşa karar alma ve alınan kararı uygulamada, kendi çıkarlarını dile getirmede, yükümlülüklerini karşılamada ve zıtlaştıkları noktaların çözümünde kullandıkları mekanizmaları, süreçleri ve kurumları kapsamaktadır. Bu anlamda yönetişim, toplumsal aktörler arasındaki ve toplumsal aktörlerle kamu yönetimi arasındaki karşılıklı etkileşimin niteliğine işaret etmekte ve "birlikte yönetim" anlamına gelmektedir (Toksöz, 2008, s. 7).

Yerel kalkınmada yerel yönetişim yerel kalkınma politikalarının odağındaki temel unsurlardan bir tanesidir. Çünkü yerel düzeyde kalkınmanın başarıya ulaşabilmesi için kalkınma sürecinde yerel aktörlerin yerelle ilgili bilgi ve birikimlerinden en iyi şekilde istifade etmek gerekmektedir. Yönetişim yerel kalkınmanın bir dinamiğidir. Yönetişim en genel anlamıyla birlikte yönetmek anlamına geldiği için, yerel kalkınmada yönetişim yukarıdan-aşağıya yönetim anlayışının tam tersine yerel yöneticilerin yereldeki yerel paydaşlarla yereli yönetmesi mantığına dayanır. Dolayısıyla yerel yönetişim yerel kalkınmanın siyasal boyutta olmazsa olmaz bir bileşenidir.

Bıçkı ve Sobacı'nın (2011) da belirttiği gibi sorunları çözmede yeni bir yönetim tarzı olarak yönetişim; küresel, ulusal ve yerel olmak üzere farklı mekânsal ölçeklerde uygulanabilmektedir. Fakat son yıllarda ülkeler özellikle yerel yönetişim üzerinde çok durmaktadır. Çünkü artık küresel çapta bir başarı, güçlü yerel yapılanmalara bağlıdır. Ülkeler kalkınma hedeflerinde yerel aktörlere çok fazla önem vermekte ve bu amaç doğrultusunda yerel aktörlerin yetkilerini arttırmaktadır (Zengin, Başkurt ve Es, 2014, s. 97)

İyi bir yönetişimin temel özellikleri, "tutarlılık (öngörülebilirlik)", "sorumluluk", "hesap verebilirlik", "adillik", "şeffaflık" "katılımcılık", "etkinlik", "hukuka bağlılık", "yerindelik" ve "ölçülülük" olarak sıralanabilir (Toksöz, 2008, s. 18-19):

- Tutarlılık: Alınan kararların birbirleriyle uyumlu ve bu uyumun zaman içinde sürdürülebilir olması, devlet tarafından yapılacak olan düzenlemelerin önceden kestirilebilir olmasını ve vatandaşların daha fazla güven duyabilecekleri bir ortamda ileriye dönük yatırım kararlarını almasını sağlar.

- Sorumluluk: Devlet toplumsal boyutta meydana gelen değişimlere cevap verme konusunda hızlı ve esnek bir yapıda olmalıdır.
- Hesap verebilirlik: Kamu kurumlarında hizmet veren kamu yetkililerinin, kamu kaynaklarının nasıl kullanıldığı, bütçelendiği ve raporlandığı konularında sorumlu olması ve gerekli durumlarda topluma hesap verebilmesidir.
- Adillik: Kamu sektörü tarafından alınan kararların bütün topluma yönelik olması dolayısıyla toplumun özel bir kesimine kayırıcı uygulamalar yapılmaması ve vatandaşların uymakla yükümlü oldukları kararları net bir şekilde ortaya koyarak bunların herkese aynı şekilde uygulanması vatandaşların devlete olan güvenini arttırır.
- Şeffaflık: Kamu kurumlarından sorumlu yetkililerin, herhangi bir konu hakkında karar verme süreçlerini ve aldıkları kararı diğer paydaşlarla açık bir şekilde paylaşmasıdır.
- Katılımcılık ve yerindelik: Herhangi bir karar alma sürecinin başlangıcından kararın uygulama aşamasına kadar olan karar alma sürecinin her aşamasında bireyden başlayarak, halkın ve sivil toplumun etkin bir şekilde bu sürece dâhil olması anlamına gelir.
- Hukuka bağlılık: Yönetimin hukuk kurallarına bağlı kalarak, objektif bir biçimde kararlar alması ve alınan kararların hukuk yoluyla denetlenmesini ifade eder.
- Etkinlik ve oransallık: Yönetim tarafından alınan kararların herkese eşit bir şekilde aynı zamanda uygulanmasını ve alınan karardan beklenen sonuçlar ile gerek kullanılacak kaynaklar gerek alınan karardan olumsuz etkilenme olasılığı olan kesimlere olan etkileri arasında makul bir ilişki olmasını ifade eder (Toksöz, 2008).

Bir yönetme biçimi olarak yönetişim, kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplumun iş birliğini ve vatandaş katılımını öne çıkarmaktadır. Böylece alınacak kararlardan etkilenebilecek aktörlerin tümünü birer paydaş olarak kabul etmekte ve mümkün olduğunca yerel düzeyde, alınacak kararların tüm aktörlerin katılımıyla alınmasını, politikaların oluşturulmasını ve hizmetlerin sunumunu planlamaktadır (Bıçkı ve Sobacı, 2011, s. 220).

Çok aktörlülüğe ve dolayısıyla katılımcı bir mantığa dayalı yönetişimin ortaya çıkışını hızlandıran sebepler, daha iyi bir yönetim biçimine dair duyulan ihtiyaç ve beklentilerdir. Bu tarz bir yönetim anlayışında temel faktörler çok aktörlülük ve aktif vatandaş katılımcılığı iken, devlet de düzenleyici ve denetleyici bir konumdadır. Yönetimle ilgili bir karar alınması gerektiğinde vatandaş katılımının sağlanmasına, sivil toplumun güçlendirilmesine ve özel sektörle iş birliği yapılarak gerekli ağlardan istifade edilmesine özen gösterilmesi bu yönetim anlayışının temel politikalarıdır. Devletin katı bir hiyerarşi uygulayan merkeziyetçi konumdan çıktığı ve etkinlik, verimlilik, kalite ve şeffaflığın daha yoğunlukta olduğu yönetişim yaklaşımına duyulan ihtiyacın bir başka sebebi ise ekonominin dünya gündeminin şekillenmesindeki temel unsurlardan bir tanesi olmasıdır. Ekonomik sorunların giderilmesinde ve daha gelişmiş bir seviyeye gelinmesinde vatandaşların aktif katılımının sağladığı katkı önem arz etmektedir (Yılmaz ve Çelik Efşan, 2019, s. 344).

Sonuç olarak, yerel ekonomik kalkınma yolunda yerel halkın ihtiyaçlarını en iyi şekilde tespit edebilmek ve yerel kaynakları en etkili şekilde kullanmak için yerel yöneticiler, sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve yerel halkın etkileşim içinde olduğu çok aktörlü bir yönetim biçimine ihtiyaç duyulmuştur. Çok ortaklı bir yönetim biçimi olan yönetişim aslında yöneten ile yönetilenler arasında karşılıklı iş birliği ve iletişim sonucunda gerçekleştirilen bir yönetme biçimidir. Günümüzde geleneksel yukarıdan-aşağıya yönetme anlayışının yerini Türkçe'de çok katılımlı yönetim biçimi anlamında kullanılan yönetişim almıştır.

1.4. Yerel Kalkınmanın Başlıca Aktörleri

Günümüzde her geçen gün yerel boyutta kalkınmanın önemi giderek artmaktadır. Çünkü yerel ölçekte bir kalkınma yerel aktörlerin katılımını daha da kolaylaştırmakta ve daha etkin bir katılım gerçekleştirilebilmektedir (Zengin, Başkurt ve Es, 2014). Yerel kalkınmada öne çıkan başlıca kurumsal aktörler belediyeler, yerel kalkınma ajansları, kooperatifler ve sivil toplum kuruluşlarıdır.

1.4.1. Belediyeler

Özellikle merkezi yönetimin yetersiz kalabildiği durumlarda ve yerelde mevcut olan kaynakların planlaması konusunda bilgi sahibi olan yerel yöneticiler, konum olarak yakın olmanın da etkisiyle yerel kalkınmada önemli bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Kent yönetiminde oldukça etkin olan yerel yönetimler kentlerin var

olmaya başladığı günden günümüze kadar geçen zamanda kentin ve kent içindeki vatandaşın ihtiyaçlarını ve sahip olduğu potansiyeli bilen, kentin sahip olduğu kaynakların nasıl planlanıp kullanılacağına dair tüm kentsel bilgi ile donatılmış yerel kalkınma aktörleridir (Yılmaz ve Çelik Efşan, 2019, s. 348).

Göymen'in (2004, s. 7) tanımına göre, "belediyeler, beldenin ve belde halkının yerel ölçekte medeni ve ortak ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla oluşturulmuş kamu tüzel kişileridir."

Yerel kalkınma alanında bir yerel kalkınma birimi olarak belediyelerin misyonunun dört önemli boyutu bulunmaktadır. Bunlar (Göymen, 2004):

- Ekonomik gelişme: Bir yörede var olan tüm kaynakların (doğal kaynaklar, insan, sermaye, teknoloji) etkili bir şekilde ve birtakım önceliklere göre, yöre insanının refahını arttıracak şekilde değerlendirilmesidir.
- Sosyal paylaşım ve kapsayıcılık: Toplumda eşitlik, paylaşım, dayanışma, gönüllülük, toplum hizmeti, ortak gelecek, ortak sorumluluk gibi yerel kalkınma bakımından önemli olan değer ve kavramların inşa edilmesi, geliştirilmesi, toplumsal etkileşimin bir parçası haline getirilmesi ve bu sürece tüm sosyal kesimlerin de dâhil olmasıdır.
- Siyasal katılım: Tüm vatandaşların siyaset ve karar alma mekanizmaları ile ilgilenmesini ve bu konuda bilgilendirilmesini sağlayarak demokratik, katılımcı, şeffaf, hesap verebilir siyasi yapılar ve süreçler inşa etmektir. Diğer bir deyişle temsili demokrasiden katılımcı demokrasiye geçişe aracılık etmektir.
- Kültürel çoğulculuk: Irk, dil, din, kültür farklılıklarına sahip yöre insanını yakınlaştırmaya, birleştirmeye, sosyal ilişkileri ve toplumu zenginleştirmeye katkıda bulunacak politikalar geliştirmek ve uygulamaktır.

Yukarıda bahsedilen misyonlara ve temel amaçlara yönelik olarak belediyelerin başlıca etkinlikleri şunlardır:

- Özellikle yörede ihtiyaç duyulan temel altyapıyı sağlayarak, yörenin ekonomik kalkınmasında katkıda bulunmak.
- Yatırımları yöreye çekecek şekilde yöreyi cezbedici bir yer haline getirmek.
- Sürdürülebilir bir kalkınma modeli inşa etmek için yörede uygun koşullar yaratmak.

- Yörede var olan sosyal sermayenin geliştirilmesinde katkıda bulunmak.
- Yörenin "öğrenen bölge" olmasını sağlayacak koşullar yaratmak.
- Yörede, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlamaya yönelik iş birliği, ortak yaklaşım, bilgi/beceri paylaşımı ve birlikte hareket etmeyi özendirmek.
- Dünya ile iletişim içinde olmak; yöredeki paydaşların dünyada olup biten gelişmelerden bihaber kalmasına engel olmak. (Göymen, 2004)

1.4.2. Yerel Kalkınma Ajansları

Yerel kalkınma ajansları (YKA), tüzel kişiliğe ve işlevsel özerkliğe sahip yerel kalkınma aktörleridir. Özel hukuk kapsamında tanınırlar ve yasal biçimleri hem kamu sektöründen (yerel yönetimler, ulusal hükümetin merkezi olmayan kolları, hizmetler) hem de özel kesimden (dernekler, ticaret odaları, sendikalar, üreticiler, bankalar) yerel aktörlerin ajansa katılımına müsaade eder. Ayrıca kâr amacı peşinde olmayan derneklerdir. Geleneksel olarak finansal hizmetler, teknik yardım, potansiyel girişimcilerin eğitimi, pazarlama ve iş desteği gibi bölgesel çaptaki farklı birçok hizmeti bir araya toplarlar (Dario v.d., 2000).

YKA'ların temel hedefi; bir yörenin/bölgenin kendi kültürü, sosyoekonomik şartları ve kurumsal çevresi için büyük önem taşıyan kritik sorunlarıyla baş etmeye çalışmaktır. YKA'nın yerel kalkınmaya katkıda bulunduğuna dair kanıtlanmış temel özellikleri vardır. Bunlar; organize bir yapıya sahip olma, alansal bir yapı sergileme, sosyal diyalog ve görüşmeler için bir forum niteliği taşıma, yerel kalkınma planlarını organize etme, yoksullukla mücadele aracı olma, kredi sağlama, girişimci gelişimine ve bunun sürdürülmesine yardımcı olma, ekonomik varlığını devam ettirebilme, çevreyi koruma ve kalkındırma, kadınlara özel önem verme, yerel iş birliği için istenilen bir ortak olma, ulusal ve uluslararası ağ oluşumuna katkı sağlama şekilde sıralanabilir (Çetin, 2006, s. 129).

Bir YKA için amaçlanan şey, yerel aktörlerin kendi ekonomik kalkınma süreçlerine katkıda bulunacakları ve kalkınma süreçlerini belirleyebilecekleri bir sosyal iletişim, uyum ve karar alma forumu işlevi göstermesini sağlamaktır. YKA'ya kamu sektörü ve özel sektörün katılımıyla meydana gelen karma üyelik, kalkınma ajansının koordinasyon ve uyumlu çaba odağı olmasını sağlayan temel bir unsurdur. Hem kamu sektörünün hem de özel sektörün katılıma açık bir ilgisi vardır. Kamu sektörü bu katılımla topluma, popüler ihtiyaçlara ve görüşlere yaklaşmanın ve

seçmenler karşısında kendini tanıtmanın siyasi avantajını elde eder. Ayrıca, alınan siyasi kararların uygulanmasını uzmanlaşmış ve bu konuda bilgili bir teknik yapıya bırakmaktan da açıkça fayda sağlayacaktır. Özel sektör için ise YKA, kalkınma taleplerini araya herhangi bir aracı koymadan iletebildiği ve ajansın yönetim organlarıyla doğrudan diyalog halinde fikirlerini, projelerini ve pratik önerilerini sunabildiği bir forumdur (Dario v.d., 2000).

1.4.3. Kooperatifler

Uluslararası Kooperatif Birliği'nin tanımına göre; kooperatifler, ortak ekonomik, sosyal, kültürel ihtiyaçlarını ve arzularını gerçekleştirmek amacıyla üyeleri tarafından sahip olunan, onlar tarafından kontrol edilen ve onlar tarafından yürütülen insanı merkeze alan girişimlerdir (International Cooperative Alliance, 2018).

Kooperatifler sadece kâr odaklı olmayıp değerler tarafından da yönlendirilen girişimler olmaları dolayısıyla uluslararası çapta benimsenmiş ilkeleri paylaşır ve iş birliği yoluyla daha iyi bir dünya yaratmanın ümidi içinde birlikte hareket eder. Adaleti, eşitliği ve sosyal adaleti işletmenin olmazsa olmaz yapı taşları olarak özümsemiş dünyanın dört bir yanındaki kooperatifler, uzun vadeli işler ve refah sağlayan sürdürülebilir işletmeler yaratmak için insanların bir arada hareket etmelerine imkân yaratmaktadır (International Cooperative Alliance, 2018).

Kooperatif örgütlenmelerini ulusal düzeyde önemli yapan temel hususlar, hem ülkenin kalkınması hem istihdam sorununa çözüm yaratılması hem de daha iyi yaşam koşullarına sahip olmak ümidiyle kırdan kente yapılan göçün önüne geçerek kırsal sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması özelliklerini yapısında barındırdığı için kooperatifleri önemli ve işlevsel hale getirmektedir (Tekin, 2015, s. 138).

Kooperatifçiliğe özgü özellikler, kooperatifçiliğin diğer girişim ve organizasyon biçimlerinden ayırt edilmesini sağlar. Bu özellikler, her ekonomik faaliyet için farklı bir işletmecilik modeli olması ve böylece birçok farklı ekonomik faaliyet türü için uygulanabilirliği ile katılımın geniş bir kitleye dayanmasını sağlamasıdır. Kooperatif örgütleri genellikle konut inşası, tarımsal üretim, taşımacılık, sağlık hizmetleri, enerji üretimi ve finansal hizmetler gibi alanlarda faaliyet göstermektedir ancak kooperatiflere özgü özellikler ekonomik ve sosyal hayatın diğer alanlarında da faaliyet göstermelerini mümkün kılmaktadır (Tekin, 2015, s. 138).

Kooperatifler, insanları demokratik ve eşit şartlarda bir arada buluşturur. Kooperatifler, üyelerinin bölgenin sakini, kooperatifin müşterisi, üyesi veya kullanıcısı olması fark etmeksizin, demokratik bir şekilde 'bir üye bir oy' kuralına göre yönetilir. Üyeler, işletmeye verdikleri sermaye miktarına bakılmaksızın eşit oy hakkına sahiptirler (International Cooperative Alliance, 2018).

1.4.4. Sivil Toplum Kuruluşları

STK'ları siyasi otoritenin doğrudan müdahale etmediği ve bu nedenle özerk yapıya sahip, kamusal alanda bir etki yaratabilme özelliğini haiz kolektif girişimler alanı olarak tanımlayabilmek mümkündür. STK'lar oluşurken mevcut olan haklardan istifade ettikleri gibi bu haklar alanını genişletmeye yönelik bir çaba içine gireceklerdir. Bir anlamda aslında kamu alanının devletin alanı olduğu şeklindeki algıyı değiştirmeye çalışarak herkesin söz sahibi olduğu herkesin alanı haline getirmek için çaba göstereceklerdir (Tekeli, 2004).

Tekeli (2004, s. 9), STK'ların kuruluş mantığını şu şekilde açıklamış;

> Katılımcı demokraside bireyin özne olma ve kendine yeni yaşam kalıpları açabilme güdülerini tek bir birey olarak yerine getirmesi beklenemez. Benzer güdüleri olanlar isteklerini yerine getirmek için bir araya gelerek ya da küçük bir kamu alanı oluşturarak örgütlenerek yapabilirliklerini artırmaya çalışacaklardır. Bu da yeni bir toplumsal aktör olan STK'ların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Katılımcı demokrasi ve STK'lar toplumun bireylerine siyasal partilere girmeden kamusal özne olma ve yaşamına yeni anlamlar katabilme yolunu açmıştır. Böyle bir kamusal öznenin oluşmasına bir bireyin katılması, ona yeni sosyal çevreler açacak, kendisine ihtiyaç duyulduğu ve çevresine yararlı olduğu duygusunu yaratacak, içinde yaşadığı topluma ilişkin aidiyet duygusunu artıracak, ona saygınlık kazandıracak yani kısacası yaşamdan doyumunu arttıracaktır.

STK'lar aslında sivil toplumun kurumsallaşmış hâlidir. Bu kuruluşlar geçmişten günümüze kadar farklı yerlerde farklı amaçlar doğrultusunda kurulmuşlardır. Ait olduğu ülkenin tarihi ve kültürel dinamiklerinden beslenerek oluşan STK'lar sivil katılım düzeyine, teknolojik keşiflere, ekonomik koşullara ve devletin gücüne bağlı olarak gelişimini tamamlamıştır. Toplumsal düzeyde meydana gelen değişimlerden ve gelişmelerden etkilenerek ortaya çıkan STK'lar zaman içinde

toplumsal gelişmeleri ve değişimleri etkiler hale gelmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018).

STK'ların başlıca ayırt edici özelliklerinden ilki, gönüllülük esasına ve özel alandan fedakârlık yapılmasına dayalı olmasıdır. Sivil toplum kuruluşlarına katılım konusunda kimse üzerinde baskı oluşturulamaz. Bu kuruluşlara katılım sağlayanların kimisi parasal kimisi de zamansal yönden özel alanlarından gelen katkılar sunmakta ve birtakım fedakârlıklarda bulunmaktadırlar. Bu kuruluşların ikinci önemli özelliği ise topluma bir şey sunma ve toplumsal iyiye katkıda bulunma açısından kendilerini sorumlu hissetmeleridir ve sırf bu amaç için hiçbir zaman herhangi bir birey üzerinde iktidar oluşturma arayışı içine girmezler. Sivil toplum faaliyetlerinin hiçbirinde dayatma yoktur. Üçüncü STK özelliği ise bu kuruluşların bilinen bir konuda uzmanlaşma düzeyinde bir bilgi birikimine sahip olmalarıdır. Bu özellik, sivil toplum kuruluşlarının iktidar oluşturmak amacıyla çatışmalı bir kuruluş haline gelmesine engel olmaktadır. Dördüncü önemli özellik, STK'larda hiyerarşiye dayalı bir sistem yoktur. Katılımcı toplumun bağımsız aktörleri değişik konularda bir iş birliği içinde hareket etmektedirler (Tekeli, 2004).

STK'lar yerel düzeyde tüm kenti ve genel kamu yararını ve ayrıca doğrudan temsil ettikleri bireylerin, grupların ve toplulukların çıkarlarını ilgilendiren fikirleri ve istekleri ilgili kurum ve kuruluşlarla paylaşma görevini üstlenmektedirler. STK ve devlet ilişkilerini çözümlemede yerel siyasetin, yerel temsilcilerin faaliyetlerinin ve yerel kurumsal davranışların mantığının kavranması gerekir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018).

1.5. Yerel Kalkınma Stratejileri ve Politikaları

Küresel rekabette etkili bir yerel kalkınma için planlar ve stratejiler büyük önem taşımaktadır. Yerel kalkınma ile ilgili plan ve stratejiler bölgesel kalkınma ajansları (BKA) tarafından oluşturulmaktadır. BKA'lar, yerel ve dolayısıyla buna bağlı olarak bölgesel düzeyde bir kalkınma hedefi için yerelde bulunan kurum ve kuruluşlar arasındaki bağlantıyı sağlamak, yerel bölgelerdeki potansiyeli değerlendirmek ve yerel aktörler arasındaki bağlantıyı sağlamak durumundadırlar.

Günümüzde yerelin sahip olduğu potansiyeli ve ihtiyaçlarını en iyi bilen yerel aktörlere merkez tarafından birtakım yetkiler devredilmektedir. Bu bağlamda mevcut sistemde merkez sadece alt yapıyı ve gereken finansal desteği sağlayan bir konuma

geçmiştir. Dolayısıyla geleneksel yukarıdan-aşağıya kalkınma yaklaşımı yerini aşağıdan-yukarıya kalkınma yaklaşımına bırakmıştır.

Bir yöre/bölgenin gelişememesi ve bu yöre/bölgede yoksulluğun artması gibi sorunlara karşı en etkili çözüm yolları arasında yerel kalkınma stratejilerinin geliştirilmesi ve geliştirilen bu stratejileri pratiğe dökmek için yerel aktörler arasında koordinasyonun sağlanması ve aralarındaki ilişkinin güçlendirilmesi yer almaktadır. Günümüzde yerel otoriteler, profesyonel birlikler ve içinde sivil toplumun da olduğu kamu ve özel sektör kurumları tarafından oluşturulan kâr amacı gütmeyen organizasyonlar, yöre/bölgenin gelişmesinde ve yöre/bölgede yoksulluğunun azaltılmasında etkili birer araç olarak değerlendirilmektedir (Çetin, 2006, s. 129).

Yerel kalkınma yaklaşımının esnek bir bakış açısına sahip olması nedeniyle kesin bir politika ve eylem ile tanımlanması imkânsız olsa da, belirli bir yerel kalkınma projesi aşağıda belirtilen belirli sayıda temel unsur çerçevesinde yönetilir (van Boekel ve van Logtestijn, 2002, s. 7):

Katılımcı karar verme ve sosyal diyalog: Sürdürülebilir bir büyüme için yerel paydaşların kendi bölgelerinin gelişim sürecine dâhil olmaları bir ön koşuldur. Bir yerel forum aracılığıyla, yerel paydaşları bir masa etrafında buluşturmak, paydaşlar arasında güven tesis edilmesine yardımcı olur, yeniliği ve sosyal ağların ve etkinliklerin oluşturulmasını teşvik eder. Ayrıca, paydaşların bu kalkınma sürecine katılımı sosyal uyumu teşvik eder ve böylece katılımcılar arasında yaşanabilecek çatışma riskini azaltır.

Özel/kamu ortaklığı: Farklı kalkınma faaliyetleri arasındaki işbirliği ve koordinasyon, bir taraftan kalkınma sürecinin meşruiyetini ve sürdürülebilirliğini desteklerken diğer taraftan da yerel aktörleri yerel kalkınma sürecinde anlamlı bir etkisi olmayacak tek başına hareket etme yaklaşımından caydırır. Yerel kalkınma yaklaşımı, en yüksek sosyoekonomik getiri oranına sahip yatırımları destekleyerek yerel kaynakların etkin seferberliğini sağlamak anlamına da gelmektedir. Özel ve kamu sektörü aktörleri ile kâr amacı gütmeyen aktörler arasındaki ortaklık, yatırım programlanması sürecinde aktörlerin yakınlaşmalarına ve etkileşim içinde olmalarına izin verir ve bu, sürdürülebilir bir kalkınma için önemlidir.

Bölge: Geleneksel kalkınma yaklaşımlarının aksine yerel kalkınma yaklaşımı, yerelde benimsenen görüşü ulusal ve uluslararası politika arenalarında temsil etmek

için araçlar ve yapılar sağlamaktadır. Mevcut ekonomik ortamda yerel ekonomik kalkınma beklentileri açısından bölgenin önemi göz önüne alındığında, bu daha da önemlidir. Yerel aktörler artık sadece yöre/bölgenin ihtiyaçları ve kaynakları hakkında bilgiye sahip ekonomik birimler olmakla kalmaz, aynı zamanda coğrafi ve kültürel yakınlıklar genellikle sosyal, ekonomik ve politik etkileşimi kolaylaştırır ve ayrıca büyüme, yenilik, kalkınma, sosyal uyum ve güven için ideal koşulları yaratır (van Boekel ve van Logtestijn, 2002, s. 7).

Başarılı bir kalkınma stratejisinin temel unsurları her şeyden önce sahiplenme ve katılımdır. Başarılı bir dönüşüm için sahiplenmenin önemli bir koşul olduğu defalarca deneyimlenmiştir. Dışarıdan empoze edilen politikalar çoğunlukla yüzeysel olarak ve isteksizce kabul edilir ancak bu tür politikalar nadiren amaçlandığı şekilde uygulanacaktır. Arzu edilen sahiplenme ve dönüşüme ulaşmak için, bu stratejiye giden süreç katılımcı olmalıdır. Sivil toplum grupları da desteklenmeli ve bu kalkınma sürecine dâhil edilmelidir. Bu gruplar, güçlendirilmesi gereken sosyal sermayenin bir parçasıdır ve genellikle toplumun dışlanan üyelerinin sesinin duyulmasını sağlayarak onların da bu kalkınma sürecine katılımını kolaylaştırır ve kalkınma sürecini sahiplenmelerine imkân yaratır (Stiglitz, 1998, s. 17).

Birçok yerel ekonomik kalkınma çabasında toplumsal bir katılımla kapsamlı bir planlamanın yapılmasının ihmal edilmesi, toplumun kendine has özellikleri ve ihtiyaçlarının dikkate alınmamasından kaynaklanmaktadır. Bir bölgede/yörede fiziksel altyapının, yerel ekonomik ve sosyal sermayenin ve arazi kullanımının dengeli olarak geliştirilmesi, olumsuz dışsallıkların minimum düzeye indirilmesi ve yığılma ekonomilerinin o yöre/bölge için pozitif dışallıklarından mümkün olabilecek en iyi şekilde istifade edilmesi etkili planlama ve yönetim süreçleri ile gerçekleştirilebilecektir. Planlama sürecinin başlatılabilmesi için ise yereldeki tüm paydaşların katılımını sağlayan kurumsal yapının oluşturulmasıyla kurumlar arasında geliştirilebilecek iletişim ve iş birliği çok büyük önem taşımaktadır (Özelçi Eceral ve Altınkaya Özmen, 2009).

Yerel ekonomik kalkınma yaklaşımları uygulama aşamasında belirli bir dizi adımı takip etmektedir (van Boekel ve van Logtestijn, 2002, s. 7-8).

1) Bölgesel analiz ve kurumsal haritalama: Bu aşamanın amacı, yerel ekonomi ve yerelde var olan kaynaklar hakkında bilgi edinmektir. Özellikle

istatistikler ve anketlerden yararlanarak bölgenin başlıca sosyoekonomik verilerinin bir ön analizini içerir. Kurumsal haritalama süreci, farklı yerel paydaşların amaçları ve faaliyetlerinin yanı sıra bunlar arasındaki dinamiklere de odaklanır.

2**) Uzlaşı (fikir birliği) inşa etme:** Bu aşamada, yerel aktörler yavaş yavaş kalkınma sürecini sahiplenmeye başlamaktadırlar. Yerel ekonomik kalkınma yaklaşımına ve diğer yerel aktörlere aşina olmalarını sağlayan bir dizi atölye, sunum ve çalışma gezileri vb. aracılığıyla karar verme sürecine dâhil edilirler. Aktörleri bir araya getirmek, aynı zamanda onların yerel çevre hakkındaki bilgilerini paylaşmalarını sağlar ve yerel forumun oluşturulmasına yönelik ilk adımı temsil eder.

3) Bir yerel forumun teşvik edilmesi: Bir yerel forumun oluşturulması, ikinci aşamada başlatılan müzakere sürecinin devamıdır. Yerel forum, başlıca yerel paydaşlardan oluşur ve sorumlulukları yerel ekonomik kalkınma stratejisinin formüle edilmesi, yerel kaynakların koordinasyonunun sağlanması, bilgi paylaşımı ve yerel kalkınma sürecinin şeffaflığının sağlanmasıdır.

4) Yerel ekonomik kalkınma stratejisinin tasarımı: Yerel paydaşlar bölgesel analiz ve kurumsal haritalama çalışmasının sonuçlarına dayalı olarak SWOT analizini uygular. Yerel ekonomik kalkınma stratejisi kısa, orta ve uzun vadede vizyon, amaç ve eylem planının taslağını çizer. Bu plan, yerel paydaşların ortak kalkınma amaçlarına erişebilecekleri belirli aktivitelere (politikalar ve projeler) ve araçlara ilişkin somut öneriler sunmaktadır.

5) Yerel ekonomik kalkınma stratejisinin uygulanması: Yerel paydaşlar, yerel kalkınma planını kendi yetkinliklerine, sahip oldukları kaynaklara ve kapasitelerine göre uygulamalı ve bir uygulama taslağı oluşturmalıdırlar.

Günümüzde yerel ekonomik kalkınma stratejilerinin artmasıyla birlikte kaydedilen ilerlemeler, yeni kalkınma araçlarına ve yöntemlerine olan güveni arttırmıştır. Kalkınma projeleri, yalnızca altyapıya veya büyük firmalara odaklanmamaktadır. Küreselleşen bir dünyada yeni kalkınma araçları, mevcut geleneksel yatırımları, her alanın ekonomik potansiyelini artırmayı ve içsel kalkınmayı teşvik etmeyi amaçlayan bir dizi eylemle birleştirmektedir (Rodríguez-Pose, 2001).

Yerel ekonomik kalkınma yaklaşımı, bir yöre/bölgenin mevcut kalkınma potansiyelinden yararlanır ve yöre/bölge halkının işlerini kaybetmemeleri, rekabet güçlerinin ve gelirlerinin artması için iş ortamlarının iyileştirilmesine yardımcı olmakla ilgilenir. Bölgesel kalkınma politikalarında amaç, eskiden olduğu gibi, yeni teknolojileri ve toplanan bilgileri tanıtmak değildir, Artık BT (bilgi teknolojileri), yerel ekonomik kalkınma politikalarının formüle edilmesini, yerel ekonomik kalkınma araçlarının ve projelerinin geliştirilmesini ve yerel uygulama yapılarının oluşturulmasını öngörmektedir (van Boekel ve van Logtestijn, 2002, s. 8).

Tablo 2

Yerel Kalkınma Stratejisi, Politikası ve Araçları

Yerel Ekonomik Kalkınma Politikaları/Projeleri	Yerel Ekonomik Kalkınma Araçları	Uygulayıcı Kurumlar
Finans	Kredi programları Garanti fonları Döner sermaye Ortak girişimler	Yerel bankalar Mikro finans kurumları Finansal aracılar Kalkınma bankaları
İş/işletme geliştirme hizmetleri	Piyasa araştırması Veri bankaları Danışmanlıklar İhracat teşvikleri Endüstriyel kümeleri Destekleme	Odalar Yerel yönetimler Özel sektör hizmet kurumları Üniversiteler Araştırma kurumları
Eğitim	Yönetim kursları İş gezileri Uzaktan öğrenme kursları Kadınlar, dışlanmış insanlar için özel kurslar	Araştırma kurumları Kamu/özel sektör okulları Üniversiteler Odalar
Altyapı yatırımları ve planlama	Yerel kalkınma planları Çevre planları	Yerel yönetimler Kâr amacı gütmeyen organizasyonlar Araştırma kurumları
Yatırımları çekme	Alansal pazarlama	Yerel yönetimler Özel pazarlama ajansları Yerel/bölgesel kalkınma ajansları
Ağ oluşturma	Merkezi yönetim Uluslararası organizasyonlar Kâr amacı gütmeyen organizasyonlar Uluslararası yatırımcılar Yerel kalkınma ajansları ile ilişkiler	Yerel yönetimler Odalar Yerel/bölgesel kalkınma ajansları
Yerel kaynakların coğrafi koordinasyonu	Yatırımların bölgesel ve endüstriyel küme stratejilerine yönlendirilmesi	Yerel yönetimler Odalar Yerel/bölgesel kalkınma ajansları
Yerel kaynakların fonksiyonel koordinasyonu	Kalkınma fonksiyonları için en uygun aktör ve yatırımcıların görevlendirilmesi	Yerel yönetimler Odalar Yerel/bölgesel kalkınma ajansları

Kaynak: van Boekel ve van Logtestijn (2002, s. 8-9)

Yerel paydaşlar arasında formüle edilen yerel ekonomik kalkınma stratejisinin içeriği, bölgesel analizlere ve yerel paydaşların verdiği kararlara bağlı olarak her bir yöre/bölge için farklılık gösterse de en sık kullanılan politikalar, araçlar ve bunlara karşılık gelen uygulayıcılar Tablo 2'deki gibidir.

1.6. Türkiye'de Yerel Kalkınma

Türkiye'de köklü anlamda yerel politikaların geliştirilmeye başlanması bazı nedenlerden dolayı bir hayli zaman almıştır. AB'ye uyum sürecine kadar, Türkiye'de yerel yönetim yapısı ile ilgili yeni düzenleme fikirlerine ve bu fikirlerin uygulanmasına önem verilmemiştir.

Türkiye'de yerel yönetimler/kamu yönetimi reformlarına kadar geçen dönemde, yerel kamu aktörleri merkezi yönetimin idari ya da icracı temsilcileri ve uzantıları olmaktan öteye gidememiştir. Yerel yönetimler, merkezi yönetim tarafından belirlenen yerel kamu hizmetlerini yine büyük bir oranda devletin denetiminde bulunan gelirler ile sunmaya çalışan, yerel çapta yapılacak hizmetlerin kararlaştırılması ve yürütülmesi konusunda çok az takdir yetkisine sahip kurumlar olarak merkezi hükümet tarafından kendilerine verilen icracı rolün doğal bir sonucu olarak merkezi yönetimin sıkı bir gözetim ve denetimi altında faaliyet göstermiştir. Türk kalkınma tarihinde yerel yönetimler, Tanzimat döneminden yirminci yüzyılın son çeyreğindeki yerel yönetimleri güçlendirme çabalarına kadar bu özellikleri ile göze çarpmaktadır (Kösecik, Muhammet ve Özgür, 2005, s. 10-11). Tanzimat döneminden 1990'lı yıllara kadar olan gelişmeleri merkezi-yerel yönetim ilişkileri açısından inceleyen akademik çalışmalar incelendiğinde idari, siyasi ve mali açıdan Türkiye'de yerel yönetimlerin arzu edildiği kadar güçlü olmadığı görülmektedir (Kösecik, Muhammet ve Özgür, 2005, s. 10).

Ancak, dünyanın çoğu yerinde olduğu gibi, Türkiye'de de ülke kalkınmasında yerel stratejiler her geçen gün daha da önemli hale gelmiştir. Küresel boyutta meydana gelen yerelleşme eğilimleri, Türkiye'de de yerel-bölgesel inisiyatiflerin sosyokültürel/sosyoekonomik kalkınmanın odağında olmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Dolayısıyla son yıllarda yerinden yönetim kuruluşları, sivil toplum kuruluşları ve diğer kentsel aktörler, yerel kalkınmadaki artan rolleriyle ülke kalkınması açısından hızla öne çıkmaktadır (Ökmen ve Canan, 2009, s. 943-944).

Göymen'e (2006, s. 246-248) göre Türkiye'de yerel yönetimlerin değişimi zorlayan faktörler altı madde altında toplanabilir:

a) İkinci Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen gelişmeler bu etkenlerden ilkidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tek partili dönemden çok partili rejime ve rekabetçi siyasete geçilmiştir. Bu geçişle birlikte temsili kurumlar kurulmuş ve arada ortaya çıkan krizlere rağmen kurumların işlevselliği ve olgunlaşması anlamında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak ilerleyen zamanlarda temsili demokrasi konusunda artan tartışmalar, gayri resmi katılımcı mekanizmalara ek olarak devlet-vatandaş ilişkilerinde ve idarede reform taleplerini arttırmıştır.

b) Tarımda makineleşme, arazilerde artan üretkenlik, hızla artan nüfus ve toplumun görece değişime açık hale gelmesi, hızlı kentleşmeyle küçük ve orta ölçekli merkezler ile metropollerin oluşmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler temsil organları ve doğrudan seçilmiş yetkililerle kapsamlı bir yerel yönetim sisteminin oluşmasını sağlamış, bu da ülkede yerel siyasetin ve siyasetçilerin önemini arttırmıştır.

c) Türk ekonomisinin gün geçtikçe dışa açık hale gelmesi, 1980'den sonra neoliberal/ihracat odaklı politikaların benimsenmesi, 1995'te AB ile gümrük birliğine gidilmesi gibi gelişmeler neticesinde reformları destekleyen geniş bir girişimci sınıf ortaya çıkmıştır. Bu girişimci gruplar devlet, özel sektör ve STK'lar arasında yeni bir toplumsal iş bölümü, daha küçük ama daha etkili devlet, hukukun üstünlüğü ve genişletilmiş insan hakları gibi iyi yönetişim ilkelerini vurgulamaya başlamıştır.

d) Sosyal, siyasi ve ekonomik farklılaşma, toplum ve kurumların çoğullaşması ve çok kapsamlı uluslararası etkileşimler, oldukça geniş bir sivil toplumun ve devletle görev ve sorumlulukları paylaşmaya başlayan çeşitli STK türlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu STK'ların ve sivil toplum yapılarının çoğu, devletin geleneksel rolünü ve statüsünü sorgulamaya başlamıştır. Toplumdaki bireyin neredeyse kutsal ve ataerkil bir role bürünmüş devlete olan itaatkâr rolü değişmeye başlamış ve sivil toplum daha fazla demokratikleşme, ademimerkeziyetçilik ve yetki devri, gelişmiş bireysel ve toplu haklar ve daha fazla bölgesel ve küresel bütünleşmeyi destekleyen bir güç haline gelmiştir.

e) Ülke çapında son teknolojiyle kullanılan çok fazla medya yayın organının ve bunların içinde farklı siyasi platformları ve farklı görüşleri temsil eden yazılı basının olması ve bunların çoğunun genel olarak politika ve toplumun dönüşümünden yana olması, daha fazla sayıda paydaş ile kapsamlı tartışmaları kolaylaştırmıştır.

f) Türk toplumunu değişime zorlayan en son ve büyük bir ihtimalle en önemli faktör Türkiye'nin Avrupa Birliği adaylığıdır. AB mevzuatı, standartları ve kurumlarına uyum sağlamak amacıyla AB tarafından hazırlanan "yol haritası" ve AB mevzuatına uyum sağlamak için hazırlanan Türkiye "ulusal programı", anayasal-kurumsal değişikliklerin gerçekleşmesinde en önemli faktör olmuştur. Her iki belge de iyi yönetişim ilkelerinin üzerinde durmalarının yanında reformun gerekli olduğu çeşitli alan ve kurumlara işaret etmektedirler. Bu anlamda işaret edilen alan genel olarak kamu yönetimi ve özel olarak ise yerel yönetimdir.

İç ve dış faktörlerden oluşan bu gelişmeler daha demokrat, katılımcı, şeffaf, hesap verebilir, ademimerkeziyetçi ve insanın odağa alındığı bir yönetim ve idare sisteminin inşa edilmesini sağlamaya çalışarak, yakın geçmişte anayasal-kurumsal değişikliklerin yapılmasında etkili olmuştur (Göymen, 2006, s. 247-248). Türkiye'de yerel kalkınma ile ilgili yapısal reformlar da özellikle Avrupa Birliği'ne üyelik süreciyle başlamıştır.

Avrupa ülkelerinde iki savaş sonrası dönemde meydana gelen bölgesel dengesizliğin giderilmesi için Avrupa ülkelerinde birtakım olumlu sonuçlar elde edilmiş olmasına rağmen, AB ülkeleri arasında hala ciddi boyutta kalkınmışlık farkı kalmaya devam etmiştir. AB bünyesinde bilhassa gelişmemiş kesimlerdeki yerel yönetimlerin güçlenmesi için topluluğun sahip olduğu fonlar ve mali kurumlar aracılığıyla bu bölgelerin geliştirilmesi ve kalkındırılması amaçlanmıştır (Sakal, 2000, s. 121).

Bölgesel gelişmişlik farklılıkları birliğin entegrasyonu sürecinde ihmal edilmeyecek bir sorun olarak görüldüğü ve bu sorunun giderilmesi entegrasyon sürecinde oldukça önemli bulunduğu için bu amaçla 1974 yılında Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonları ortaya çıkmış olup AB bütçesinin %5'i bu fona aktarılmıştır. Bu gelişmeden sonra AB'nin bu konudaki çalışmaları, üye ülkelerde geçmişi 1950'li yıllara dayanan BKA'ların oluşumunu ve gelişimini yüksek oranda arttırmıştır (Eryılmaz ve Tuncer, 2013, s. 168). 1990 sonrası merkezin inisiyatifinde yerel

kalkınma amacına yönelik oluşturulan BKA'ların ilk örnekleri küçük ölçekli yapılar iken, zamanla bu yapılar olumlu başarılar elde edip kendi gelir kaynaklarını oluşturabilecek düzeye geldikçe, bölgesel düzeyde faaliyetlerde bulunmak için harekete geçilerek, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları ile daha fazla iş birliğine gidilmiş ve kalkınmaya yönelik daha kapsamlı programlar oluşturan yapılar haline gelmişlerdir (Eryılmaz ve Tuncer, 2013, s. 171).

AB'nin bölgesel ve yerel kalkınma dinamiklerini harekete geçirip, bu anlamda AB ülkelerinde bölgesel dengesizlikleri ortadan kaldırması amacıyla oluşturulan BKA'ların çoğunda hem ulusal hem de uluslararası düzeyde bölgenin içsel potansiyelini ortaya çıkarmak için içsel kalkınma faaliyet grubu bulunmaktadır. Bu eylem alanında, BKA'ların hem yerel yönetimler hem de işletmeler için içsel potansiyel hakkında veri toplama, çevre koruma gibi altyapı faaliyetleri, turizm gibi yerel potansiyellerin geliştirilmesi ve günümüzde daha önemli hale gelen endüstri parkları, serbest girişim bölgeleri, teknoloji, bilim parkları, kuluçka merkezleri ve iş-yenilik merkezleri gibi altyapıların geliştirilmesi ve yönetimi gibi faaliyetleri vardır (Kayasü, 2006).

AB bünyesinde yerel kalkınmanın desteklenmesi konusunda atılan bir diğer önemli adım, yetkililer tarafından alınacak kararların olabildiğince halka yakın olması (subsidarite) ilkesi çerçevesinde kurumların oluşturulmasıdır. Subsidarite ilkesi ilk kez 1985'te Avrupa Konseyi tarafından imzaya açılan ve Türkiye tarafından 1988'de imzalanan Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın 4. maddesinde geçmektedir. Bu ilkede; "kamuyla ilgili sorumlulukların, genel olarak halka en yakın konumda olan kurumlara devredilmesi gerekmektedir. Kamuyla ilgili bir sorumluluğun başka bir makama ve kademeye bırakılması esnasında söz konusu sorumluluğun içeriği, cinsi, etkinliği ve ekonominin gerekleri dikkate alınmalıdır" denilmektedir (Sakal, 2000, s. 121). Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın 4. maddesinde geçen "yerel makamlara verilen yetkiler tam ve münhasırdır. Kanunda öngörülen durumlar dışında, bu yetkiler öteki merkezi ve bölgesel makamlar tarafından sınırlandırılamaz veya zayıflatılamaz" cümlesi, bu kanunla Avrupa'da yerel yönetimlerin yetkilerinin ve özerklik durumlarının güvence altına alınmasının amaçlandığını göstermektedir (Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, 1991, s. 3).

Türkiye'nin Helsinki'de yapılan 10-11 Aralık 1999 tarihli Helsinki Zirvesi'nde Avrupa Birliği'ne aday diğer ülkelerle eşit şartlarda Avrupa Birliği'ne aday üye ülke olarak kabul edilmesiyle birlikte, bölgeler arasındaki gelişmişlik farkının ortadan kaldırılması için özellikle yerel uzmanlaşma sürecinin hızlandırılması, yerel dinamiklerin değerlendirilmesi anlamında yerel girişimciliğe canlılık kazandırılması ve yerel kaynaklardan istifade edilmesi yoluyla bölge ekonomisine dinamizm katılarak bölgenin rekabet gücünün arttırılması ve AB bölgesel politikalarına uygun politikaların geliştirilmesi ve uygulanması talep edilmiştir (Eryılmaz ve Tuncer, 2013, s. 173). AB ile müzakerelerin açılması için ön şart olarak belirtilen siyasi kriterlerin karşılanmasına yönelik uyum yasası paketleri hızlı bir şekilde meclisten geçirilmiştir (T.C. Dış İşleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2023).

Avrupa Birliği ile artan bu yakınlaşma nedeniyle Türkiye, bölgesel ve yerel kalkınma üzerinde daha fazla odaklanmaya başlamıştır. Bu anlamda Avrupa Birliği'nin üye devletlerden beklediği kriterler göz önünde bulundurularak yerel/bölgesel kalkınma politikaları oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu anlamda Türkiye'de 2002 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) İBBS'nin (İstatiksel Bölge Birimlerinin Sınıflandırılması) seviyelerini tanımlamıştır. DPT ise Türkiye'nin merkezi bir ulusal ajansı olarak tanımlanmıştır. Türkiye'de İBBS II düzeyinde, Türkiye'nin 81 ilini kapsayan 26 istatistiksel bölgeden oluşan bir bölge sınıflandırılması yapılmıştır. İBBS seviyelerinin tanımlanmasından sonraki aşamada, her bir bölgede BKA'ları kurmak için devam eden bir program aracılığıyla bu bölgeler için yapılacak yeni kurumsal düzenlemeler tanıtılmıştır. BKA'lardan beklenen, kamu ve özel sektör ile STK'ları bölgesel kalkınma sürecine dâhil ederken, bölgesel politikayı yönetmede, hedeflenen bölgesel kalkınmayı gerçekleştirmede ve bu türden bir kalkınma amacıyla bölgede yürütülen projeler için destek ve mali yardımı seferber etmede özverili ve sorumluluk bilincinde olmalarıdır (Reeves, 2005).

1960-2011 yılları arasında faaliyet gösteren DPT, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne uyum sürecinden önce de bölgesel kalkınma ile ilgili politikalardan, planlardan ve bunların uygulanmasından sorumlu ana kurum olmuştur. DPT tarafından öncelikli alanlar az gelişmiş bölgeler olmak üzere bu alanlar için bölgesel kalkınma projeleri hazırlanmış ve yine hazırlanan Ulusal Kalkınma Planları kapsamında bölgesel kalkınma planları geliştirilmiştir. Bu planların kapsadığı dönemler boyunca öncelikli hedef, bölgeler arasındaki bölgesel farklılıkların

giderilmesi olmuştur. Fakat tüm çabalara rağmen, dengeli bir kaynak dağılımı gerçekleştirilememiştir (Kayasü, 2006).

Bu doğrultuda DPT'nin hazırlamış olduğu Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda bölge planlaması konusu üzerinde özellikle durulmuştur. Bu plan ile bölgeler arasında dengesizliklerin giderilmesi, aşırı şehirleşme ve nüfus problemlerinin ortadan kaldırılması, kamu hizmetlerinin gelir dağılımını iyileştirici şekilde sağlanması, potansiyel kaynakları olan bölgelerin kalkındırılması amaçlanmıştır. Yine aynı kalkınma planında, bölgesel düzeyde incelemelerin bölgenin sahip olduğu gelir kaynakları ve bölge sorunlarının daha iyi bilinmesine, yatırım kararlarında tamamlayıcılık unsurlarının ve ikincil yardımların ele alınmasına imkân vererek milli kalkınma planı çalışmalarının daha sağlam bir zemine oturtulmasına yardım ettikleri belirtilmektedir (T.C. Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı, 1963).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'yla bağlantılı olarak bölgeselleşme, yerleşme ve kentleşme ile ilgili bir özel ihtisas raporu hazırlanmıştır. Bu raporda, yerleşme, bölgesel gelişme ve kentleşme, konut sorunu, kentsel arsa, kentsel, kırsal ve toplumsal altyapı, yerel yönetim örgütleri ve altyapı gibi konular üzerinde durulmuştur. Raporda yerel yönetim örgütlerinin büyük mali olanaksızlıklar içinde olduğu yönünde bir çıkarımda bulunulmuş ve mevcut olanakların ya denetim organlarından sağlanmakta ya da üretilen hizmetlerden dönüşümlü olarak alınmakta olduğu fakat bu olanakların çoğu zaman üretilen hizmet bedelinin altında kaldığı belirtilmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1977).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda bölgesel ve yerel düzeyde kalkınmaya dair çabayı daha fazla artırma yönünde bölgesel ve yerel kalkınma politikaları oluşturulmuştur. Beşinci kalkınma planında olduğu gibi altıncı kalkınma planında da bölgeler arasındaki dengesizliklerle ilgili ve bölgesel yerleşme ve planlamanın uluslararası standartlara uygun şekilde yapılmasına ilişkin politikalar geliştirilmiştir. Ayrıca Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kalkınmada öncelikli yöreler, kalkınmada öncelikli mahalleler ve kırsal alana götürülen politikalar başlığı adı altında yerel kalkınma üzerine odaklanılmıştır. Bu planda kalkınmada öncelikli yörelerin tespit edilip buralarda altyapı çalışmalarının yapılmasına, kalkınmada öncelikli yörelerde kamu hizmet ve yatırımlarında etkinliğin sağlanmasına, özel sektörün buralarda yatırım yapmasına ilişkin teşviklerin artırılmasına, buralara kamu kaynakları

tahsis edilerek bu yörelerin birer cazibe merkezi haline getirilmesine ilişkin politikalar geliştirilmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1989).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde yerel kamu yönetimin iyileştirilmesine yönelik özel ihtisas raporu hazırlanmıştır. Raporda çok fazla merkeziyetçi ve bürokratik olan kırsal yönetimler yerine "merkez köyler" yaklaşımının geliştirilmesi ve mali güç bakımından bir zorlukla karşılaşmayacak kırsal belediyeler kurulması, böylece dağınık halde olan kırsal yerleşim alanlarının bir araya getirilip düzenlenerek küçük ve yetersiz olan köy denetimlerinin kaldırılması ve köyün nüfus gibi belirli kriterleri karşılamaya başlamasıyla bu köylerde belediye yönetimine geçilmesi gerektiği belirtilmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 1994).

Türkiye'nin AB'ye uyum sürecinin başlamasının ardından hazırlanan ilk plan olan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planıyla bağlantılı olarak sadece yerel kalkınmaya yönelik Yerel Yönetimler Özel İhtisas Raporu hazırlanmıştır. Bu raporda yerel yönetim modeli, denetim, kurumsal yapı ve çalışma usulleri, yerel yönetimin finansmanı, yerel temsil ve katılım, dezavantajlı toplumsal kesimler ve yerel yönetimler, yerel yönetimler ve acil durum görevleri, doğal çevrenin korunması ve kentleşme ve imar gibi yerel çapta konular üzerinde durulmuştur. Raporda, kamu yönetiminin genel olarak merkezi yönetim ve yerel yönetimler gerilimi üzerine kurulu olduğu ve farklı zaman ve koşullarda merkezi ve yerel yönetimler arasındaki iş birliğinin bu gerilimin niteliğine göre dengelendiği ve bugün Türk kamu yönetiminde bu dengenin merkezi yönetim tarafında daha ağır bastığı, bu anlamda merkezi yönetimin görev ve yetkilerinin yerel yönetimden daha fazla olduğu ve böyle bir kamu yönetim şeklinin hizmetlerin yürütülmesinde aksaklıklara neden olduğu, hizmette olması gereken esnekliği sağlayamadığı, tasarruf, verimlilik, demokratiklik gibi önemli ilkelere uygun olmadığı, hizmetlerin zamanında yapılmasını engellediği ve bürokrasiye neden olduğu öne sürülmüştür (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2001b).

Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda yine kamu yönetiminde açıklık, şeffaflık ve katılımcılık gibi özellikleri ifade eden iyi yönetişim konusu üzerinde durulmuştur. Planda, o dönemde başlatılan kamu yönetimi reformu kapsamında hazırlanan ancak yasal geçerliliği henüz sağlanmayan Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun Tasarısı'nın merkezi yönetimin görev ve

sorumluluklarının çerçevesini çizdiği ve genel yetkili kuruluşlar olarak yerel yönetimleri seçtiği belirtilmektedir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2007b).

Devlet Planlama Teşkilatının faaliyetinin sonlanmasının ardından T.C. Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan Onuncu Kalkınma Planı çerçevesinde yerel yönetimler, kamu yönetimi ve kamu özel iş birliği konularında ayrı ayrı ihtisas raporları oluşturmuştur. Yerel yönetimler ihtisas komisyonu raporunda devletin Avrupa'daki yerel kalkınma süreci ve işleyişine detaylı şekilde değinmesi, Türkiye'nin yerel kalkınma konusundaki kararlılığının daha fazla artmış olduğu şeklinde yorumlanabilmektedir. Raporda yer verilen SWOT analizi sonucunda ise yerel yönetimlere genel bütçeden ayrılan payın adaletsizliğinin, yerel yönetimlere yapılacak nitelikli personel istihdamındaki yetersizliğinin, yasama süreçlerinde yerel yönetimlerin saf dışı bırakılmasının ve yasal düzenlemelerin sürekli değişmesi nedeniyle yerel politikaların sürekliliğini koruyamamasının tehditler arasında olduğu belirtilmiştir. Ayrıca büyükşehir ve ilçe belediyeleri arasında meydana gelen anlaşmazlıklar, alt ve üst tarafların planları arasındaki dengesizlik, geniş çapta yapılan imar değişiklikleri, denetimdeki eksiklik, yerel yönetimlere yönelik artan denetimler de tehditler arasında sayılmıştır. Dolayısıyla yerel ve bölgesel gelişmişlik farkları dikkate alınırken, uygulanacak yerel hizmet ve belirlenecek yerel politikalardan önce saptanan tehditlerin ortadan kaldırılmasına ağırlık verilmesi gerektiği belirtilmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE TARIMIN GELİŞİMİ VE KALKINMADAKİ ÖNEMİ

2.1. Türkiye'de Tarımın Gelişimi

Bu başlık altında Türkiye'de tarımın gelişimine ilişkin tarihsel süreç Cumhuriyet dönemi, planlı dönem, 1980-2000 dönemi ve 2000 yılından günümüze kadar geçen dönem olmak üzere dört alt başlıkta incelenecektir.

2.1.1. Cumhuriyet Döneminde Tarım

Türkiye Cumhuriyeti, çoğu üretim alanında olduğu gibi tarım sektörünü de ilkel üretim yöntemlerine dayalı ve gelişmemiş şekilde devralmıştır. Söz konusu dönemde devralınan tarımsal yapıya ilişkin veriler, o dönemde tarımın içinde bulunduğu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu verilere göre, 13 milyon civarındaki nüfusun sadece %10 kadarı okuma yazmayı bilmekte, %90'ı kırsal kesimde ikamet etmekte ve geçinmek için tarımla uğraşmaktadır. Tarım genel anlamda teknolojik imkânlardan yoksun, geleneksel yöntemlere göre ve son derece ilkel bir biçimde yapılmaktadır (Dernek, 2006). Ülkenin daha çok tarım ağırlıklı bir yapıda olmasının önemli bir sebebi, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Batı'daki sanayileşmeden kaynaklı teknolojik yeniliklerden oldukça uzak kalmasıdır (Şanlı ve Gülbahar, 2008, s. 136)

1925 yılında aşar vergisinin kaldırılması ve 1926 yılında Medeni Kanun'un kabulüyle birlikte çiftçilerin resmi olarak toprak mülkiyeti hakkına kavuşmaları, cumhuriyet dönemine tekabül eden tarımla ilgili ilk önemli politikalardır. Bu politikaların her biri, oluşturulduğu döneme göre çiftçiler için faydalı politikalar olarak görülmüştür. Fakat ilerleyen dönemlerde çiftçilerin mülkiyet hakkına sahip olmasını sağlayan Medeni Kanun'un, arazilerin parçalanması ve bu parçalanma nedeniyle çok sayıda küçük ve verimli olmayan işletmenin ortaya çıkmasına yol açtığı için mahsurları ortaya çıkmıştır (Yavuz, 2005).

2 Haziran 1926 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen ve resmi olarak yürürlüğe giren 896 sayılı "İlk Genel Nüfus Sayımı Kanunu" çerçevesinde Cumhuriyet tarihinde ilk defa 1927 yılında yapılan Türkiye nüfus sayımına göre, 63 vilayet, 328 kaza ve 39.901 köy sayılmış ve bu sayım sonucunda Türkiye'nin nüfusu 13.649.945 kişi olarak belirlenmiştir. Toplam nüfusun %23,5'i şehirlerde, %76,5'i ise köylerde ikamet etmektedir (Vikipedi: Özgür Ansiklopedi,

2023). 1927 yılında yapılan tarım ve sanayi sayımına göre, sayım içinde yer alan 65 bin civarındaki işletmenin yüzde 43,59'u tarım, yüzde 23,88'i dokuma ve yüzde 22,61'i maden sanayi, makine yapımı onarım sektöründe faaliyet göstermektedir. Toplam 256.855 çalışanın yüzde 43,01'i tarım, yüzde 18,70'i dokuma sanayinde çalışmaktadır (Kepenek ve Yentürk, 2001, s. 45). Bu veriler ışığında cumhuriyet döneminde Türkiye'nin nüfusunun kırsalda yoğunlaştığı ve dolayısıyla ekonomisinin ağırlıklı olarak tarım üzerine olduğu söylenebilir. Türkiye bu dönemde Batı ülkelerinin aksine henüz sanayi üretimine geçiş yapamamıştır ve mevcut sanayisi de daha çok dokuma sanayisine dayanmaktadır.

1929 Küresel Krizi (Büyük Buhran) sonucunda tarım ve hammadde stoklarında meydana gelen büyük bir artış, dünya genelinde tarımsal ürün ve hammadde fiyatlarında azımsanmayacak bir düşüşe yol açmıştır. Küresel düzeyde hammadde ve tahıl fiyatlarında görülen bu düşüş, Türkiye'nin ihracat gelirlerini azaltmış ve doğal olarak bu felaketten en fazla etkilenen çiftçiler olmuştur. (Koçtürk ve Gölalan, 2010, s. 56). Krizin etkisiyle buğday fiyatlarında da önemli ölçüde düşüş yaşanmıştır. Öyle ki buğdayın fiyatı 12,8 kuruştan 1933 yılında 4,3 kuruşa düşmüştür. Bu gelişmelerin ardından hükümet ekonomik darlığa giren çiftçileri bu sıkıntıdan kurtarmak için, 1932 yılında 2056 sayılı Buğday Koruma Kanunu'nu yürürlüğe koymuştur. Çok kısa bir süre sonra (bir ay gibi bir süre içinde) 13204 sayılı kararname ile hükümet Ziraat Bankasını, hükümetin onay verdiği belirli yerlerde, 5,5 kuruştan buğday satın almakla görevlendirmiştir. İlerleyen tarihlerde buğdayla birlikte diğer hububatlar da hükümet tarafından çiftçiye destek amacıyla korunmaya alındığı için bu satın alma yetkisi 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisine verilmiştir (Yavuz, 2005).

1923-1938 yılları arasında Türkiye'de vatandaşların sahip olduğu ortalama mülk arazi 70 dekar civarına tekabül etmektedir. Bu yıllar arasında ekilebilir toprağa dâhil edilen arazi miktarı yıllık %2,5 kadar genişlemiştir. 1923-1938 dönemi sonunda toplamda ekilebilir araziye eklenen ekilebilir arazi miktarı %35'tir. Mevcut yıllar arasında tarımsal üretimde bölgeden bölgeye önemli farklılıklar görülmüştür. 1929'dan 1932 yılına kadar buğday fiyatında yaklaşık %68 oranında önemli bir düşüş yaşanmıştır. 1930-1938 döneminde tarım sektöründe yıllık ortalama büyüme hızı %5,8 olarak gerçekleşmiştir (Koçtürk ve Gölalan, 2010, s. 52).

Uzun bir süre devam eden II. Dünya Savaşı ve savaştan hemen sonraki yılları kapsayan 1939-1949 döneminde, yaşanan gelişmelerden çoğu şey gibi tarım da

olumsuz etkilenmiş, tarımsal üretim durma seviyesine ve bazı tarım ürünleri tamamen ulaşılamaz duruma gelmiş, devlet halkın ihtiyaç duyduğu temel gıdaya erişmelerini sağlamak için bazı önlemler almak zorunda kalmış ve bu önlemlerden bir tanesi ürün fiyatlarına narh koymak olmuş, bu ise piyasada karaborsaya yol açmıştır. Merkez Bankası piyasadaki emisyon hacmini artırmak için karşılıksız para basmaya başlamış, bu da Türkiye tarihinde gerçekleşen ilk fiyat enflasyonuna sebep olmuştur. Devlet bu dönemde tekrar yeni bir toprak reformunu gündeme getirerek 1945 yılında 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Yasası'nı yürürlüğe koymuş, bu yasanın ilk aşamasında sadece devletin mülkiyetinde olan arazilerin bir kısmını aile başına ortalama 51,6 dekar olmak üzere toplamda 432 bin aileye toprak dağıtmıştır (Dernek, 2006).

1945-1962 yılları arasında tarım sektöründe kayda değer bir değişim meydana gelmiştir. Başta traktör olmak üzere yeni döneme ait teknolojiyle üretilen girdi kullanımı artmış, bu durum öncelikle üretim yapılan alanın genişlemesine ve kırsaldaki işgücü fazlalığının kente göç etmesine yol açmıştır. Tarımsal üretim sadece niceliksel olarak artmamış, aynı zamanda dış ticaret ve bu dönemde hızla ilerleyen sanayi sektöründen dolayı nitelik olarak da bir değişime uğramıştır. Diğer üretim sektörlerinden farklı olarak tarım sektörünün vergi dışı tutulması, devletin tarım çalışanlarına tanıdığı kredi olanakları ve destekleme fiyatlarıyla tarım sektöründe sermaye birikimi hızlanmıştır. Bu gelişmeler tarım üreticilerinin pazara açılması veya iç pazarın büyümesi yoluyla diğer sektörlerdeki -ulaştırma, sanayi, ticaret, vd.- gelişmeleri etkilemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin tarımsal yapısı bütün bu gelişmelere rağmen değişmemiş ve mevcut tarımsal işletmelerin %85 kadarını küçük ve dağınık işletmeler oluşturmuştur. Bahsedilen gelişmelerin toprak büyüklüğü nedeniyle daha çok geniş arazileri olan toprak sahiplerine faydası olduğu söylenebilir. Daha açık bir ifade ile tüm bu dönem içerisinde uygulanan tarım politikaları, tarım sektörünü bir bütün olarak alma anlayışına dayanmış olduğu için işletme hacmine, bölgesel farklılığa ya da başka bir ölçüte göre farklı politikalar takip edilmemiştir (Kepenek ve Yentürk, 2001, s. 108-109).

Tablo 3

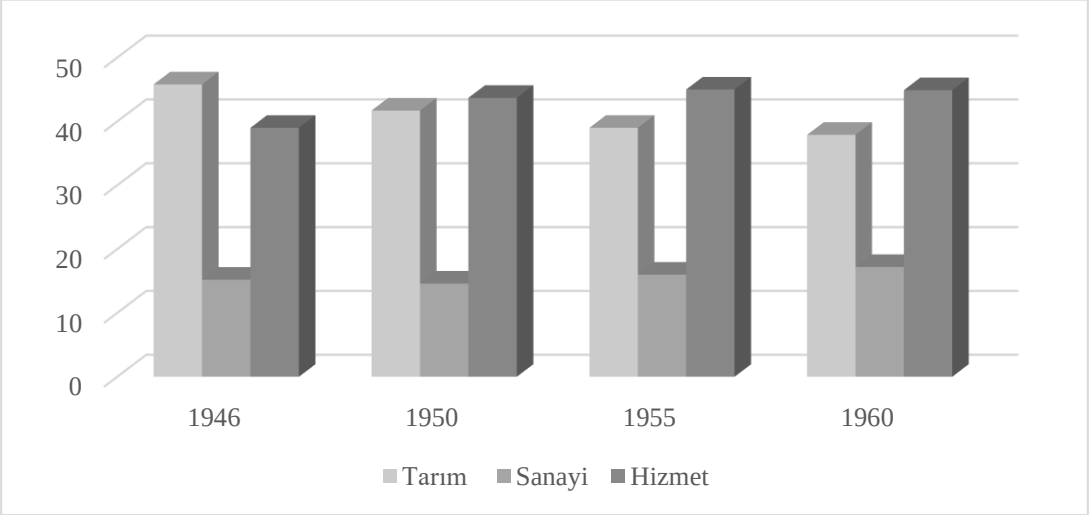
GSMH İçinde Tarım, Sanayi ve Hizmet Sektörünün Payları (%)

	1946	**1950**	**1955**	**1960**
Tarım	45,8	41,7	39	37,9
Sanayi	15,2	14,6	16	17,2
Hizmet	39	43,7	45	44,9

Kaynak: Kepenek ve Yentürk (2001, s. 116)

Şekil 1

GSMH İçinde Tarım, Sanayi ve Hizmet Sektörünün Payları (%)

Kaynak: Kepenek ve Yentürk (2001, s. 116)

Tablo 3 ve Şekil 1'e göre, 1946 yılında tarımın GSMH içindeki payı %45,8 iken bu oran 1960 yılında %37,9'a düşmüştür. Aslında bunu 1946-1960 yılları arasında tarımın önem kaybetmesi olarak yorumlamak yanlış olur, çünkü 1946-1960 yılları arasında tarımda yeni teknolojiler ve özellikle traktör gibi girdi kullanımın artması verimi oldukça arttırmış, bu durum kırsalda işgücü fazlalığı doğurduğu için köyden kente göçe yol açmıştır. Bu da tarımın yanında hizmet ve sanayi gibi sektörlerin de gelişmesini sağlamıştır. Ayrıca II. Dünya Savaşı'ndan sonra Marshall yardımlarıyla Türkiye'de kara yolları ve demir yolları yapımının artması, hizmet sektörünü gelişmiştir. Sonuç olarak, bu yıllar arasında tarımsal verim arttığı halde sanayi ve inşaat sektörü de hızla geliştiği ve bu sektörlerde katma değer tarıma oranla daha yüksek olduğu için sanayi ve inşaat sektörünün GSYH içindeki payları hızla artmıştır.

2.1.2. Planlı Dönemde Tarım

Kepenek ve Yentürk'e (2001) göre kalkınma planlarından ilk dördünün ortak özellikleri:

a) Yeni bir düzenleme söylemlerinin bir kenara bırakılıp mevcut üretim yapısı veri alınarak planlama yapılması,

b) Temel amacı ekonomik büyümenin her yıl belirli bir hızla gerçekleşmesi olması,

c) Önceliğin sanayi sektörüne verilmesi,

d) Uzun bir döneme yayılan stratejilerin bir parçası olmalarıdır.

Birinci beş yıllık kalkınma plan dönemi 1963-1967 yıllarını kapsamaktadır ve bu dönemde planla uyumlu olarak belirlenen yatırım programlarının bölgeler arası farklılığı gidermesi ve verimliliği arttırıcı yoğun tarım için yatırımların yapılması hedeflenmiştir (Dernek, 2006). İlk beş yıllık plan dönemindeki temel amaçlardan bazıları milli gelirdeki artış hızını enflasyona yol açmadan sürdürmek, tarımsal üretimi arttırmak, sanayileşmede ciddi bir ilerleme kaydetmek için ihracatı arttırmak ve aynı şekilde sanayide kullanılması gereken ham madde ihtiyacını tedarik etmek, tarım ve toplum kalkınmasını gerçekleştirerek köyden kente göç sonucu oluşan çarpık kentleşmeyi önlemek, mevcut kaynaklardan en iyi şekilde yararlanmak için arazi kullanımında uzun süreli dengeyi sağlamak olmuştur (T.C. Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı, 1963).

İkinci beş yıllık plan döneminde (1968-1972), hem gelirde hem de nüfusta meydana gelen artış nedeniyle halkın artan gıda ihtiyacını ithal etmeden ülke kaynaklarını optimum verimlilikle kullanarak yurt içi üretimle sağlamak için beş yıl içinde tarımsal katma değerin yüzde 23 kadar arttırılması gerekli ve mümkün görülmüştür. Bu dönemde ayrıca teknolojik ilerlemeyle üretimin arttırılması temel hedef olmuştur (T.C. Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı Müsteşarlığı, 1967).

Üçüncü beş yıllık plan döneminde (1973-1977) dengeli beslenmeyi sağlamak, tarıma dayalı sanayiye ham madde temininde herhangi sıkıntıya yol açmamak ve ihracatı arttırmak için tarımda verimliliğin arttırılması hedeflenmiştir. Ayrıca tarımsal yapının modernleşmesi, mevcut kurumsal yapının düzenlenmesi, teknoloji kullanımının her alana yayılması, pazarlamanın ve tarımsal üretimle sanayi ilişkisinin daha etkin bir zemine oturtulması ve kooperatifçiliğin güçlendirilmesi hedeflenmiştir.

Bu plan döneminde, fiyat müdahalesinin gerekli görüldüğü durumlarda, enflasyonu düşürmek, kredi ve desteklemelerde aşırıya kaçmamak ve gereksiz stok birikimine yol açmamak için destekleme fiyatları ürün ekiminden önce veya hasadından sonra belirlenmesi yönünde tedbirler alınmıştır. Ayrıca modern tarımsal üretimin artması amacıyla tarımsal eğitimin sağlanması için tarımsal eğitim kurumlarına ağırlık verilmesi de bu dönemde alınan tedbirler arasındadır (T.C. Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı, 1973).

Dördüncü beş yıllık kalkınma planının kapsadığı dönemde, yurt içi tarım ürünü talebinin yurt içi üretimle karşılanması, tarımsal ürünlerin üretiminin ve ihracatının arttırılması, tarım sektörünün gelişmesi için tarımda teknolojik gelişme ve modernleşme çabalarının sürdürülmesi ve bu doğrultuda tarımsal ürün fiyatlandırması, kimyasal gübreleme, sulama, makineleşme ve tarımsal mücadele uygulamaları gibi konular üzerinde durulması hedeflenmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1979).

Tarımdaki gelişmeyi planda hedeflendiği gibi sürdürebilmek için tarımsal üretimde verimliliğin arttırılması, üretimde kalitenin yükseltilmesi, tarımda iklim koşullarına bağımlılığı minimize edecek teknolojilerin geliştirilip yaygınlaştırılması, kurumsal yapıların düzenlenmesine önem verilmesi, yurt içinde vatandaşların dengeli ve sağlıklı beslenmesi için yurt içinde tüketim için talep edilen tarım ürünlerinin üretimine ağırlık verilmesi ve ihracat potansiyeli olan tarım ürünlerinin üretimine öncelik verilmesi dördüncü beş yıllık plan dönemin tarımsal politikaları arasında gösterilebilir. Tarımda verimliliğin arttırılması için sulama ve toprak koruma yatırımlarının üzerinde durulması ve ayrıca tarımda makine ve alet kullanımın arttırılması planlanmıştır. Ayrıca bu dönemde kooperatiflerin güçlendirilmesi ve kooperatiflerin her açıdan desteklenmesi bir diğer önemli politikadır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1979).

Ekonomik büyüme hedefi doğrultusunda ilerleme kaydedilirken bu büyümeyi gelir eşitliğini sağlayacak şekilde gerçekleştirmek dördüncü planın en önemli amaçlarındandır. Bu amaç çerçevesinde dördüncü planda kırsal kesime yönelik politikalar üretilmeye ve geliştirilmeye çalışılmış, gerek kooperatifleşme yoluyla gerekse de halk girişimciliğini teşvik edici uygulamalarla kırsal kesimin ekonomik etkinliğe dâhil olmasını sağlayarak pazara açılma sürecinin tamamlanmasına, sınai mülkiyetin yaygınlaştırılmasına ve uzun vadede kişi başına düşen gelirdeki eşitsizliği

düzeltmeye yönelik politikalar benimsenmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2001, s. 153-155).

1968-1978 yılları arasında, planlı dönemdeki ilk planın aksine, sanayiye daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda hazırlanan planlarda belirlenen hedeflere az çok olsa ulaşılmış olsa da genel anlamda Türkiye ekonomisinde yapısal değişim hedeflenmiş olmasına rağmen küresel faktörlerden dolayı bu türlü bir değişim hedefine ulaşılamamış, aksine Türkiye dış kaynaklara daha bağımlı hale gelmiştir. Tarım alanları bazında planlanan marjinal sınırlara ulaşılsa da tarımda istenilen başarıya ulaşılamamıştır. Bu döneme kadar toprak reformu yapılmamış, 1973'te 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Yasası çıkarılsa da Anayasa Mahkemesinin iptal kararı ile uygulamaya geçirilememiştir (Dernek, 2006).

Cumhuriyetin kuruluşundan 1980'lere kadar geçen sürede tarım Türkiye'de ekonomik açıdan önemli bir sektör olmuştur. Dönemin korumacı ve dolayısıyla yerli kaynaklara bağlı sanayileşme politikaları, devletin tarım sektörüne daha fazla öncelik vermesine neden olmuştur. Bu sebeple devlet tarımdaki problemlerin giderilmesi ve tarımsal ürünlerin arttırılması için tarım kesimine dolaylı veya doğrudan şekilde kaynak aktarımı yapmıştır. Nüfusun önemli bir kısmına geçim kaynağı olan tarım sektörünün, uzun bir süre boyunca gayri safi milli hasılaya, istihdama ve ihracata önemli katkısı olmuştur (Narin, 2008).

2.1.3. 1980-2000 Döneminde Tarımdaki Gelişmeler ve Uygulanan Politikalar

12 Eylül 1980 darbesinin yaşandığı ve ardından planlı döneme son verilerek liberal politikaların benimsendiği 80'li yıllarda hazırlanan ilk plan olan beşinci beş yıllık kalkınma planı (1985-1989), dönemin ekonomik politikalarındaki değişimi de yansıtacak şekilde tarımsal ürünün arttırılması, tarımsal ürün ihracatının arttırılması için esnek kur politikasının sürdürülmesi, ihracat teşviklerinin arttırılması ve tarımda teknolojik gelişme ve modernleşme çabalarının sürdürülmesi şeklindeki tarım sektörü hedeflerini benimsemiştir. Beşinci beş yıllık kalkınma planında yer bulan başlıca tarım politikaları; tarımda teknolojik gelişme ve verimliliğin sağlanmasıyla milli gelir artışının gerçekleşmesi ve dolayısıyla çiftçi gelirinde artış sağlanması, tarımsal ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması konularında kooperatiflerin desteklenmesi, tarımda verimliliğin arttırılması, bitki desenin çeşitlendirilmesi, ileri teknolojinin kullanılması amacı ile sulama problemi üzerinde daha çok durulması ve bu anlamda

yapılan yatırımların sürdürülmesine önem verilmesi, tarımda üretimi yönlendirici ve olumsuz etkileri minimize edici bir destekleme fiyat politikasının uygulanması, tarımda üreticinin teknik bilgi seviyesini geliştirecek etkili bir eğitim ve yayım sisteminin kurulması ve son olarak özellikle ihracat ürünleri başta olmak üzere tüm bitkisel ürünlerin yüksek verimli standart türlerinin geliştirilmesini sağlayan bir tohumluk endüstrisinin oluşturulmasıdır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 1984).

Altıncı beş yıllık kalkınma planında, tarımsal destekleme politikalarına ağırlık verilmiş ve bu anlamda tarımsal gelirde istikrarı korumak, desteklemede pazarlama kolaylıkları sağlamak ve üretimde verimliliğin artması tarımsal destekleme politikalarında dikkat edilmesi gereken hususlar olarak belirtilmiştir. Tarımsal üretimin arttırılmasında ve teşvikinde fiyat desteğiyle birlikte ucuz ve yeterli girdi, kredi imkânı, tarımsal üretimde eğitim, tarımda örgütlenme ve tarımda teknolojik imkânlarının arttırılması gibi fiyat dışı destekleme araçları da dikkate alınmış bu dönemde. Tarımla ilgili kurumların işleyişinde iyileştirmeler de bu kalkınma planında dikkate alınmış. Ayrıca tarım sigorta sisteminin geliştirilmesine yönelik bir planlamaya da gidilmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1989).

Yedinci beş yıllık kalkınma planı döneminde (1996-2000) artan nüfusun yeterli ve dengeli büyümesini sağlayabilmek için Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ürünlere daha fazla ağırlık vererek bu ürünlerde artış sağlanması, modern sulama sistemleriyle üretimde verimin arttırılması, tarım ürünleri fiyatlarına yapılan devlet müdahaleleri azaltılarak buna alternatif bir çözüm olarak üreticilere "doğrudan gelir desteğinin" verilmesi, girdi desteklerinin aşamalı olarak kaldırılması, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) çerçevesinde sulamaya açılacak alanlarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan ürünlerin üretilmesine ağırlık verilmesi, tarımsal üretimin yönlendirilmesi, pazarlanması ve üreticilere hizmet götürülmesi gibi konularda faaliyet gösterecek üretici birliklerinin kurulması, kooperatiflerin geliştirilmelerinin özendirilmesi ve çiftçi gelirini korumak amacıyla tarım ürünlerinin sigortalanması sisteminin geliştirilmesi hedeflenmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 1995).

1990'lı yıllarda tarımla ilgili gelişmelerden bir tanesi ise Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) devlet eliyle özelleştirme girişimlerinin gerçekleşmiş olmasıdır. Süt Endüstrisi Kurumu, Yem Sanayi A.Ş., Et ve Balık Kurumu, Orman

Ürünleri Sanayi, Türkiye Zirai Donatım Kurumu Anonim Şirketi gibi Türkiye'nin tarımsal gelişiminde çok önemli katkıları olan KİT'ler özelleştirilmiştir (Narin, 2011).

Tarım ve sanayi sektöründe yoğun bir özelleştirme dönemine giriş yapan devlet ekonomiden çekilirken, ekonomiyi devrettiği özel sektör de yatırımlarını istenilen seviyelere çıkaramamış, ekonomi arzu edilen düzeyde güçlenememiş ve işsizlik de %10'lara kadar çıkmıştır. Bütün bu sebeplerden dolayı ekonomi dönem dönem yoğun krizlere gebe kalmış ve ekonomide istikrarlı bir ilerleme olmamıştır. Tüm bu gelişmeler yaşanırken 1994 yılında başlayan ve Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) kurulma kararının alındığı görüşme olan Uruguay Turu ile tarım ürünleri ticaretinde serbestleşme adımları atılmış ve Türkiye, DTÖ'ye üye bir ülke olarak imzalanan Tarım Anlaşması'na uymuştur. İmzalanan anlaşma uyarınca Türkiye'nin tarım ürünlerinde uyguladığı destekleme yöntemi değiştirilmiş ve AB'nin geliştirdiği Toplu Destek Ölçütü'nün kullanılması, ihracat sübvansiyonlarının azaltılması ve ithalata yönelik sınırlamaların kaldırılması gündeme gelmiştir (Dernek, 2006).

1980'den sonra serbest piyasaya geçişle birlikte devletin liberalleşme ve serbestleşme politikaları nedeniyle devletin tarım sektörüne olan ilgisinde giderek azalma yaşanmıştır. Bunda, AB Ortak Tarım Politikasına (OTP) uyum, Uruguay görüşmelerinin ardından imzalanan anlaşmalardan kaynaklı birtakım yükümlülükler, IMF ve WB gibi önemli kuruluşların bu süreci yönlendirmeleri önemli derecede rol oynamıştır (Narin, 2008, s. 185).

İlk planlama döneminde tarım kesimine devlet tarafından çokça kaynak aktarımı yapılması nedeniyle bu dönemde tarım birinci sektör olma özelliğini korumakta iken 1980'lerde serbest piyasaya geçişle birlikte tarımla birlikte sanayi ve hizmet sektörü de ön plana çıkmaya başlamıştır. Sanayi sektörünün GSYH içindeki payı istikrarlı bir seyir izlemese de sanayi sektöründe 1980'den önceki döneme göre büyük bir ilerleme kaydedilmiştir. 1980'den sonra daha istikrarlı bir şekilde artış gösteren kesim ise hizmet sektörü olmuştur. 1980-2000 arasındaki bazı yıllarda hizmet sektörünün GSYH içindeki payı tarım sektörünü de geçmiştir (Tablo 4).

Tablo 4

1980-2000 Döneminde GSYH'nin Sektörel Dağılımı (Cari Fiyatlarla)

Yıl	Tarım	Tarımın Büyüme Hızı %	Tarımın Sektör Payı %	Sanayinin Sektör Payı %	Hizmetlerin Sektör Payı %
1980	1.350.134,80	75,9	25,8	18,6	55,6
1981	1.884.011,30	39,5	23,8	21,2	55,0
1982	2.325.980,20	23,5	22,2	22,4	55,5
1983	2.881.852,80	23,9	20,7	21,4	57,9
1984	4.659.020,30	61,7	21,2	21,0	57,8
1985	6.958.813,10	49,4	19,8	22,1	58,1
1986	9.808.611,60	41,0	19,2	25,0	55,8
1987	12.874.222,40	31,3	17,2	25,0	57,7
1988	21.582.647,30	67,6	16,7	26,3	57,0
1989	37.209.335,30	72,4	16,4	26,8	56,8
1990	66.725.078,50	79,3	17,0	25,0	58,0
1991	91.913.101,00	37,7	14,6	25,2	60,2
1992	156.051.192,70	69,8	14,3	25,0	60,7
1993	293.733.744,10	88,2	14,8	23,8	61,3
1994	572.670.842,00	95,0	14,8	25,7	59,5
1995	1.163.076.914,00	103,1	15,0	25,8	59,2
1996	2.350.374.597,00	102,1	15,9	24,2	59,9
1997	3.925.650.028,00	67,0	13,6	24,2	62,2
1998	8.756.882.538,98	-	12,5	32,5	51,9
1999	10.976.379.957,97	25,3	10,5	30,2	57,1
2000	16.816.164.093,40	53,2	10,1	27,9	55,6

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2016) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

1980-2000 döneminde Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisine geçişi, DTÖ ile yaptığı anlaşmaların yükümlülüğü ve IMF ve WB'nin bu süreçte Türkiye üzerindeki etkisi nedeniyle Türkiye'nin ihracat ve ithalat yapısı da değişmeye başlamıştır. 1980'den önce korumacı politikalarla daha çok tarım sektörünün gelişmesine yönelik politikaları takip eden Türkiye, 1980'den sonra serbest piyasa ekonomisine geçişle birlikte tarım dışında sanayi ve hizmet sektörlerine doğru bir eğilim göstermeye başlamıştır. Bu dönemde teknolojinin gelişmesi ve dolayısıyla tarımda makineleşmenin artması tarımdaki işgücünün bir kısmının köyden kente göç etmesine yol açmış ve kente göç eden bu işgücünün bir kısmı sanayi ve hizmet sektörüne doğru kaymıştır. Tarım sektörüyle birlikte hizmet ve sanayi sektörü de her geçen gün gelişmiş ve tarımdan elde edilen katma değer sanayi ve hizmet sektörüne göre daha düşük olduğu için istihdam oranının en yüksek olduğu sektör tarım sektörü olsa da GSYH içindeki payı her geçen gün azalmıştır. Nitekim Sekizinci Kalkınma Planı'nda bu durum hakkında yapılan genel değerlendirmede tarım sektörünün 1999 yılı itibarıyla toplam milli gelir içindeki payı %15 iken tarım sektöründeki istihdamın

toplam istihdam içindeki payının %45,1 olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla milli gelir içinde tarımın payı azalırken, hâlâ toplumun büyük bir kesimi geçimini tarımdan sağlamaktadır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2000).

Tablo 5

1980-2000 Döneminde İstihdamın Sektörel Dağılımı

Yıl	Toplam İstihdam (x1000)	Tarım İstihdam (x1000)	Tarım Sektör Payı %	Sanayi Sektör Payı %	Hizmetler Sektör Payı %
1980	16.523	8.960	54,2	20,0	25,8
1981	16.664	8.953	53,7	19,9	26,4
1982	16.837	8.924	53,0	20,2	26,8
1983	17.004	8.895	52,3	20,4	27,3
1984	17.260	8.866	51,4	20,6	28,0
1985	17.547	8.837	50,4	21,1	28,5
1986	17.865	8.813	49,3	21,3	29,4
1987	18.268	8.786	48,1	21,6	30,3
1988	18.542	8.796	47,4	21,2	31,4
1989	19.048	9.208	48,3	21,3	30,4
1990	19.323	9.233	47,8	20,7	31,5
1991	19.209	9.078	47,3	20,3	32,4
1992	19.561	8.690	44,4	23,1	32,5
1993	18.679	7.606	40,7	23,1	36,2
1994	20.026	8.416	42,0	22,8	35,2
1995	20.912	9.205	44,0	22,0	34,0
1996	21.548	9.526	44,2	22,6	33,2
1997	21.082	8.321	39,5	25,4	35,1
1998	22.334	9.388	42,0	22,8	35,2
1999	21.507	7.894	36,7	25,3	38,0
2000	21.580	7.769	36,0	24,0	40,0

Kaynak: Şanlı ve Gülbahar (2008, s. 141).

1980'den 2000 yılına kadar geçen sürede tarım sektörünün GSYH içindeki payında her geçen gün azalma meydana gelse de nüfusun çoğunluğuna istihdam sağlayan sektör tarım sektörü olmaya devam etmiştir. Fakat ilgili dönemde hizmet sektöründe istihdam oranındaki hızlı artışın ve tarım sektöründeki istihdam oranı düşüşünün etkisiyle 1999-2000 yıllarında istihdam oranı en yüksek sektör hizmet sektörü olmuştur. (Tablo 5)

2.1.4. 2000'li Yıllarda Türkiye'de Tarımsal Reform ve Yeniden Yapılanma

2000'li yıllarda Türkiye'nin tarım politikasında köklü değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Türkiye'nin tarım politikalarının değişmesinde etkisi olan dış dinamikler, Türkiye'nin de üyesi olduğu ya da bir şekilde etkileşim halinde bulunduğu uluslararası organizasyonlar, farklı ülkelerin bir araya gelmesi sonucunda oluşturdukları

topluluklar veya bu topluluk ve organizasyonlarla ilişki içindeyken uyulması gereken sorumluluk ve yükümlülükler iken iç dinamikler ise ülkenin dönemin koşulları ve ihtiyaçları dolayısıyla aldığı aksiyonlardır (Yavuz, 2005). Türkiye'nin bu dönemde tarım politikalarında yaptığı değişiklikler; ihracat sübvansiyonu, girdi destekleri ve fiyat destekleme politikalarının uluslararası kuruluşlarla yapılan anlaşmalar sonucunda karar verilen oranlara düşürülmesi ve bunun yerine doğrudan gelir destekleme politikalarının uygulanmasıdır (Tahsin, 2001, s. 75).

İktisat literatüründe 2000'li yıllarda Türkiye'nin tarım politikalarını yapılandırmasında IMF, WB, AB ve DTÖ gibi uluslararası kuruluş ve örgütler, onlarla yapılan anlaşmalar ve bu organizasyonların bir kısmına dâhil olmanın getirdiği yükümlülüklerin önemli derecede etkisi olduğu belirtilmektedir. 9 Aralık 1999 tarihinde Türkiye tarafından IMF'ye sunulan Niyet Mektubu'nda belirlenmiş olan tarım politikaları, Dünya Ticaret Örgütü Nihai Senedi'ne bağlı olarak üstlenilenler ve AB Katılım Ortaklığı Belgesi'ne yanıt olacak şekilde Ulusal Program'da tarım başlığı altında yapılması planlanan değişiklikler Türkiye'de tarım reformunu oluşturmuştur (Tahsin, 2001, s. 75). Bunların yanı sıra DTÖ Cenevre Çerçeve Anlaşması da Türkiye'nin tarım politikalarını belirlemede etkili olmuştur (Narin, 2011).

DTÖ uluslararası ticaretin serbestleştirmesi şeklindeki temel amacı doğrultusunda ticaret politikalarını doğrudan yönlendirirken üye ülkelerin uygulayacağı destekleme politikalarının piyasa mekanizmasını minimum düzeyde etkilemesini sağlayabilmek için üye ülkelerin uyguladığı destekleme politikalarını dolaylı yoldan yönlendirmektedir (Yavuz, 2005). DTÖ, üye ülkelerin uyguladığı tüm tarife dışı ticaret engellerinin gümrük tarifesine dönüştürülmesini, ülkeler arasında ticaret esnasında haksız rekabete neden olan tarım ürünleri sübvansiyonlarının kullanımının sınırlandırılmasını ve bunları destekleyici şekilde ülkelerin iç piyasalarında uyguladıkları tarıma yönelik desteklerin azaltılmasını hedeflemektedir (Tahsin, 2001).

Türkiye, gelişmekte olan ülkeler ile DTÖ arasında tarım konusunda yapılan görüşmeler çerçevesinde tarım ürünlerine yönelik uyguladığı ihracat sübvansiyonu, destekleme fiyatları ve tarife indiriminin DTÖ'ün vereceği kararlar doğrultusunda belirlenmesini taahhüt etmiştir (Tahsin, 2001, s. 75). 1995'te yürürlüğe giren Tarım Anlaşması çerçevesinde Türkiye, gelişmekte olan ülkeler arasında kabul edilmesi nedeniyle, tarım üreticilerine uyguladığı iç destek toplamı, toplam tarımsal üretim

değerinin %10'unu aşmadığı için bir indirime gitmek zorunda kalmamış olsa da ithalatta uyguladığı gümrük vergilerini 10 yıl içerisinde %24 oranında azaltmıştır (Narin, 2008, s. 192-193).

2000'li yıllarda tarım politikalarında köklü değişimlerin başlamasının ilk sonuçlarından biri, Türkiye'nin doğrudan gelir destekleme politikalarına geçmesidir. Doğrudan gelir destekleme politikasına göre, tarım ürünlerinin yurt içi fiyatlarının oluşumunda söz konusu olan ürünlerin piyasadaki arz ve talep koşulları belirleyicidir. Devlet ise burada sadece üreticilerin gelir düzeyine müdahale etmekle sınırlandırılmıştır (Tahsin, 2001, s. 75). Bu destekleme politikası, IMF'ye verilen Niyet Mektubu ile DTÖ'yle yapılan anlaşmaların bir sonucudur. IMF ile WB'nin az gelişmiş ülkelerin kalkınması için kararlaştırdıkları reformlar arasında yer alan "yapısal uyum" başlıklarından biri de doğrudan gelir destekleme politikalarına geçiştir. DTÖ'nün kuruluş anlaşması da olan Uruguay Sözleşmesi'nde tarım ürünlerine ilişkin yapılan düzenlemede, Türkiye tarımında uygulanan klasik destekleme politikalarının yerini doğrudan gelir destekleme politikaları alırken, tarım ürünleri piyasasında liberalleşme adımları atılmıştır (Arı, 2006, s. 72).

Doğrudan Gelir Desteği (DGD) kavramı, Türkiye tarihinde ilk kez Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında ve Tarım Reformu Yatırım Projesi (ARIP) kapsamında 1999 ve 2000 yılarında IMF'ye sunulan niyet mektuplarında geçmiştir. Bu proje ve planlar neticesinde DGD, 2000 yılında pilot uygulama olarak ilk etapta 4 ilde, ardından 2001, 2002, 2003 ve 2004 yıllarında ülkenin tamamında uygulamaya konulmuştur (Yavuz, 2005).

Kamu kaynakları kullanılarak verilen doğrudan gelir desteği, tarım sektöründeki üreticilerin gelir düzeyine olumlu bir katkıda bulunmak amacıyla bu üreticilere yapılan gelir transferlerini kapsamaktadır (Tahsin, 2001).

Geniş anlamda DGD politikası;

i. Tarım üreticisinin mevcut veya gelecekteki üretim miktarı, girdi kullanımı veya gelir düzeyinden bağımsız olarak tarım üreticilerine transfer edilen ek gelir veya

ii. hedef kapsamındaki gruplara belirli şartların koşulmasıyla, telafi edici ödemeler ve piyasa fiyatı ile hedeflenen gelir düzeyine karşılık gelen farkın,

"fark ödemeler" veya "prim sistemi" ile üreticilere verilmesi şeklinde uygulanabilmektedir (Babacan, 1999).

25.4.2006 tarihli Resmi Gazete'de yer alan Tarım Kanunu'nun 19. maddesine göre; tarım politikalarının uygulanması sürecinde bir politika aracı olarak kullanılan DGD sisteminde tarım üreticilerine üretim amacıyla işledikleri tarım arazileri için Tarımsal Destekleme ve Yönlendirme Kurulunun teklifi üzerine, ödeme miktarının Bakanlar Kurulu tarafından belirlendiği birim ödeme miktarı üzerinden doğrudan ödeme yapılır. Tarım üreticilerine verilen DGD'nin miktarı, üreticilerin Türkiye'nin tarım politikası amaçlarına ve üretim sürecinde çevre koruma koşullarına uyumunu sağlamak veya kolaylaştırmak için farklı düzeylerde belirlenebilir. DGD ödemeleriyle ilgili esas ve usuller, Kanun'un temel yapısına bağlı kalacak şekilde, her yıl Kurul'un tavsiyesi ve Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından çıkarılacak uygulama tebliğleri ile belirlenir (Tarım Kanunu, 2006).

DGD, Türkiye'de IMF ile 1999 yılı sonunda imzalanan Stand-by Antlaşması neticesinde uygulanmaya başlanan "İstikrar Programı" kapsamında yeni bir tarım politikası olarak yerini almıştır. DGD sistemine geçişle ilgili temel kararlar ve sistemle ilgili bilgiler IMF'ye sunulan niyet mektuplarında yer almakla birlikte, sistem aslında tam olarak WB ile imzalanan "Tarım Reformu Uygulama Projesi (Agricultural Reform Implementation Project)" çerçevesinde uygulamaya geçirilmiştir. DGD sistemi, başta girdi ve çıktıya dayalı destekleme yöntemleri olmak üzere tüm destekleme uygulamalarının kaldırılması ve bunların yerine üretim miktarına bağlı olmayan DGD uygulamasına geçilmesi şeklinde oluşturulmuştur. Bu DGD sisteminin eleştirilmesi nedeniyle, 9 Aralık 1999 tarihli Niyet Mektubu'nda, uygulanmakta olan destekleme uygulamalarında fakir çiftçilerin göz ardı edildiği, bunun kaynak dağılımını kötü yönde etkilediği, uygulanmakta olan destekleme programlarından fakir çiftçilerden çok zengin çiftçilerin yararlandığı ve tarımla ilgili karar verme mekanizmasının çok karışık olan bürokratik bir işleyişe dayalı olması nedeniyle tutarlı olmadığı, uygulanmakta olan bu politikaların milli gelir içinde %3'lük bir maliyete yol açtığı ve tüm bu nedenlerden ötürü orta vadeli reform programının amacı kapsamında aşamalı olarak bu destekleme politikalarından vazgeçilerek fakir çiftçileri hedef alan DGD'ye geçileceği ifade edilmiştir. 18 Aralık 2000 tarihinde hazırlanan Niyet Mektubu'nda ise uygulanmakta olan tüm dolaylı destek uygulamaların 2002 yılı sonuna kadar aşamalı bir şekilde terkedileceği, DGD sisteminin uygulanmasını

amaçlayan tarım politikalarının reformunda bu zamana kadar önemli ilerlemelerin kaydedilmiş olduğu ve bu reformun WB tarafından ARIP ile desteklemesinin istenildiği belirtilmiştir. Bu bağlamda WB ile imzalanan ve ARIP kapsamında bulunan dört alt projeden biri DGD'dir ve Çiftçi Kayıt Sistemi çiftçiye DGD'nin verilmesi için bir ön koşuldur (TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 2004).

AB Konseyi, 10-11 Aralık 1999'da gerçekleşen Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylık yönünde ortaya koyduğu gelişmeleri ve Türkiye tarafından Kopenhag kriterlerinin karşılanması amacıyla gerçekleştirdiği reformların sürdürülmesi niyetini olumlu karşılamıştır. Bu doğrultuda AB Konseyi, Helsinki toplantısında "daha önce yapılan AB Konseyi sonuçları temelinde" Türkiye için bir Katılım Ortaklığı Belgesi hazırlanmasına karar vermiştir. Birtakım siyasi ve ekonomik kriterler içeren belge, bu yönüyle Türkiye'nin yükümlülükleri ışığında birliğe katılım hazırlıklarının yoğunlaşması gereken öncelikleri içermekte ve müktesebatın benimsenmesi için Ulusal Program'a eşlik etmektedir (AB Konseyi, 2019).

Türkiye'nin tarım alanında politika değişikliğine gitmesindeki bir diğer sebep Türkiye AB ilişkileri çerçevesinde verilen taahhütlerdir. Helsinki Zirvesi'nde (1999) alınan kararlar neticesinde oluşturulan tarım ve balıkçılık alt komiteleri AB Ortak Tarım Politikası'na (OTP) geçiş süreciyle ilgili çalışmaları yürütmektedir. Ulusal Program'da, tarım başlığı altında yapılması istenen değişikliklerin Türkiye'nin OTP'ye uyum sürecindeki bir gereklilik olduğu belirtilmiştir. Türkiye ancak OTP'ye uyum amacıyla tarım konusunda yapılması gerekli görülen değişiklikleri gerçekleştirmesi durumunda bu alanda AB'yle bütünleşmesini gerçekleştirebilecektir (Tahsin, 2001).

AB Ortak Tarım Politikası'nın dünya çapında popülerliğe sahip olmasının altında yatan sebep, OTP'nin kendine has yapısı, amaçları ve araçlarıdır. Bazı teorisyenlere göre, üretim, tüketim, dış ve iç ticaret konusunda önemli bir birikime sahip olan bu tarım politikası, AB bütünleşmesini hızlandıran bir bileşen olma özelliğini taşımaktadır. Bu bağlamda makro çerçevede OTP'yi sadece bir tarımsal politika bütünü olarak görmek yanlış bir tanımlamaya yol açar. Çünkü OTP'nin tarihsel gelişimi içinde AB'ye üye ülkelerin tarım gibi çok teknik ve siyasi boyutu olan bir alandaki politikalarının işlevselliğini de yansıtmaktadır (Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve AB Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, 2008).

Roma Antlaşmasında OTP'nin başlıca amaçları (Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve AB Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, 2008; İktisadi Kalkınma Vakfı, 2014);

- Tarım sektöründe verimliliğe daha fazla odaklanan üretimin gerçekleşmesi,
- Tarım sektöründe çalışanların, kişi başına gelirlerini arttırmak suretiyle yaşam standartlarının yaşanılabilir bir düzeye getirilmesi,
- Zaman içinde gıda maddeleri arzının artan şekilde garanti altına alınması (arz güvencesi),
- Tüketici fiyatlarının oluşturulmasında ölçülü hareket edilmesi,
- Piyasada istikrarının sağlanması,
- Tarımda sürdürülebilirliğin ve kırsal ekonomik kalkınmanın sağlanması ve bu amaçlara ulaşmak için çabalarken çevrenin ve biyolojik çeşitliliğin korunmasına özen gösterilmesidir.

OTP üç temel ilke etrafında şekillenmektedir. "tek pazar" ilkesi çerçevesinde, OTP'ye üye ülkelerde tarım ürünlerinin piyasada serbest dolaşımlarını engelleyen tüm kısıtlamaların kaldırılarak üye ülkeler arasında tek pazarın oluşturulması, bunun için ortak fiyat ve rekabet kurallarının belirlenmesi, döviz kurunda istikrarın sağlanması, dış pazarlara karşı ortak bir koruma anlayışının geliştirilmesi gerekmektedir. OTP'nin ikinci ilkesi olan "topluluk tercihi" ilkesi ise önceliğin AB ülkeleri içinde üretilen ürünlere tanınmasını ifade etmektedir. Bu ilke gereğince, üçüncü ülkelerden yapılan tarımsal ürün ithalatı söz konusu olduğunda AB tarımsal ürünleri bu ithalata karşı korunurken, ihracat söz konusu olduğunda ise ihraç edilecek tarım ürünlerine sübvansiyon verilmektedir. OTP'nin son ilkesi olan "ortak mali sorumluluk" ilkesiyle, OTP kapsamındaki tüm harcamaların üye devletlerce ortaklaşa karşılanması amaçlanmıştır. Bu amaçla topluluğun ortak bütçesiyle Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu oluşturulmuştur (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2014).

AB'ye katılım öncesi ve Türkiye'nin AB'ye uyum sürecinde AB tarafından verilen fonların yönetilmesi amacıyla Türkiye'de destekleme fonu oluşturulmuş ve bu destekleme fonunun kaynakları, harcamaları, karar mekanizmaları ve destekleme fonunun uygulama birimleri belirlenmiştir. Yavuz'a göre (2005, s. 57-58), Türkiye tarımsal destekleme politikalarının hatta daha kapsamlı bir şekilde tarımla ilgili yapısal

politikaların ve kalkınma politikalarının sistemli bir şekilde tek elden finanse edilmesi için bir "Ulusal Fon"un oluşturulması, gerek AB'ye uyum gerekse de tarım politikaları için harcanacak bütçe kaynaklarında disiplini ve verimli kullanımı sağlamak bakımından gerekli görülmüştür. Yavuz (2005, s. 58), OTP'ye uyum sürecinde bu Fon'un kullanımına ilişkin şu tespitlerde bulunmuştur:

- Fon'dan yapılacak harcamaların Türkiye'nin tarım alanındaki yapısal problemlerinden dolayı AB ile benzer olması beklenmemelidir, fakat destekleme politikalarının AB'de olduğu gibi fon içinde önemli bir yer tutması gerekmektedir.
- Söz konusu desteklerin miktar ve dağılımında, tarım sektöründeki ihtiyaçlar ve problemler göz önünde bulundurulmalıdır. Hem gelişmiş ülkelerdeki tarımsal destekler hem de DTÖ anlaşması gereğince desteklemelerin önemli bir kısmının DGD şeklinde olması gerekmektedir.
- Türkiye tarımındaki verimliliğin düşük olması, ölçek ekonomisi bakımından ekonomik olmayan tarımsal işletme büyüklükleri, tarımsal istihdam fazlalığı, çiftçi örgütlenmesindeki aksaklıklar ve bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıkları gibi önemli yapısal sorunların çözümüne de kaynak ayrılması zorunludur. AB bütçesinden bu alanlardaki problemlerin çözümü için hızlı bir kaynak artışı olmaktadır. Türkiye'de de bu alanlarda yapılan kaynak aktarımı, AB politikalarına uyum açısından oldukça önemlidir.

2000'li yıllarda tarım sektörüne sağlanan desteklerde değişikliğe neden olan bir diğer gelişme, AB'nin 2003-2007 bütçe döneminden itibaren aday ülkelere kalkınmaları yolunda transfer ettiği mali yardım mekanizmasında değişikliğe gitmiş olmasıdır. Bu değişiklik sonucunda aday ve potansiyel aday ülkelere yapılacak mali yardımlar Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) adı altında birleştirilmiştir. IPA'nın temel amacı, AB'ye aday ve potansiyel aday ülkelerin geliştirdiği ve AB'ye uyum sürecine hizmet eden projelerin desteklenmesidir. IPA kapsamındaki başlıca öncelikli bileşenler; geçiş dönemi desteği ve kurumsal yapılanma, sınır ötesi iş birliği, insan kaynaklarının geliştirilmesi, bölgesel kalınma ve tarımsal kalkınmadır (IPARD). (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2023).

IPA'nın bir bileşeni olan kırsal kalkınma (IPARD) kapsamında tarım, hayvancılık, gıda, balıkçılık ve diğer tarım alanlarında çalışan işletmelere, üreticilere, kooperatiflere ve üretici birliklerine hibe gibi uygulamalar vasıtasıyla mali desteğin

sağlanması planlanmaktadır. IPARD kapsamında üreticilere destek sağlanması için oluşturulan hibe programlarının Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (GTHB) ile Tarım ve Kırsal Alanı Destekleme Kurumu (TKDK) tarafından, toplam 42 ili kapsayacak şekilde faaliyete geçirilmesi planlanmıştır. Kırsal Kalkınmayı sağlama amacıyla verilen fonlar, Türkiye'nin katılım öncesi öncelik ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak amacıyla, Türkiye'de faaliyet gösteren tarımsal işletmeleri AB standartlarına taşımayı amaçlayan Şubat 2008 tarihli Kırsal Kalkınma (IPARD) Programında belirlenen öncelikler dikkate alınarak kullandırılmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2023).

Türkiye tarım politikalarının şekillenmesinde etkisi olan bir diğer gelişme ise 2004 yılında Türkiye tarafından hazırlanan "Tarım Stratejisi" belgesidir. Bu belgede, mevcut kaynakların etkin şekilde kullanımı çerçevesinde ekonomik, sosyal ve çevresel boyut ve uluslararası gelişmeler göz önünde bulundurularak iyi örgütlenmiş, rekabet gücü yüksek ve sürdürülebilir bir tarım sektörünün oluşturulması amaçlanmıştır. Tarım Stratejisi belgesi, Avrupa Birliği OTP'ye uyum ve DTÖ anlaşması temelinde, tarımsal üretime yönelik piyasa koşullarını bozmayacak destekleme araçlarının kullanılması ve tarım ve kırsal kalkınmada bütüncül yaklaşım ve katılımcılığın esas alınması ilkeleri doğrultusunda hazırlanmıştır (Yeşilırmak Havzası Kalkınma Birliği, 2004).

2000'li yıllarda hazırlanan kalkınma planlarında genellikle tarımdaki yapısal değişimlerle ilgili detaylara yer verilmiştir. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında "Genel Tarım Politikaları" başlığı altında uygulanması gereken yapısal dönüşüm projelerine çokça değinilmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2000). Sekizinci beş yıllık kalkınma planında tarımın içinde bulunduğu mevcut durum ve politikalarda çoğunlukla AB'ye uyum dâhilinde tarım alanında uyulması gereken yükümlülükler ile DTÖ antlaşmasının getirdiği yükümlüklerin altı çizilerek 2000'den sonra yapılacak tarım reformunun işaretleri verilmiştir. Daha fazla rekabete dayalı bir tarım sektörü yaratma, tarımdaki gelişmeleri kayıt altında tutmak ve takip etmek için çiftçi kayıt sistemi ve tarım bilgi sistemlerinin hayata geçirilmesi, çiftçilerin kendilerini daha güvende hissederek üretim yapabilmeleri için tarım sigortası kanununu çıkarılması, tarımda kalkınmayı sağlamak için kırsal kalkınmanın sağlanması, tarım-sanayi entegrasyonun sağlanması, tarım satış kooperatiflerinin ve birliklerin özerkleştirilmesi, tarım çerçeve kanununun hayata geçirilmesi ve Tarım ve

Köyişleri Bakanlığının ve ilgili iktisadi kurum ve kuruluşların yeniden düzenlenmeleri yedinci ve sekizinci plan dönemine ait hedeflere dâhil edilmiştir (Yavuz, 2005).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2001-2005) yer verilen tarımsal amaç, ilke ve politikalar da genel haliyle Türkiye'nin tarım politikalarında 2000'li yıllarda gözlenen değişmeleri yansıtmaktadır. Sekizinci beş yıllık plan döneminde, ürün fiyatlarına devlet müdahalesi yerine üreticinin tüketici tarafından en çok talep edilen ürünlerin üretimine yönlendirilmesini sağlayacak politika araçları devreye sokularak üretici gelir düzeyinin yükseltilmesi ve istikrarının sağlanması, üretimde insan kaynağı öncelikli olmak üzere üretim faktörlerinin daha etkin kullanılmasının sağlanması ve böylece verimliliğin arttırılması, tarımla ilgili kurum ve kuruluşların ve üretici birliklerinin güçlendirilmesi, üreticilerin rekabet güçlerinin arttırılması ve pazarlama ağlarının geliştirilmesinin sağlanması, çiftçi kayıt sisteminin geliştirilmesi, üreticilerin katılımının esas alındığı ve üreticiyi doğrudan finansal açıdan destekleyen kırsal kalkınma projelerinin oluşturulmasına ve uygulanmasına başlanılması, tarım-sanayi entegrasyonunun sağlanması ve endüstriyel sanayiye uygun ve kaliteli ham maddenin üretilmesi hedeflenmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2000).

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'yla bağlantılı olarak hazırlanan Bitkisel Üretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda temel amaçlar; Türkiye tarımsal işletme yapısında gereken iyileştirmelerin yapılması, üretilen tarımsal ürünlerin geliştirilmesi, tarım ürünlerinin teşviki, tarımsal üretim potansiyelinde dönüşümün sağlanması ve bu dönüşüm doğrultusunda yönlendirilmesi, üretimde kullanılan girdilerin ülke içindeki üretimle tedarik edilmesi, üretim kalitesinin arttırılması için yeni teknolojilerin kullanımına özen gösterilmesi, çevresel faktörler dikkate alınarak sürdürülebilir bir tarımsal üretimin gerçekleştirilmesi, Türkiye'nin kendi üretimi olan teknolojik ürünlerin üretim ve kullanımının arttırılması ve bu kapsamda destek ve teşvik politikalarının devam ettirilmesi, tarımsal verimliliğin arttırılması, üretimde kullanılan girdi maliyetinin azaltılması ve pazarlamanın farklı bakış açılarıyla geliştirilmesi şeklinde belirlenmiştir. Ayrıca Türkiye'nin uygulayacağı tarımsal politikaların AB'ye katılım sürecini destekler nitelikte olacağı da vurgulanmaktadır. Buna göre raporda, oluşturulacak kurumsal yapının AB ile uyumlu olması, gıda güvenliliğinin sağlanması, piyasada etkinliğin sağlanması, AB ile uyumlu bir kalite standart seviyesine ulaşılması

ve tarımda örgütlenmenin sağlanması gibi amaçlara da yer verilmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2007a).

2.2. Tarımın Kalkınmadaki Rolü

Tarım, bitkisel ürünlerden ve evcil hayvanlardan gıda ve diğer ürünler sağlanması yoluyla küresel insan nüfusunun varlığını devam ettirebilmesini mümkün kılan faaliyetleri belirtmek için kullanan en kapsamlı sözcüktür. Tarım kelimesi Latince ager (tarla) ve colo (ekmek/yetiştirmek) kelimelerinden türemiştir, bu kelimeler birleştirildiğinde Latince tarla veya toprak işleme anlamına gelmektedir. Fakat kelime, zamanla tarımın bir bileşeni olan yetiştirme, evcilleştirme, bahçecilik, ağaç yetiştiriciliği ve bitki yetiştirme gibi kendi tanımlayıcı terimleri olan çok geniş bir faaliyet yelpazesini ve bunlarla birlikte hayvancılık ve hayvancılığın alt sektörlerini de kapsamaya başlamıştır (Harris ve Fuller, 2014).

Bir sektör olarak tarım, gelişmekte olan ülke ekonomileri için ekonomik gelişim evresinin ilk aşamasıdır. Günümüzde tarım sektörünün toplam istihdam içindeki payı, toplam üretim içindeki payından daha yüksek olmaktadır. Şüphesiz tarım sektörü tüm ülkeler için büyük bir öneme sahiptir. Tarım sadece gelişmekte olan ülkelerin kalkınma aşamasında onu biraz daha güçlendirmeleri gereken bir faaliyet değil, gelişmiş ülkelerin de ekonomik bağımsızlıklarını sürdürebilmeleri için dikkate almaları gereken bir faaliyettir. Az gelişmiş ülkelerin gelişmeleri yolundaki ilk adımı oluşturan tarım, farklı alanlarda ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmaktadır (Erbay, 2013).

Artan tarımsal çıktı ve verimliliğin genel ekonomik büyümeye/kalkınmaya etkisi beş madde ile açıklanabilmektedir (Johnston ve Mellor, 1961):

1. Ekonomik kalkınma, tarımsal ürünlere olan talepte önemli bir artışla karakterize edilmektedir. Fakat gıda talebine paralel olarak gıda arzının arttırılamaması, ekonomik büyümeyi önemli derecede engelleyebilir.

2. Özellikle kalkınma sürecinin ilk basamaklarında tarımsal ürün ihracatının genişlemesi, gelir ve döviz kazançlarını arttırmanın en iyi yolu olabilir.

3. İşgücünün imalat ve ekonomide gelişmeye başlayan diğer sektörler için tarım sektöründen çekilmesi gerekir.

4. Az gelişmiş ekonomilerin baskın sektörü olarak tarım, yüksek miktarda yatırım ve ikincil sermayenin oluşması için gereken sermayeye net bir katkıda bulunabilir.

5. Tarımsal üreticilerin artan net geliri, endüstriyel gelişme için bir teşvik olabilir.

Johnston ve Mellor'un (1961) beş madde ile özetlediği tarımsal üretim-ekonomik büyüme/kalkınma ilişkisi aşağıdaki alt başlıklarda detaylı olacak incelenecektir.

Gıda Arzını Arttırmak: Gıda talebi nüfus artış oranına, kişi başı gelire ve gelirin esnekliğine bağlı olarak değişmektedir. Az gelişmiş ülkelerde gıda talebi gelişmiş ülkelere göre daha yüksektir. Az gelişmiş ülkelerde doğum oranlarındaki artış gelişmiş ülkelere göre daha yüksek iken, gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere yapılan teknoloji ve bilgi transferi, tıbbi ilaçlar ve insan sağlığı açısından önemli diğer ilaç ve ekipmanların az gelişmiş ülkelerde ölüm oranlarını da azaltması, az gelişmiş ülkelerde gıda talebinin yüksek olmasına yol açmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde gıda talebinin gelir esnekliği de gelir düzeyi yüksek olan ülkelere göre daha fazladır. Ayrıca şehirlerde yerleşik nüfusun artmasının bir sonucu olarak gıdaya olan talebin artışı, genel talep artış hızından çok daha fazladır. Bu nedenle az gelişmiş ülkelerde, kalkınmanın ilk basamağında artan gıda talebinin karşılanması için gıda arzının artması önemlidir (Johnston ve Mellor, 1961, s. 572-573).

Tarım, insanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar insanların ihtiyaç duyduğu besin gereksinimini sağlamaya devam etmektedir. Ancak günümüz dünyasında hayatta kalmak için gereksinim duyduğu gıdalara kolaylıkla erişenler olduğu gibi hiç erişemeyen ya da çok kısıtlı imkânlarla erişebilenler de bulunmaktadır. Uluslararası örgütler gıdaya erişmekte güçlük çekenler için bir farklı çözüm yolları ararken bu esnada dünya nüfusunun da her geçen gün artması, bugün gıdaya erişim imkânı olanların da nüfus artışı nedeniyle gelecekte gıdaya erişip erişemeyecekleri tedirgin edici bir sorun olmaktadır. Gelecekte artacak olan gıda talebini karşılayacak gıda arzını yaratma tedirginliği, insanoğlunu mevcut ekilmeye elverişli alanlarda üretimi arttırmak için yeni teknolojiler uygulamaya ve normalde verimsiz kabul edilen toprakları üretime açmaya teşvik ederek tarımsal ürün üretme hacmini arttırmayı

mümkün hale getirmiştir (Günsoy, 2000, s. 352). Bu türlü bir çaba da tarımsal üretim artışı yoluyla ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır.

Tarımsal İhracatın Artması: İhracatının büyük bir bölümünü tarımsal ürünlerin oluşturduğu ülkelerde, tarımdan elde edilen verimlilik artışlarının, söz konusu ülkelerin ihracat imkânlarını geliştirmesi muhtemeldir. Böylece talep yönünden bir engelle karşılaşılmadığı ve dış ticaret hadlerinin değişmediği varsayımı altında, artan ihracat ülkenin ithalat kapasitesini ve doğal olarak kaynaklarını arttıracaktır (T.C. Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı Müsteşarlığı, 1966, s. 7).

Tarımsal ihracatın arttırılması kalkınma çabası içinde olan bir ülke için gelirlerini arttırmak ve döviz kazançlarını çoğaltmak için en iyi yollardan biri olabilir. İhracat amaçlı tarımsal üretim sistemi, mevcut tarımsal üretim sistemine dâhil edilebilir, bu tür yenilikler için gerekli olan sermaye miktarı orta düzeydedir ve büyük ölçüde çiftçinin parasal olmayan yatırımlarına bağlıdır. Bir ülke ihraç amaçlı mahsullerin üretimine odaklandığında, mevcut pazara hitap etme şansına sahip olur. Bu da mevcut pazarda ürettiği ihraç mallarıyla ilgilenen alıcılara hitap etme avantajına sahip olduğu anlamına gelmektedir. Bir diğer durum ise küresel pazarda sunulan ihraç payı ile ilgili olmaktadır. Bir ülkenin herhangi bir ürün için küresel pazarda ihracattaki payı diğer ülkelere oranla küçükse, bu o ülkenin ürettiği ihraç malın küresel pazarda çok önemli bir yeri olmadığı anlamına gelir. Bu durumda söz konusu ülkenin ürettiği ihraç mala yönelik talep, fiyattaki değişikliklere karşı hassas olmaya eğilimlidir. Yani söz konusu ihraç malının fiyatı artarsa ihraç malına yönelik talebin azalması veya hiç olmaması muhtemeldir (Johnston ve Mellor, 1961, s. 575).

Gelişmekte olan ülkelerde toplam milli gelir içindeki en önemli gelir, tarım ürünlerinin ihracatından elde edilmektedir. Verimli ve bol miktarda üretilen tarım ürünleri, ülkenin belirlemiş olduğu ihracat politikalarıyla ülkeye ek gelir sağlayacaktır. Aksi takdirde zaten zor durumda olan az gelişmiş ülke ithal ettiği ürünler nedeniyle dış borca girebilecek ve kendi ülkesinde tarımla ilgilenen kesimin ihtiyaçlarını göz ardı ettiği ve maddi anlamda onlara destekte bulunmadığı için refah seviyesi düşecektir. Kendi ürettiği ürüne küresel piyasada bir alıcı kitlesi oluşturup, söz konusu ürünün ihracatında başarılı olan bir ülke, kendi ülkesindeki üreticilerin de kalkınmasını sağladığından, ülkenin hem gelir seviyesinin hem de refah seviyesinin yükselmesini sağlayacaktır. Bir ülke başarılı bir tarımsal ürün ihracatçısı olmayı başardığı takdirde tarım ihracatından elde ettiği gelir ile milli gelirini arttıracak ve elde ettiği dövizle ithal

malların alımının da artmasını sağlamış olacaktır. Böylece sanayide kullanmak üzere ihtiyaç duyduğu ham maddeyi nispeten daha kolay bir şekilde temin edebilecektir (Erbay, 2013).

İşgücünün Tarım Sektöründen Tarım Dışı Sektörlere Aktarımı: Tarım sektörü, genişlemekte olan tarım dışı sektörlere sermaye ve işgücü kaynağı sağladığı müddetçe kalkınmaya katkıda bulunuyor demektir. Tarım sektörünün gelişmekte olan ülkelerde diğer sektörlere kıyasla toplam işgücü ve GSYH içindeki nispi önemi düşünüldüğünde, tarım dışı sektörlerin büyümesi için gereken sermaye ve işgücünün sağlanabileceği en önemli sektörün tarım olduğu görülmektedir. Tarım sektöründen, tarım dışı sektörlere kaynak transferi kalkınma sürecinin doğal bir sonucu olmasının yanında kalkınma için önemli olan bu akımın varlığından ziyade hızıdır. Daha açık bir ifade ile işgücü ve sermaye kaynaklarının tarım dışı sektörlere aktarımı, bilinçli politikalarla sağlanmadığı müddetçe, kendi doğal akışında gerçekleşen bu kaynak aktarım sürecinin kalkınmaya yeterli ölçüde katkısı olamamaktadır (T.C. Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı Müsteşarlığı, 1966).

Tam elastik bir emek arzı varsayımı altında, iki sektörlü Lewis modeli uygulanabildiği takdirde, tarım sektöründen imalat veya diğer hızla büyüyen sektörlere hızla kaynak aktarılabilir. Eğer kırsal alanda yaşayan nüfus seyrekse ve kırsal alanda iyi kâr getirecek tarımsal üretim yapma potansiyeli varsa, hızla büyüyen bir tarım dışı sektörler için tarımdan işgücü çekmek zor olabilir. Fakat her halükârda, kalkınmanın ilk aşamalarında atıl kaynak yetersizliği durumunda büyüyen sektörlerin işgücü talebini karşılamak için mevcut işgücü tarımdan çekilmelidir (Johnston ve Mellor, 1961, s. 575-576).

Tarımsal faktörlerin katkısı emek ve sermaye katkıları olmak üzere ikiye ayrılır. Tarım sektöründen emeğin çekilip, sanayi sektörüne kayması, tarımda verimliliğin artmasına bağlıdır. Artı emeğin varlığı, sınırsız emek arzı olarak düşünüldüğünde Lewis'in kalkınma ekonomisi modeli, kalkınma sürecinde önemli rol oynar. Sanayi sektöründe çalışan işgücünün maliyeti ne kadar düşükse, sanayi sektörünün genişleme oranı da o kadar fazla olur. Bu aslında tarım sektörünün işgücünü serbest bırakma oranına bağlı olarak değişir. Günümüzde Güneydoğu Asya'nın hızla büyümekte olan birçok ülkesinde sanayi üretimi kaynaklı kalkınma tarım sektöründen getirilen ucuz işgücü sayesinde gerçekleşmektedir. Çin, bu anlamda

sanayi üretimi kaynaklı büyüme için büyük bir potansiyele sahiptir (Thirlwall, 2003, s. 192).

Ülkelerin kalkınma aşamasında tarımdan diğer genişleyen sektörlere sermaye ve işgücü transferini değerlendirmeleri gerekir. Tarım sektöründeki girişimcilerin diğer sektörlere yatırım yapması, tarım sektöründeki üreticilere uygulanan vergilerin diğer sektörlerde mali kaynak olarak kullanılması ve uygun fiyat politikası aracılığıyla ticaret hadlerinde gerekli düzenlemeler yapılarak tasarruf potansiyeli yüksek kesimlerde sermaye birikiminin hızlandırılması sermaye transferlerini sağlamanın başlıca yollarıdır (Erbay, 2013).

İmalat sektörü ihtiyacı olan ucuz işgücünü tarım sektöründen sağlamaktadır. Tarım sektöründen imalat sektörüne transfer edilen ucuz işgücü düşük ücretle çalışmaya razı olacağından imalat sektöründe maliyetlerin düşmesini sağlamaktadır. Böylelikle imalat sektörü sahip olduğu sermaye birikimin bir kısmını tarım sektöründen dışarıya itilmiş işgücünden elde edecektir. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında, tarım sektörünün kalkınma sürecine sağladığı en önemli katkının imalat sektörüne yapılan ucuz işgücü transferi olduğu söylenebilir (Günsoy, 2000, s. 353).

Tarımın Sermaye Oluşumuna Katkıları: Ekonomik kalkınma çabası içinde olan az gelişmiş bir ülkede imalat ve madencilik endüstrilerin kurulması, ulaşım ve kamu hizmetleri altyapısına yatırım yapılması ve eğitim ve geliştirme hizmetleriyle ilgili harcamaların yapılması için gerekli olan finansmanı sağlayacak en önemli sektör kalkınmanın ilk aşamalarında tarım sektörüdür. Fakat tarım sektörünün kalkınmanın ilk aşamasında imalat ve diğer sektörleri finanse etmesi için tarımsal üretimin verimli olması gerekir. Tarımsal üretimde verimliliğin sağlanması için girdi kullanımının azaltılması, tarımsal ürün fiyatlarının düşürülmesi (ticaret hadlerinin iyileştirilmesi için) ve tarımsal üretime bağlı gelirlerin arttırılması gerekmektedir. Tarımda verimlilik artışı yaşandığı zaman, tarımda daha az işgücüne ihtiyaç duyulacağı için, tarımsal işgücü imalat ve diğer katma değeri yüksek olan sektörlere kayacaktır. Bu tarım dışı sektörlerin katma değeri tarım sektörüne oranla daha yüksek olduğu için işgücünün bu sektörlere kayması, ekonomik kalkınma yolunda olumlu bir gelişme olacaktır (Johnston ve Mellor, 1961, s. 576-578).

Tarım sektörünün ekonomik kalkınmadaki rolü ülkenin kalkınmışlık seviyesine göre değişmektedir. Bu nedenle de kalkınmayı gerçekleştirmek için tarıma

mı sanayiye mi öncelik verilmeli sorusu daima tartışma konusu olmuştur. Ekonomik kalkınma sürecinde hem tarım hem de sanayinin önemli bir payı olsa bile az gelişmiş ülkelerin kalkınma sürecinde hâkim sektör tarımdır. Bu nedenle ekonomik kalkınma sürecini başlatmak için ulusal pazarlara açılmak amacıyla başta yol yapımı olmak üzere gerekli altyapının sağlanması gerekir. Kalkınma yolunda gerekli olan altyapının sağlanması için bu temel altyapıyı finanse edecek sektör tarım sektörüdür (Günsoy, 2000, s. 352-353).

Sanayileşmeye Yönelik Bir Teşvik Olarak Artan Kırsal Net Gelir: Bu aslında iktisat literatüründe tartışılan bir konu olmaktadır. Lewis gibi kimi iktisatçılar kırsal alanda artan satın alma gücünün sanayileşmeyi teşvik ettiğini belirtmektedir. Bunun nedeni kırsal alanda çalışanların daha fazla gelir elde ettiklerinde daha fazla mamul mal satın almaya eğiliminde olmaları ve bu mallar için pazar yaratabilmeleridir. Fakat Nurkse gibi iktisatçılara göre tarım sektöründe çalışan ve kırsal alanda yaşayanlar halkın en az satın alma gücüne sahip olan kesimini oluşturduğu için kırsalda yaşayanların mamul malları satın almak için önemli bir pazar yaratacak yeterli satın alma gücü olmayabilir. Bu durum tarımdaki düşük verimlilik ve buna bağlı olarak düşük gelirden kaynaklanmaktadır (Johnston ve Mellor, 1961).

Tarım, sanayi üretimi kaynaklı kalkınma için tasarruf ve sermaye birikiminde çok önemli bir rol oynamaktadır. Tasarruf gönüllü veya gönülsüz olabilir. İngiltere'deki sanayi devrimi sırasında görüldüğü gibi, zengin toprak sahiplerinin endüstriyel faaliyetlere yatırım yapması, gönüllü tasarruflara bir örnektir. Ayrıca köylü çiftçilerin az miktardaki tasarruflarını kırsal bankalara yatırması da endüstriyel gelişme için küçük bir kaynaktır. Gönülsüz tasarruflar ise hükümetin tarım sektörünü vergilendirmesi ve elde edilen geliri yatırım için kullanması olarak açıklanabilir. Daha ekstrem durumlara örnek olarak da Stalin dönemi Rusya'sının kamulaştırma ve kolektifleştirme yoluyla tarımsal üretim fazlası elde etmesi örnek verilebilir. Hükümetlerin tarım sektörünü vergilendirmesinin bir başka yolu da tarımsal ürünleri pazarlamak için kurulan pazarlama kurullarının fiyatlandırma politikalarıdır. Çiftçilere ödenen fiyatlar, genellikle malların piyasada satıldığı fiyatlardan daha düşüktür ve aradaki fark hükümete net gelir sağlamaktadır (Thirlwall, 2003, s. 192).

2.3. Türkiye'de Tarımın Kalkınmadaki Rolü

Tarım sektörünün önemli bir geçim kaynağı işlevi gördüğü Türkiye'de, kalkınma sürecinde, tarımsal faaliyetler ve kırsal yaşamla ilgili farklı problemler ortaya çıkmıştır. Tarım sektöründe bir türlü istikrarlı bir yapıyı yakalayamayan Türkiye, kalkınma sürecindeki diğer ülkeler gibi, sahip olduğu işgücü ve sermaye kaynağını sanayi ve hizmet sektörüne transfer etmiş ve böylece tarım sektörünün gelişimini askıya almıştır (Erbay, 2013).

Ekonomik kalkınma sürecinde tarım sektörü, azımsanmayacak bir öneme sahiptir. Ekonomik kalkınma sürecinin ilk dönemlerinde tarım sektörü ülkenin toplam geliri içinde ağırlığı en fazla olan sektör konumundadır. Fakat ekonomik kalkınma düzeyi geliştikçe tarım sektörünün sanayi ve hizmet sektörlerine göre milli gelir içindeki payı daha düşük bir oranda yükselmiştir (Günsoy, 2000, s. 354).

2.3.1. Tarımın Milli Hasılaya Katkısı

Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusun büyük çoğunluğu kırsal alanda yaşadığı için tarımın milli gelir içindeki payı önemli ölçüde yüksektir. Türkiye'nin dış ticaretteki korumacı politikaları terk etmesi ve 1980'den sonra serbestleşme ve liberalleşme politikalarını takip etmeye başlaması ile GSYH'nin sektörel dağılımı hızla değişmeye başlamıştır. Türkiye daha yüksek katma değere sahip olan sanayi ve hizmet sektörü üretimine ağırlık vermiştir. 1998 yılından 2022 yılına kadar tarımın GSYH içindeki payı hızlı bir şekilde azalıyorken, daha yüksek katma değer oranına sahip olan sanayi ve hizmet sektörlerinin GSYH içindeki payı artmaya devam etmiştir. Çoğunlukla GSYH içindeki en küçük paya sahip olan sektör tarım sektörü iken, hizmet sektörü GSYH içindeki payı en yüksek olan sektör olmuştur. (Tablo 6)

Tablo 6

1998-2022 Yılları Arasında Tarım, Hizmet ve Sanayi Sektörünün GSYH İçindeki Payları

Yıl	GSYH (Bin TL)	Tarım	Tarım Değişim Oranı (%)	Hizmet	Hizmet Değişim Oranı (%)	Sanayi	Sanayi Değişim Oranı (%)
1998	71.944.700	226.928	-	4.395.946	-	4.761.187	-
1999	107.374.258	312.852	37,9	6.343.260	44,3	6.501.555	36,6
2000	171.494.210	418.771	33,9	11.196.059	76,5	9.761.597	50,1

2001	247.266.207	584.290	39,5	13.671.240	22,1	13.553.229	38,8
2002	362.109.648	926.736	58,6	21.316.699	55,9	18.874.003	39,3
2003	472.171.775	1.168.313	26,1	25.827.731	21,2	26.051.277	38,0
2004	582.852.799	1.593.415	36,4	31.626.894	22,5	31.238.740	19,9
2005	680.275.847	1.822.199	14,4	36.992.139	17,0	36.210.779	15,9
2006	795.757.109	1.965.911	7,9	42.629.218	15,2	41.478.648	14,5
2007	887.714.414	2.051.143	4,3	49.760.566	16,7	47.129.468	13,6
2008	1.002.756.496	2.187.523	6,6	55.191.014	10,9	53.496.198	13,5
2009	1.006.372.482	2.420.578	10,7	56.253.345	1,9	53.047.877	-0,8
2010	1.167.664.479	2.889.791	19,4	65.909.669	17,2	62.539.848	17,9
2011	1.404.927.615	3.530.928	22,2	79.488.733	20,6	74.193.577	18,6
2012	1.581.479.251	4.492.784	27,2	95.436.762	20,1	88.035.509	18,7
2013	1.823.427.315	5.136.286	14,3	111.597.602	16,9	103.098.990	17,1
2014	2.054.897.828	5.796.637	12,9	132.767.256	19,0	121.475.265	17,8
2015	2.350.941.343	6.648.344	14,7	156.381.287	17,8	141.291.867	16,3
2016	2.626.559.710	8.325.341	25,2	195.039.379	24,7	174.255.194	23,3
2017	3.133.704.267	9.443.827	13,4	221.609.864	13,6	198.429.695	13,9
2018	3.758.773.727	11.274.558	19,4	267.102.900	20,5	238.982.699	20,4
2019	4.311.732.766	13.918.906	23,5	323.087.365	21,0	289.457.696	21,1
2020	5.048.220.067	16.154.065	16,1	327.192.052	1,3	324.542.474	12,1
2021	7.248.788.983	20.340.685	25,9	442.291.861	35,2	452.313.461	39,4
2022	15.006.574.157	35.450.194	74,3	843.377.501	90,7	835.419.649	84,7

Kaynak: TÜİK (2023e) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

2.3.2. Tarımın İstihdama Katkısı

1980'den önce, özellikle Cumhuriyet'in ilk yılları olan 1923-1943 yılları arasında tarım en fazla istihdam yaratan sektör iken, 1980'den sonra başlayan dış ticarette serbestleşme ve liberalleşme politikalarının da etkisi ile sanayi sektörüne daha fazla ağırlık verilmiştir. Tarımda makineleşmenin artmasının da etkisiyle kırsalda işgücü ihtiyacı azalmış ve köyden kente göç artmaya başlamıştır. Köyden kente göçteki artışlar ve değişen politikalar, tarım dışındaki diğer sektörlerin gelişmesini sağlamış ve zamanla bu sektörlerde de istihdam oranları artmıştır. 2005 yılında tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin toplam istihdam içindeki payları sırasıyla %25,5, %21,4 ve %47,4 iken, bu paylar 2022 yılında sırasıyla %15,8, %21,7 ve %56,5 olacak şekilde değişmiştir. Genel olarak bu dönemde tarım sektöründe istihdam edilenlerin oranı azalma, sanayi ve özellikle hizmet sektöründe istihdam edilenlerin oranı ise artma eğilimi göstermiştir (Tablo 7).

Tablo 7

Toplam İstihdamın Sektörel Dağılımı

Yıl	Toplam İstihdam	Tarım	Tarım Yüzdelik Oran (%)	Sanayi	Sanayi Yüzdelik Oran (%)	Hizmet	Hizmet Yüzdelik Oran (%)
2005	19.357	4.945	25,5	4.140	21,4	9.176	47,4
2006	19.717	4.612	23,4	4.299	21,8	9.624	48,8
2007	20.001	4.410	22,0	4.388	21,9	9.975	49,9
2008	20.399	4.445	21,8	4.524	22,2	10.193	50,0
2009	20.534	4.783	23,3	4.153	20,2	10.299	50,2
2010	21.810	5.073	23,3	4.619	21,2	10.696	49,0
2011	23.166	5.289	22,8	4.855	21,0	11.350	49,0
2012	23.738	5.156	21,7	4.891	20,6	11.977	50,5
2013	24.486	5.039	20,6	5.133	21,0	12.525	51,2
2014	25.774	5.220	20,3	5.339	20,7	13.302	51,6
2015	26.501	5.357	20,2	5.345	20,2	13.884	52,4
2016	27.126	5.287	19,5	5.295	19,5	14.552	53,6
2017	28.075	5.401	19,2	5.394	19,2	15.171	54,0
2018	28.691	5.282	18,4	5.686	19,8	15.711	54,8
2019	28.042	5.096	18,2	5.572	19,9	15.808	56,4
2020	26.695	4.737	17,7	5.482	20,5	14.930	55,9
2021	28.797	4.948	17,2	6.143	21,3	15.928	55,3
2022	30.752	4.866	15,8	6.663	21,7	17.378	56,5

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2023b) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

2.3.3. Tarımın Dış Ticarete Katkısı

Türkiye tarımının zamanla değişen yapısı nedeniyle, tarım sektörünün hizmet ve sanayi sektörüne oranla GSYH içindeki payı ve tarımda istihdam edilen nüfus oranı azalsa da tarım, gelişmekte olan her ülke gibi Türkiye için de önemli bir sektör olarak kalmaya devam etmektedir. Tarım, Türkiye'de net ihracatçı bir sektör olma özelliği göstermektedir. 2005 yılından 2021 yılına doğru tarımsal ithalat artsa da tarımsal ihracatın daha yüksek olması bu sektörde dış ticaret fazlası verilmesini sağlamaktadır. (Tablo 8)

Tablo 8

Türkiye'nin 2005-2021 Yılları Arasındaki Tarım Ürünleri İhracat ve İthalat Değerleri

Yıl	İhracat Değeri (1000 $)	İthalat Değeri (1000$)
2005	7.602.413	4.778.007
2006	6.187.457	5.149.782
2007	6.446.676	7.159.827
2008	10.248.692	10.174.445
2009	10.233.231	7.423.935

2010	11.621.800	9.800.717
2011	13.717.975	13.629.358
2012	14.365.535	12.469.102
2013	16.163.812	13.197.640
2014	17.400.909	14.260.470
2015	16.166.734	12.279.196
2016	15.535.681	12.077.085
2017	16.125.000	14.258.974
2018	16.823.343	14.126.090
2019	18.763.806	16.076.318
2020	19.595.122	16.546.428
2021	23.775.158	20.271.576

Kaynak: Food and Agriculture Organization of the United Nations (2023a) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

2.3.4. Türkiye'de İşgücünün Tarım Sektöründen Tarım Dışı Sektörlere Aktarımının Kalkınmaya Katkısı

Aktif nüfus olarak tanımlanan 15-64 yaş grubuna giren kesim, genellikle işgücü arzının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Tarım sektöründe işgücünün önemli bir kısmı, aile üyelerinden oluşan ücretsiz işgücüdür (Günsoy, 2000, s. 356).

Türkiye'de 1960'lı yıllardan sonra makineleşmenin hızla artması sonucunda tarımsal üretimde işgücüne duyulan ihtiyaç azalırken nüfus artışı hız kazanmış, toprakların parçalanması sonucunda tarımsal arazi büyüklüklerinde düşüşler görülmüş ve tarım kesiminde işsizlik her geçen gün artarken gizli işsizlik de hızla yükselmiştir (Günsoy, 2000). Türkiye'nin dış ticarette serbestleşme ve liberalleşme politikalarına başlaması ve uluslararası kuruluş ve örgütlerle yaptığı bazı anlaşmalar gereği tarım kesimine olan desteklerin de azalmasıyla birlikte, köyden kente göçte artışlar meydana gelmiştir. Köyden kente göç eden kesim, her ne kadar kentte çarpık kentleşme gibi olumsuz bir etki yaratsa da aynı zamanda tarım dışı sektörde çalışabilecek işgücünü oluşturmuştur. 1927'de nüfusun %24,2'si şehirlerde, %75,8'i ise köylerde yaşarken, 2022 yılında şehirlerde yaşayanların oranı %93,4, köyde yaşayanların oranı ise %6,6'dır. Diğer bir deyişle, Türkiye'de kırsal nüfus çarpıcı bir şekilde azalırken kent nüfusu da her geçen gün artmaktadır. (Tablo 9)

Tablo 9

Türkiye'de 1927-2022 Yılları Arasında Kent ve Köy Nüfus Oranları

Yıl	Kent	Köy
1927	24,2	75,8
1935	23,5	76,5
1940	24,4	75,6

1945	24,9	75,1
1950	25,0	75,0
1955	28,8	71,2
1960	31,9	68,1
1965	34,4	65,6
1970	38,5	61,5
1975	41,8	58,2
1980	43,9	56,1
1985	53,0	47,0
1990	59,0	41,0
2000	64,9	35,1
2007	70,5	29,5
2008	75,0	25,0
2009	75,5	24,5
2010	76,3	23,7
2011	76,8	23,2
2012	77,3	22,7
2013	91,3	8,7
2014	91,8	8,2
2015	92,1	7,9
2016	92,3	7,7
2017	92,5	7,5
2018	92,3	7,7
2019	92,8	7,2
2020	93,0	7,0
2021	93,2	6,8
2022	93,4	6,6

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2023c) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

2.4. Türkiye'de Tarımsal Kalkınma Yolundaki Engeller

Gelişmekte olan çoğu ülkede olduğu gibi, kalkınma sürecinde tarım sektörünün GSYH'ye yapmış olduğu katkı, nüfusun gıda arzını karşılaması, istihdam yaratması, dış ticarette döviz kazandırıcı özelliği ve tarım dışı sektörlere işgücü sağlaması ile Türkiye'nin kalkınmasında önemli bir rolü olmuştur. Tarım sektörü Türkiye'nin kalkınmasında önemli bir rol üstlenmiş olsa da zamanla değişen politikalar hem tarım sektöründe hem de milli gelirde bazı olumsuzlukların yaşanmasına yol açmış ve tarımsal üretimin yapısında birtakım dengesizlikler meydana getirmiştir. Dengesizliklerden kastedilmek istenen şey, tarımsal üretimin iç ve dış pazar gereksinimlerine göre belirlenmesinden ziyade siyasi tercihlerle yönlendirilmesi ve bunun da kamu kaynaklarının etkili ve dengeli bir şekilde kullanılmamasına yol açmasıdır. Tarımsal üretim pazarlamasında serbest rekabet şartlarının uygulanması da tarımda görülen sorunları ortadan kaldırmamıştır (Günsoy, 2000, s. 359).

Türkiye'de uygulanan tarım politikalarındaki sorunlar çok uzun bir süredir tartışılmaktadır. Tarımsal problemlerle ilgili süregelen tartışmaların ilginç tarafı ise

asıl sorunlar ve bu sorunların yarattığı sonuçların birbirine karıştırılmasıdır. Temelde bu tarımsal sorunlara yol açan asıl nedenler tartışılmalıdır. Bu sorunlara asıl yol açan nedenleri bulup çözmeden sadece sonuçları değiştirmeye çalışmak hiçbir işe yaramayacaktır. (Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, 1999). Türkiye tarımının yapısındaki bozukluklar kısaca şu şekilde sıralanabilir:

- **Kaynakların etkin kullanılmaması:** Türkiye tarımının gerçek sorunlarından biri, mevcut kaynak potansiyeline rağmen üretim düzeyinin bu potansiyelin altında kalmasıdır. Türkiye tarımsal üretimde sahip olduğu işgücü, sermaye, toprak-iklim bileşimini üretim sürecinde etkin bir biçimde kullanamamaktadır.

- **Amaç ve hedeflerde tutarsızlık ve belirsizlik**: Türkiye'de tarımsal politika, hedef ve amaçların raporlandığı en önemli belge beş yılda bir hazırlanan kalkınma plan ve programlarıdır. Yalnız burada tarımla ilgili belirlenen hedef ve amaçlar sürekli tekrarlanmakta, hiç değiştirilmeden sürekli yenilenmektedir. Belirlenen amaçların bir öncelik sıralaması bulunmamakta ve amaçlar genellikle birbirleriyle tutarsız olmaktadır. Her plan döneminde çok sayıda amaç aynı anda ilan edilmekte ve bu hedeflere ulaşılamamaktadır.

- **Tarımda kullanılan araçların azalan etkileri:** Türkiye bir taraftan tarım üreticisini desteklemek adına üreticiye fiyat desteği, gübre desteği vb. desteklerde bulunurken, çiftçiye verilen bu destekler başka açılardan çiftçiye zarar verebilmektedir. Örneğin yemlik tahılların devlet tarafından yüksek fiyatla desteklenmesi işletme yapısı hayvancılık ve bitkisel üretime dayanan çiftçiler için bitkisel üretim konusunda olumlu bir gelişme iken, hayvancılık için maliyetlerin daha fazla artmasına neden olmaktadır. Ayrıca tarım ürünlerinin fiyatlarının artması, kırsal üreticileri üretici olarak ödüllenmekle birlikte bu kırsal üreticilerin gelirlerinin önemli bir kısmının gıda harcamalarına gitmesi nedeniyle tüketici olarak mağdur duruma düşmelerine neden olmaktadır.

- **Tarımda rekabet gücünün azalması:** Rekabet gücünün asıl önemli kaynağı üretimde kullanılan üretim faktörlerinin maliyeti olmaktadır. Türkiye'ye tarımında özellikle küresel pazarda rekabet gücü sağlayan en önemli üretim faktörü (ucuz) emektir. Ancak zamanla her gelişmekte olan ülke gibi Türkiye de üretim teknolojisini değiştirmiş, yüksek teknoloji ile tarımsal üretim yapmaya başlamıştır. Üretimde her geçen gün sermaye kullanımının artması artan maliyetlerden dolayı

rekabet gücünü azaltmaktadır. Türkiye'nin en önemli pazarı Avrupa Birliği ülkeleridir. Ancak AB'nin durmadan genişlemesi ve uyguladığı korumacı politikalar nedeniyle Türkiye'nin rekabet gücü olumsuz yönde etkilenmektedir.

- **Türkiye'de bitkisel üretim çeşitliliğinin azalması:** Uluslararası piyasalarda Türkiye'nin rekabet gücünün artması için Türkiye'nin çevre sorunlarını tarım politikalarına dâhil etmesi gerekir. Aynı şekilde Türkiye'ye rekabet avantajı sağlayacak yerli türler de her geçen gün kaybolmaktadır. Türkiye'nin bitkisel üretim çeşitliliğini korumaya yönelik politikaları uygulaması gerekmektedir.

- **Politika oluşturma sürecinin aksaması:** Türkiye'de tarım politikalarının uygulanmasındaki bir diğer önemli problem ise yeni politika oluşturma sürecinin uzun bir bürokratik sürece tabii tutulması nedeniyle bu sürecin aksamasıdır. Karar alma sürecinin aksaması, tarım politikalarının oluşturulma sürecini uzatmaktadır.

- **Tarım sektöründeki katma değerin diğer sektörlere göre çok düşük olması:** Türkiye'de sektörel büyüme yapısı incelendiğinde, büyümede en büyük payın sanayi sektörüne ait olduğu görülmektedir. 2022 yılında GSYH içinde sanayi sektörünün payı %24,4 iken, hizmet sektörünün payı %23,5 ve tarım sektörünün payı %5,7 olmuştur. Tarım dışındaki diğer sektörlerin GSYH içindeki payı sürekli artarken tarım sektörünün her geçen gün azalmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2023e).

- **Çevre ve doğal kaynak kullanımı üzerindeki tehdit edici unsurlar:** Doğal kaynak kullanımı üzerinde tehdit unsuru oluşturan en önemli gelişmelerin başında hızlı nüfus artışı ve sanayileşme gelmektedir. Çevrenin ve üretim sürecinin söz konusu bu tehdit edici unsurlardan korunması için doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı konusunda ilgili kurum ve kuruluşların sorumlu olduğu görev ve yetki dağılımındaki karışıklık ve belirsizlikler yeterince giderilmemiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2007a).

- **Türkiye'de tarımsal işletmelerin yapısı:** Türkiye'de tarım işletmelerinin küçük ölçekli ve çok parçalı yapıda olması, ölçek ekonomilerinden faydalanılamamasından dolayı verimliliği olumsuz yönde etkilemektedir. 2016 yılı Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, işletme başına düşen tarım arazisi parça sayısı 5,9 ve tarım arazisi ortalama parça büyüklüğü 12,9 dekar düzeyindedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2018). Türkiye'de işletme başına düşen tarım arazisi parça sayısı AB ülkelerine göre daha fazla iken, tarım arazisi ortalama parça büyüklüğü daha küçüktür.

➢ **Sulama sorunu:** Türkiye 2016 yılı verilerine göre toplam sulanan arazi %31,4 iken, toplam sulanmayan arazi ise %68,6 civarındadır. Bu da Türkiye'de arazilerin büyük bir kısmının iklim şartlarına göre kendi haline bırakıldığını göstermektedir. Dolayısıyla, Türkiye'nin verimli ve sulanabilir bir tarımsal üretim yolunda henüz tam bir ilerleme kaydetmediği söylenebilir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2018).

➢ **Tarım arazilerinin parçalanarak küçülmesi:** Türkiye'de uygulanan miras hukukunun tarımdaki verimliliği etkilemesinin temel nedeni tarım arazilerinin parçalanarak küçülmesine yol açmasıdır. Tarım arazilerinin küçülmesi, ölçek ekonomisinden yararlanılamaması sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bu durum, üretimi azaltarak, azalan verimlere neden olmaktadır. Sonuç olarak artan maliyetler nedeniyle gelirdeki azalma, tarım üreticilerinin tarımsal faaliyetlerini bırakmasına neden olmaktadır (Doğan, Arslan ve Berkman, 2015, s. 39).

➢ **Çiftçilerin bilgi düzeyindeki ve modern teknolojilerin kullanımındaki yetersizlik:** Çiftçilerin eğitimi ve tarım sektöründe modern teknolojilerin kullanımı konusunda arzu edilen seviyeye gelinmemiştir. Çiftçinin sermaye ve bilgi birikimi yetersiz, çiftçi de tarımla ilgili güncel gelişmelere uzak kalmıştır. Bu duruma yol açan bir başka sebep ise küçük ölçekli tarım işletmelerinin sınırlı sermayeye sahip olmaları nedeniyle modern tarımsal teknolojik araçları ve üretim tekniklerini kullanacak şartlara sahip olmamalarıdır (Doğan, Arslan ve Berkman, 2015).

2.5. Türkiye'de Tarımsal Yerel Kalkınma Deneyimlerini Araştıran Çalışmalar

Türkiye'de son yıllarda yerelin sahip olduğu potansiyel kaynaklardan en iyi şekilde yararlanmak ve ihtiyaçlarını daha yakından gözlemleyebilmek adına yerel yöneticilerin yerel halk, girişimciler ve sivil toplum kuruluşları yani yerel paydaşlarla iyi bir iletişim ve iş birliği gerçekleştirebilmesine imkân verecek şekilde yerel kalkınmaya ağırlık verilmiştir. Bu anlamda az gelişmiş bölgelerde yerel düzeyde kalkınmanın sağlanması için devlet, AB ve bazı uluslararası kuruluşlar, başta mali destek olmak üzere pek çok konuda yöreye/bölgeye destekte bulunmaktadırlar.

Yerel tarımsal kalkınmaya yönelik çabalar literatürdeki çalışmalara da konu olmuştur. Bu çalışmalardan bir kısmı tarımsal üreticinin deneyimlerini konu alırken, bazıları tarımsal kooperatiflere bazıları ise tarımsal hibelere odaklanmaktadır.

Karahan Uysal'ın (2015) Muğla'nın Yunt Dağı köylerinde çiftçilerin tarımsal üretime yaklaşımlarını etkileyen faktörleri araştırdığı çalışmasındaki sonuçlar, toplam 63 köyün sosyoekonomik özelliklerini temsil eden, en önemli geçim kaynağı tarım olan ve dağlık şekillere sahip olan 7 köy üzerinden gayeli örnekleme yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Çalışmanın sonuçları; çiftçilerin yapmakta oldukları çiftçilik mesleğinden pek memnun olmadıklarını, sonraki neslin çiftçilik yapmak konusunda olumsuz bir tutum sergilediğini, çiftçilerin bu mesleğe devam etmelerinin altında yatan sebebin bölgede başka alternatif geçim kaynağı bulunmaması olduğunu ve çiftçilerin öncelikli tarımsal hedeflerinin üretim masraflarını azaltmak olduğunu göstermiştir. Ayrıca çalışmadaki bir diğer bulgu, çiftçilikten memnuniyet düzeyinin eğitim görülen yıl sayısı ile ters yönlü bir ilişki içinde olduğu, yani çiftçi ne kadar eğitimli ise çiftçilikten memnuniyet düzeyinin o kadar düştüğü şeklindedir. Araştırmada bu durum, daha çok eğitim almış olan çiftçilerin, mesleki tatmin ve gelir düzeyi bakımında daha yüksek beklenti içinde olmalarıyla açıklanmıştır. Çalışmadan elde edilen bir diğer sonuç ise çiftçilerin tarımsal arazisi ne kadar geniş ise çiftçilerin yapmış oldukları çiftçilik mesleğinden o kadar memnun kaldığı şeklinde olup bu durumun geniş araziden elde edilen gelir ve refah düzeyinin daha fazla olması ile bağlantılı olduğu ifade edilmiştir.

Yapılan çoğu akademik çalışmaya göre, Türkiye'de yerel kalkınmada söz konusu kooperatifçilik ve üretici birlikleri olduğunda, en başarılı örneklerine İzmir'de rastlanmaktadır. İzmir Büyükşehir Belediyesi tarım ve kırsal kalkınma ile ilgili çalışmalarını Tarımsal Hizmetler Dairesi Başkanlığı altında yönetmektedir. İzmir'de tarım ve kırsal kalkınmayla ilgili faaliyetlerde kooperatiflerin rolü büyüktür. İlde yapılan hizmetlerin büyük bir kısmının kooperatifler ve üretici birliklerinin destekleriyle sağlanması hem ilde mevcut olan kaynakların belirli bir program için etkin bir şekilde kullanımını sağlamak hem de üreticileri örgütlenmeye teşvik etmesi anlamında önemlidir (Özden ve Olgun, 2017, s. 260).

Saner, Uçar ve Ağır'ın (2012) İzmir'in Seferihisar ilçesine bağlı Gödence köyünde kooperatife üye olan 142 çiftçi üzerinde yaptıkları araştırmalarında, Gödence Köyü tarımsal kooperatifi başarılı bir şekilde faaliyet gösteren kooperatiflerden biri olma yönünde ilerlemekte olup bu kooperatifin yeni yatırımlarla birlikte ürünün alınması, işlenmesi ve pazarlaması aşamalarında ortaklarına yardımcı olduğu ve onlarla etkin şekilde çalıştığı, kendi markasını oluşturduğu ve ayrıca kurduğu web

sayfası üzerinden köyde üretilen ürünlerin çevrimiçi satışını yaptığı belirlenmiştir. Ayrıca kooperatifin kooperatif ortaklarına ihtiyaç duyulan alanlarda eğitim desteği vermesi de önemli faaliyetleri arasındadır. Dolayısıyla Gödence Köyü tarımsal kooperatifinin yöre kalkınmasında son derece etkili olduğu söylenebilmektedir.

Gülersoy, Gümüş ve İlhan'ın (2015) İzmir'in Bademli köyü özelinde yaptıkları çalışmada, Bademli köyünde kalkınma kooperatifin kurulmasıyla Bademli köyünde sosyoekonomik dönüşümün yaşandığı belirtilmektedir. Çalışma kapsamında köyde yaklaşık 200 kişiye anket uygulanmış, 50 kişiyle de görüşme yapılmıştır. Anket ve görüşme sonuçlarına göre; çalışmaya katılanların %47'si köyün sosyokültürel/sosyoekonomik dönüşümünde kooperatiflerin etkisi olduğu görüşündedir. Kooperatif bağlantılı olarak yurtdışına özellikle Almanya'ya işçi göçü, Bademler köyü insanının modern değerlerle daha çok etkileşimde bulunmasını sağlamıştır. Göç eden Alman işçilerin köye gönderdikleri aidatlar ve izin dönemlerinde köyü ziyarete gelmeleri köyün sosyoekonomik dönüşümüne ivme kazandırmıştır. Köyün hızla kalkınmasında etkili olan bir diğer neden ise 1980'li yıllarla birlikte köyde kesme çiçek üretimine başlanmasıdır. Bu üretim süreci, Bademler kooperatifini canlandırmış, köylülerin gelir seviyelerinin de yükselmesine neden olmuştur. Böylece kalkınma kooperatifi ekonomik gelişmenin motor gücü haline gelmiş ve yurt içine ve yurtdışına kesme çiçek ihracatı da yapılmıştır. Ayrıca kısa zamanda köyün kazandığı kalkınma ivmesi nedeniyle köy İç, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nden göç almaya başlamıştır. Bölgede faaliyet gösteren kalkınma kooperatifinin etkin faaliyetleri neticesinde bir yerel kalkınma hedefi olan istihdam sağlama da gerçekleştirilmiştir.

Çıkın, Çukur, Çukur ve Dayan'ın (2010) yaptığı araştırma kapsamında yer alan Muğla'nın Milas ilçesi, faaliyet alanları itibarıyla tarımsal kooperatifçilik açısından önemli bir potansiyele sahip olup tarım kooperatif sayısı azımsanmayacak bir düzeydedir. Çalışmada yörede tarımsal kooperatiflerin yerel kalkınma açısından pazarlama ve girdi tedariki faaliyetlerini yerine getirme çabalarının yoğunlukta olduğu, fakat yerel kalkınmanın önemli amaçlarından biri olan yerel halkın istihdamının ise yeterli bir düzeyde olmadığı belirtilmektedir.

Yılmazçoban, Sayılı ve Can'ın (2014) İzmir ilindeki bazı tarımsal üretici örgütlerinin hibelerden yararlanma durumlarını incelediği çalışmalarında, İzmir ilindeki tarımsal üretici örgütlerinin, GTHB ve İzmir Kalkınma Ajansı fonlarıyla

desteklenen programlardaki sınırlı sayıdaki projeye dâhil edilmelerinin yanı sıra ildeki üretici örgütlerinden çok azının bu projelerden yararlandığı ifade edilmektedir. Çalışmada, bu üretici örgütlerinin ve bölgede fon dağıtan yerel kurumların bu sorunun üzerine odaklanmaları ve ilde birtakım çalışmalar yapmaları gerektiği, böylece tarımsal kalkınmaya yönelik bu tür fırsatlardan çok az yaralanan tarımsal organizasyonların bu fonlardan daha fazla yararlanabileceği belirtilmiştir. Çalışmada vurgulanan bir diğer husus ise üretici örgütlerinin sadece fonları nasıl kullanılacağına yönelik verilen eğitimin yeterli olmadığı, bu anlamda bu üretici örgütlerinin kapasitelerinin de arttırılması gerektiğidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BATMAN'DA TARIMSAL ÜRETİM VE ÇİLEK YETİŞTİRİCİLİĞİ

3.1. Sason İlçesinin Bağlı Bulunduğu Batman İli Hakkında Genel Bilgiler

4694 km² yüzölçümüne 550 m rakıma sahip olan Batman ilinin güncel nüfusu yaklaşık 576.899 olup Kozluk, Sason, Beşiri, Gercüş, Hasankeyf olmak üzere Merkez ilçe ile birlikte toplam 6 ilçesi bulunmaktadır. Kuzeyde Muş, batıda Diyarbakır, doğuda Bitlis ve Siirt, güneyde Mardin illeriyle komşu olan Batman ilinde 2500 m yüksekliğe sahip Sason Dağları (Aydınlık Dağları), 2967 m yüksekliğe sahip Mereto Dağı, 1947 m yüksekliğe sahip Kuşaklı Dağı, 2121 m yüksekliğe sahip Avcı Dağı, 2042 m yüksekliğe sahip Meydanok Tepesi, 2082 m yüksekliğe sahip Körtepe ve 1288 m yüksekliğindeki Raman Dağları yer almaktadır. Batman ili, Dicle Nehri ve onun yan kolları olan Batman ve Garzan çayları arasındaki havzada kurulmuş olup içinde akan başlıca önemli akarsular Dicle Nehri, Batman, Sason, Garzan ve Pisiyar çaylarıdır (Batman Valiliği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü, 2023)

Batman ilinin iklimi karasal özelliktedir. İlin güneyinde yer alan Mardin Eşiği ise nispeten alçak bir yükseltide olması nedeniyle güneyden gelen sıcak hava kütlesinin geçişine imkân sağlamaktadır. Çevresine göre daha alçak olan Batman Ovası daha ılıman bir iklimdedir. İlin kuzey kısmında yer alan Sason, hem yükseltinin hem de karasallığın artması nedeniyle sert karasal bir iklim yapısına sahiptir (Yakut, 2022).

Batman'da görülen en yaygın bitki tipi step ve çalılıklardır. İkinci sırada ise bunları meşe ağacı ağırlıklı geniş yapraklı ormanlık alanlar takip etmektedir. Batman ilinde iklim ve diğer doğal ortam koşullarına bağlı olarak tarım ve hayvancılık faaliyetleri ağırlıktadır. Tarım faaliyetleri genellikle Batman Merkez ve Beşiri ilçelerinde yoğunlaşmıştır. Burada genelde mısır, pamuk, tütün, buğday, mercimek ve fıstık yetiştirilmektedir. Batman'ın güneyinde yer alan Gercüş ilçesinde bağcılık (üzüm) ve fıstık yetiştiriciliği, kuzeyinde yer alan ve yer yer Doğu Anadolu iklimi özelliği görülen Sason'da ise meyvecilik (çilek ve ceviz) önemli tarımsal faaliyetlerdir. Ancak ekonomik nedenlerle son yıllarda kırsal kesimden büyükşehirlere yaşanan büyük göç hareketleri, ilde tarım ve hayvancılık konusundaki en önemli sorun olarak görülmektedir (Yakut, 2022).

Tablo 10

Batman İlçelerinin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE), 2022

İlçe Adı	Ülke İçinde İlçe Bazında Genel Sıralama	İl İçindeki Sıralama	Skor	Ülke İçindeki 6 Kademelik Gelişme Düzeyine Göre Sıralaması
Merkez	245	1	0,367	3
Hasankeyf	781	2	-0,697	5
Beşiri	831	3	-0,792	5
Kozluk	878	4	-0,885	6
Gercüş	901	5	-0,962	6
Sason	925	6	-1,063	6

Kaynak: Acar vd., 2022, s. 123.

Tablo 10 incelendiğinde, ülke genelinde ilçe bazında yapılan sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasında Batman'ın Merkez ilçesi ülke içinde 245. sırada iken, il bazında bu ilçenin 1. sırada olduğu görülmektedir. 6 kademeli gelişme düzeyine göre Batman Merkez ilçesi 3. kademe gelişmişliğe sahiptir. Batman'ın Hasankeyf ilçesi ülke içinde 781. ve il bazında 2., Beşiri ilçesi ise ülke içinde 831. ve il bazında 3'ncü sıradadır. Bu iki ilçenin 6 kademeli gelişme düzeyine göre gelişmişlik düzeyi 5. kademededir. Batman'ın ilçelerinden Kozluk ülke içinde 878. ve il bazında 4., Gercüş ülke içinde 901. ve il bazında 5., Sason ilçesi ise ülke içinde 925. ve il bazında 6. sıradadır. Kozluk, Gercüş ve Sason ilçelerinin 6 kademeli gelişme düzeyine göre en düşük gelişmişlik kademesi olan 6. kademe gelişmişlik düzeyine sahip olduğu görülmektedir.

3.1.1. Batman İli Nüfus Yapısı

2022 yılında, Batman'ın en yüksek ilçe merkezinde yerleşik nüfusa sahip ilçesi 461.354 kişi ile Merkez ilçedir. Yıllık nüfus değişim hızı pozitif değere sahip ve en yüksek olan ilçenin de %19,79'luk bir oranla Batman'ın Merkez ilçesi olduğu görülmektedir. Merkez ilçenin dışında yıllık nüfus değişme hızı pozitif olan tek ilçe %17,21'lik bir nüfus artış oranıyla Beşiri'dir. Diğer ilçelerde ise nüfusun 2021 yılına göre azaldığı görülmektedir. Batman Merkez ilçeden sonra, en yüksek ilçede yerleşik nüfusa sahip ikinci ilçenin 27.933 kişi ile Kozluk olduğu görülmektedir. Sason'un ilçe merkezinde yerleşik nüfusu 12.668, Beşiri'nin ilçe merkezinde yerleşik nüfusu 12.168, Gercüş'ün ilçe merkezinde yerleşik nüfusu 6.029 ve Hasankeyf'in ilçe merkezinde yerleşik nüfusu 4.056 kişidir. Batman'da en yüksek köy ve belde nüfusuna sahip ilçe ise 32.195'lik bir nüfus büyüklüğü ile Kozluk'tur (Tablo 11).

Tablo 11

Batman İli Nüfus Yapısı

Batman İli Nüfus Durumu		Merkez	Beşiri	Gercüş	Hasankeyf	Kozluk	Sason
2022	İl ve İlçe Merkezleri	461.354	12.168	6.029	4.056	27.933	12.668
2022	Belde ve Köy Nüfusu	25.646	19.297	13.077	3.263	32.195	16.805
2022	Yıllık Nüfus Artış Hızı (Binde)	19,79	17,21	-10,31	-23,9	-13,63	-23,77

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2023a) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Batman ilçe nüfusunun cinsiyete göre dağılımı incelendiğinde, Batman'ın Merkez ilçesinin, hem kadın hem de erkek nüfusu açısından, en yüksek nüfusa sahip olduğu ve ilçe nüfusunun 2020-2022 yılları arasında arttığı görülmektedir. Merkez ilçeden sonra en yüksek kadın ve erkek nüfusu Kozluk'tadır. Sason, ilçede yaşayan kadın ve erkek nüfus büyüklüğü bakımından il genelinde üçüncü, Beşiri dördüncü, Gercüş ise beşinci sıradadır. Batman'ın en düşük kadın ve erkek nüfusa sahip ilçesi ise Hasankeyf'tir. Merkez ilçe dışında nüfusu artma eğiliminde olan tek ilçe Beşiri'dir, diğer ilçelerde ise nüfusun azalma eğiliminde olduğu ya da çok az değiştiği söylenebilir. (Tablo 12).

Tablo 12

Batman İlçelerinde Cinsiyete Göre Nüfus Dağılımı

Yıl	Cinsiyet	Merkez	Kozluk	Beşiri	Sason	Gercüş	Hasankeyf
2020	Kadın	234.928	30.355	14.623	14.918	9.722	3.595
	Erkek	236.570	30.745	15.339	15.856	9.938	3.689
2021	Kadın	238.014	30.231	14.506	14.918	9.551	3.730
	Erkek	239.442	30.722	16.422	15.647	9.753	3.766
2022	Kadın	242.568	29.679	14.249	14.535	9.378	3.622
	Erkek	244.432	30.449	17.216	15.379	9.728	3.697

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (t.y.a) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

3.1.2. Batman İl Arazisinin Niteliklerine Göre Dağılımı

Batman ilinin yüz ölçümü olarak en büyük ilçesi 1100 km²'lik alan ile Merkez ilçesidir. Batman'ın Merkez ilçeden sonra yüz ölçümü bakımından ikinci büyük ilçesi 966 km²'lik bir alan genişliği ile Gercüş'tür ve bu ilçeyi 842 km²'lik alan ile Beşiri takip etmektedir. Diğer ilçeler de yüz ölçümü büyüklüğü olarak 783 km² ile Sason, 657 km² ile Kozluk ve 358 km² ile Hasankeyf şeklinde sıralanmaktadır. (Tablo 13)

Tablo 13

Batman İlçelerinin Yüz Ölçümü

İlçe adı	Yüzölçümü (km²)	Oran (%)
Merkez	1100	23,37

Beşiri	842	17,89
Gercüş	966	20,53
Hasankeyf	358	7,61
Kozluk	657	13,96
Sason	783	16,64
Toplam	**4.706**	**100,00**

Kaynak: T.C. Batman Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2022, s. 4.

Batman, genel olarak tarım ve hayvancılık sektörüne dayalı geleneksel üretimin yapıldığı bir ildir. İl yüz ölçümü toplam 470.600 hektar olan Batman ili 156.980 hektar tarım arazisine sahiptir. İl yüzölçümünün %33,36'sı tarım arazisinden, %8,63'ü mera arazisinden, %14,68'i orman arazisinden ve %43,34'ü tarıma elverişsiz arazilerden oluşmaktadır (Tablo 14).

Arazi dağılımı karşılaştırıldığında, Türkiye topraklarının %31,12'sini tarım arazileri oluşturuyorken, Batman ilinde bu oran %33,36'dır. Tarım dışı alanların toplam içindeki payı ülke genelinde %22,65 düzeyinde iken, Batman'da bu pay ülke ortalamasının oldukça üzerinde ve %43,34 seviyesindedir (T.C. Batman Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2022, s. 5).

Tablo 14

2021 Yılı Batman Arazi Dağılımı

Arazinin Cinsi (hektar)	**Toplam**	**Yüzde (%)**
Tarım Arazisi	156.980	33,36
Mera Arazisi	40.592	8,63
Orman Arazisi	69.084	14,68
Tarıma Elverişsiz Arazi	203.944	43,34
GENEL TOPLAM	**470.600**	**100,00**

Kaynak: T.C. Batman Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2022, s. 4.

Sanayi sektörü yeterince gelişememiş bir il olan Batman'da genel olarak tarım ve hayvancılık sektörüne dayalı geleneksel bir ekonomik yapı hâkimdir. Batman'da 2022 yılı verilerine göre toplamda 914.896 dekar tarım arazisi bulunmaktadır. Bu tarım arazisinin 697.876 dekarı ekili alan, 2.571 dekarı nadasa bırakılmış alan, 32.207 dekarı sebze bahçeleri alanı ve 182.242 dekarı da meyve bahçeleri alanı olarak kullanılmaktadır (Tablo 15)

Tablo 15

Batman'da Tarım Alanları

Yıl	Toplam alan (dekar)	Ekilen alan (dekar)	Nadas (dekar)	Sebze bahçeleri alanı (dekar)	Meyveler, içecekler ve baharat bitkileri alanı (dekar)	Süs bitkileri alanı (dekar)
2022	914.896,00	697.876,00	2.571,00	32.207,00	182.242,00	-

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2023f) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Batman'da 2021 yılında 137.035 dekar sulu tarla arazisi, 594.237 dekar kuru tarla arazisi, 731.272 dekar kuru ve sulu tarla mevcut iken bağ arazisi toplamı 58.886 dekar, bahçe arazisi toplamı 115.141 dekar, bağ ve bahçe arazisi toplam ise 174.027 dekardır. Batman ilindeki üretim alanları içindeki ağırlık genel olarak tahıllar ve benzeri diğer bitkisel ürünlerin üretiminin yapıldığı alanlardadır. Sulu tarla arazisinde 60.249 dekar ile en geniş üretim alanına sahip ilçe Merkez ilçe iken, 244.000 dekarlık alanla en geniş kuru tarla arazisine sahip ilçe ise Beşiri'dir. Bağ arazisinde 46.300 dekarlık alanla en geniş üretim alanına sahip ilçe Gercüş, en geniş bahçe arazisine sahip ilçe ise 60.420 dekarlık alanla Beşiri'dir. En geniş sebze bitkileri tarım arazisine sahip iki ilçe, 7.520 dekarlık üretim alanı ile Merkez ve 7.428 dekarlık üretim alanı ile Kozluk'tur (Tablo 16).

Tablo 16

Batman'da İlçe Bazında Bitkisel Üretim Alanları, 2021

Bitkisel Üretim Alanları (İlçe Bazlı)								
Arazinin Cinsi (dekar)		**Merkez**	**Beşiri**	**Gercüş**	**Hasankeyf**	**Kozluk**	**Sason**	**Toplam**
Tahıllar ve Diğer Bitkisel ürünlerin alanı	Tarla Arazisi (Sulu)	60.249	39.000	235	700	36.581	270	137.035
	Tarla Arazisi (Kuru)	91.483	244.000	56.290	8.154	191.555	2.755	594.237
	Toplam Alan	151.732	283.000	56.525	8.854	228.136	3.025	731.272
Meyve Alanı	Bağ Arazisi	780	1.200	46.300	5.850	4.318	438	58.886
	Bahçe Arazisi	10.171	60.420	29.786	3.171	7.563	4.030	115.141
	Toplam Alan	10.951	61.620	76.086	9.021	11.881	4.468	174.027
Sebze Bahçeleri		7.520	3.250	6.265	3.092	7.428	278	27.833
Tarım Arazileri Toplamı		**170.203**	**347.870**	**138.876**	**20.967**	**247.445**	**7.771**	**933.132**

Kaynak: T.C. Batman Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2023, s. 8.

3.1.3. Batman İlinin Bitkisel Üretim İstatistikleri

Batman, birçok meyvenin yetiştirilmesine elverişli bir il olmakla birlikte, bu ildeki dikili alan başına üretim cinsinden verimlilik 2021 yılında genellikle Türkiye ortalamasının çok altında kalmıştır. Tablo 17'deki verilere göre, Batman'da 105.939 dekar dikili alanda 1.309,20 ton Antep fıstığı üretimi yapılırken, Türkiye'de 3.894.509

dekar dikili alandan elde edilen Antep fıstığı miktarı 119.355 tondur. Batman'da Antep fıstığı üretilen dikili alan Türkiye toplamının %2,72'lik bir kısmını oluştururken Batman'daki toplam Antep fıstığı üretimi Türkiye'deki toplam üretimin yalnızca %1,1'i kadardır. Batman'da 2021 yılında 39.498 dekar dikili alanda 14.460 ton çekirdekli sofralık üzüm üretilmekteyken, Türkiye'de 1.735.069 dekar dikili alandan elde edilen çekirdekli sofralık üzüm miktarı 1.434.010 tondur. Dolayısıyla, Batman'da çekirdekli sofralık üzüm yetiştirilen alanlar Türkiye'de çekirdekli sofralık üzüm üretimi yapılan alanların %2,28'lik bir kısmını oluşturmaktayken, Batman'daki çekirdekli sofralık üzüm üretiminin Türkiye toplamı içindeki payı %1,01 ile sınırlı kalmıştır. Benzer şekilde, 2021 yılında ilde 19.038 dekar dikili alanda 6.583 ton çekirdekli kurutmalık üzüm üretimi yapılmıştır. Türkiye genelinde ise 516.433 dekar dikili alandan 303.856 ton çekirdekli kurutmalık üzüm elde edilmiştir. Bu verilerden hareketle, Batman'da çekirdekli kurutmalık üzüm üretilen alanların Türkiye'de bu üretimin yapıldığı alanların %3,69'luk bir kısmını oluşturduğunu, ancak Batman'daki çekirdekli sofralık üzüm üretiminin Türkiye toplamının sadece %2,17'si kadar olduğunu söylemek mümkündür.

Batman'da dikili alan ve üretim miktarı açısından Antep fıstığı ile çekirdekli sofralık ve kurutmalık sofralık üzüm üretimi kadar ağırlık verilmeyen bir ürün olan çilekte ise dikili alan başına üretim verimliliği bu üç üründen farklı olarak görece yüksektir. 2021 yılında 1500 dekarlık alanda 4800 ton çilek üretim yapılmıştır. Batman'da, Türkiye'de çilek üretimi yapılan toplam alanın %0,80'ini oluşturan bir dikili alanda Türkiye'deki toplam çilek üretiminin %0.72'si gerçekleştirilmiştir. (Tablo 17)

Tablo 17

Bitkisel Üretim Alanı (Meyveler)

Ürün Adı	Batman		Türkiye		Türkiye'nin %'si	
	Dikili Alan (dekar)	Üretim (ton)	Dikili Alan (dekar)	Üretim (ton)	Dikili Alan (dekar)	Üretim (ton)
Antep Fıstığı	105.939	1.309,20	3.894.509	119.355	2,72	1,10
Sofralık Üzüm (Çekirdekli)	39.498	14.460	1.735.069	1.434.010	2,28	1,01
Kurutmalık Üzüm (Çekirdekli)	19.038	6.583	516.433	303.856	3,69	2,17
Ceviz	2.726	452	1.535.204	325.000	0,18	0,14
Badem	1.902	195	577.324	178.000	0,33	0,11
Çilek	1.500	4.800	186.761	669.195	0,80	0,72
Kayısı	817	342	1.348.794	800.000	0,06	0,04
Nar	714	479	292.013	647.676	0,24	0,07

İncir (yaş)	415	167	546.975	320.000	0,08	0,05
Diğer Elmalar	414	175	489.021	1.277.011	0,08	0,01
Armut	236	233	251.546	530.349	0,09	0,04
Kiraz	228	30	815.468	689.834	0,03	0,004

Kaynak: T.C. Batman Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2022, s. 6.

3.1.4. Batman'da Tarımsal Üretimde Kullanılan Sermaye ve Diğer Girdilerine İlişkin İstatistikler

2021 yılında Batman genelinde 1.618 traktör, 60 biçerdöver, 1.582 kültivatör, 3.253 pulluk, 1.243 ekim makinası, 941 gübre dağıtma makinası, 182 seyyar süt sağım makinası ve 17 sabit süt sağım tesisi bulunmaktadır. 704 adet traktör, 30 adet biçerdöver, 710 adet kültivatör, 1250 adet pulluk, 517 adet ekim makinası ve 605 adet gübre dağıtma makinasıyla en fazla tarım makinası ve aracına sahip Batman ilçesinin Beşiri ilçesi olduğu görülmektedir. Bu durum, Beşiri'nin Batman'ın diğer ilçelerine oranla tahıllar ve diğer bitkisel ürün alanlarında en geniş tarım arazilerine sahip olmasından kaynaklanmaktadır. 100 adet seyyar süt sağım makinasının bulunduğu Merkez ilçe, bu tarımsal aletin en fazla bulunduğu Batman ilçesidir. Her birinde 5'er adet olmak üzere, en fazla sabit süt sağım tesisine sahip iki ilçe ise Kozluk ve Merkez ilçedir. (Tablo 18)

Tablo 18

Batman'da Tarımsal Alet ve Makinalar (Adet)

İlçe	Traktör	Biçerdöver	Kültivatör	Pulluk	Ekim Makinası	Gübre Dağıtma makinası	Seyyar süt sağım makinası	Sabit süt sağım tesisi
Merkez	265	20	300	575	263	126	100	5
Beşiri	704	30	710	1250	517	605	55	2
Gercüş	329	0	362	538	64	28	12	4
Hasankeyf	65	0	30	110	24	32	0	0
Kozluk	241	10	175	712	375	150	0	5
Sason	14	0	5	68	0	0	15	1
TOPLAM	**1.618**	**60**	**1.582**	**3.253**	**1.243**	**941**	**182**	**17**

Kaynak: T.C. Batman Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2022, s. 9.

Batman'daki toplam 22 zirai ilaç bayisinden 18'i Merkez ilçede, 2'si Kozluk'ta, 2'si ise Beşiri'de bulunmaktadır. Batman'da 5'i Merkez ilçede, 1'i ise Beşiri'de olmak üzere toplam 6 zirai mücadele alet bayisi vardır. 13 tohum bayisinden 11'i Merkez ilçede, 2'si ise Beşiri'dedir. Batman'da yalnızca iki tohum işleyicisi bulunmakta olup her iki bayi de Merkez ilçededir. İldeki 39 gübre bayisinden 22'si Merkez ilçede, 8'i Kozluk'ta, 5'i Beşiri'de, 3'ü Sason'da ve 1'i Gercüş'te bulunmaktadır. (Tablo 19)

Tablo 19

İlaç, Alet, Tohum, Gübre Bayilerinin İlçelere Göre Dağılımı

İlçe	Zirai İlaç Bayi Sayısı	Zirai Mücadele Alet Bayi Sayısı	Tohum Bayi Sayısı	Tohum İşleyicisi	Gübre Bayi sayısı
Merkez	18	5	11	2	22
Kozluk	2				8
Beşiri	2	1	2		5
Sason					3
Gercüş					1
Hasankeyf					
TOPLAM	**22**	**6**	**13**	**2**	**39**

Kaynak: T.C. Batman Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2022, s. 9.

3.1.5. İl Genelinde Verilen Tarımsal Hibe ve Destekler

Batman'da Çiftçi Kayıt Sistemine (ÇKS) en fazla müracaatın yapıldığı ilçe 2021 yılında 2.935 ve 2022 yılında 2.720 işletme ile Gercüş iken, ÇKS başvurularında 2021 yılında 1.581 ve 2022 yılında 1.675 işletme ile Kozluk ikinci; 2021 yılında 1.493 ve 2022 yılında 1.550 işletme ile Beşiri üçüncü; 2021 yılında 1.243 ve 2022 yılında 1.288 işletme ile Merkez ilçe dördüncü; 2021 yılında 292 ve 2022 yılında 307 işletme ile Hasankeyf beşinci ve 2021 yılında 272 ve 2022 yılında 258 işletme ile Sason en son sırada yer almaktadır. ÇKS'ye en fazla kayıtlı alanın olduğu ilçe 2021'de 171.358 ve 2022'de 180.350 dekarlık alanla Beşiri'dir. 2021'de 141.090 ve 2022'de 140.368 dekarlık alanla Kozluk ikinci, 2021'de 128.015 ve 2022'de 131.071 dekarlık alanla Merkez ilçe üçüncü, 2021'de 109.910 ve 2022'de 100.241 dekarlık alanla Gercüş dördüncü ve 2021'de 8.691 ve 2022'de 8.873 dekarlık alanla Hasankeyf beşinci ve 2021'de 4.890 ve 2022'de 3.456 dekarlık alanla Sason altıncı sıradadır. (Tablo 20)

Tablo 20

Batman'da Çiftçi Kayıt Sistemine (ÇKS) Müracaat Eden İşletme Sayısı ve ÇKS'ye Kayıtlı Alan (dekar)

İlçeler	ÇKS Müracaat İşletme Sayısı		ÇKS Kayıtlı Alan (dekar)	
	2021	2022	2021	2022
Beşiri	1.493	1.550	171.358	180.350
Gercüş	2.935	2.720	109.910	100.241
Hasankeyf	292	307	8.691	8.873
Kozluk	1.581	1.675	141.090	140.368
Merkez	1.243	1.288	128.015	131.071
Sason	272	258	4.890	3.456
TOPLAM	**7.816**	**7.798**	**563.954**	**564.359**

Kaynak: T.C. Batman Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2022, s. 30.

2021 üretim yılında, yapılan mazot ve gübre desteğinden en fazla yararlanılan Batman ilçesi Gercüş olmuştur. Gercüş'te 2882 çiftçi/firma toplam 2.630.843,46 TL tutarında mazot ve gübre desteği almıştır. 2022 üretim yılında Gercüş'te mazot ve gübre desteğinden yararlanan çiftçi/firma sayısı 2716'ya düşerken alınan destek miktarı üç kattan daha fazla artarak 9.134.669,58 TL'ye yükselmiştir. Bu destekten faydalanan firma sayısının en az olduğu ilçe ise Sason'dur. 2021 üretim yılında Sason'da 265 çiftçi/firmanın 120.845,44 TL'lik, 2022 üretim yılında ise 260 çiftçi/firmanın 432.002,05 TL'lik mazot ve gübre desteği aldığı görülmektedir. Sason'da diğer ilçelere göre daha az çiftçi/işletmenin mazot ve gübre desteğinden yararlanıyor olmasında, Sason ilçesinin engebeli yapısı nedeniyle daha az tarım arazisi ve dolayısıyla tarımsal işletmeye sahip olmasının etkisi vardır. (Tablo 21)

Tablo 21

Batman'da İlçelere Göre Mazot ve Gübre Desteği

Destek Türü	İlçeler	2021 Üretim Yılı		2022 Üretim Yılı	
		Çiftçi/Firma	Destek (TL)	Çiftçi/Firma	Destek (TL
MGD	Beşiri	1489	5.852.832,67	1533	17.780.129,15
	Gercüş	2882	2.630.843,46	2716	9.134.669,58
	Hasankeyf	291	268.120,67	300	748.638,06
	Kozluk	1576	5.058.558,39	1653	15.095.601,20
	Merkez	1256	4.421.331,54	1271	13.359.587,15
	Sason	265	120.845,44	260	432.002,05
	TOPLAM	**7759**	**18.356.360,67**	**7733**	**56.550.627,19**

Kaynak: T.C. Batman Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2022, 31.

2021 yılında Batman'da toplam 128 adet çiftçi/firma sertifikalı fide/fidan desteği almış olup, yapılan toplam sertifikalı fide/fidan desteği miktarı 368.383,60 TL'dir. 2021 yılında sertifikalı fide/fidan desteğinden en fazla yararlanan ilçelerin sırasıyla 69 çiftçi/firma ve 147.872,40 TL'lik destek ile Gercüş, 30 çiftçi/firma ve 99.669,60 TL'lik destek ile Beşiri, 12 çiftçi/firma ve 56.518,40 TL destek ile Kozluk, 10 çiftçi/firma ve 56.518,40 TL destek ile Merkez ilçe, 6 adet çiftçi/firma ve 9.290,50 TL'lik destek ile Hasankeyf olduğu görülmektedir. 1 çiftçi/firmanın 2.313,70 TL tutarında sertifikalı fide/fidan desteği aldığı Sason, mazot ve gübre desteğinde olduğu gibi sertifikalı fide/fidan desteğinden de en az faydalanılan ilçe olmuştur. (Tablo 22)

Tablo 22

Batman'da İlçelere Göre Sertifikalı Fide/Fidan Desteği

Destek Türü	İlçeler	2021 Üretim Yılı	2021 Üretim Yılı
		Çiftçi/Firma	Destek (TL)
SERTİFİKALI FİDE/FİDAN KULLANIM	Beşiri	30	99.669,60
	Gercüş	69	147.872,40
	Hasankeyf	6	9.290,50
	Kozluk	12	56.518,40
	Merkez	10	52.719,00
	Sason	1	2.313,70
	TOPLAM	**128**	**368.383,60**

Kaynak: T.C. Batman Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2022, s. 32

2021 üretim yılında Batman'da organik tarım desteği alan çiftçi/firma sayısı 11 iken, toplam destek miktarı 167.161,51 TL'dir. 2021 üretim yılında bu destekten Kozluk'ta 7, Beşiri ve Gercüş'te ise 2'şer çiftçi/firma yararlanmıştır. Beşiri'de bu destekten faydalanan çiftçi/firma sayısı Kozluk'ta faydalananlardan az olmasına rağmen Beşiri'deki çiftçi/firmaların aldığı destek tutarı daha fazla olmuştur. 2021 üretim yılında Sason, Hasankeyf ve Merkez ilçelerinde ise organik tarım desteğinden faydalanan çiftçi/firma bulunmamaktadır. (Tablo 23)

Tablo 23

Batman'da İlçelere Göre Organik Tarım Desteği

Destek Türü	İlçeler	2021 Üretim Yılı	2021 Üretim Yılı
		Çiftçi/Firma	Destek (TL)
ORGANİK TARIM	Beşiri	2	92.186,00
	Gercüş	2	16.428,68
	Hasankeyf		
	Kozluk	7	58.546,83
	Merkez		
	Sason		
	TOPLAM	**11**	**167.161,51**

Kaynak: T.C. Batman Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2022, s. 32.

2021 üretim yılında Batman'da 123 çiftçi/firmaya toplamda 43.414,70 TL'lik küçük aile işletmesi desteği yapılmıştır. Küçük aile işletmesi desteğinden en fazla yararlanan ilçe 96 çiftçinin/firmanın 35.799,80 TL tutarında destek aldığı Gercüş iken, Sason ilçesinde 26 çiftçi/firma 7.127,70 TL'lik küçük aile işletmesi desteği almıştır. Hasankeyf'te ise 1 çiftçiye/firmaya 487,2 TL tutarında küçük aile işletmesi desteği sağlanmıştır. Beşiri, Kozluk ve Merkez ilçelerinde bu destekten yararlanan çiftçi/firma olmamıştır. (Tablo 24)

Tablo 24

Batman'da İlçelere Göre Küçük Aile İşletmesi Destekleri

Destek Türü	İlçe Adı	2021 Üretim Yılı	2021 Üretim Yılı
		Çiftçi/Firma	Destek (TL)
Küçük Aile İşletmesi	Beşiri		
	Gercüş	96	35.799,80
	Hasankeyf	1	487,2
	Kozluk		
	Merkez		
	Sason	26	7.127,70
	TOPLAM	**123**	**43.414,70**

Kaynak: T.C. Batman Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2022, s. 34.

2021 üretim yılında Batman'da verim kaybı desteği verilen çiftçi/firma sayısı 5.321 ve toplam destek miktarı 18.058.307,27'dir. Verim kaybı kuraklık desteğinden en fazla sayıda çiftçinin/firmanın yararlandığı ilçe 1.524 çiftçi/firma ile Gercüş'tür. En fazla miktarda desteklemenin yapıldığı ilçe ise 7.076.075,59 tutarındaki destek ile Beşiri olmuştur. Verim kaybı kuraklık desteğinden hem çiftçi/firma sayısı (66) hem de destekleme tutarı (64,428,70 TL) olarak en az faydalanan ilçe ise Sason'dur (Tablo 25).

Tablo 25

Batman'da İlçelere Göre Verim Kaybı Kuraklık Desteği

Destek Türü	İlçe Adı	2021 Üretim Yılı	
		Çiftçi/Firma	Destek (TL)
Verim Kaybı Kuraklık Desteği	Beşiri	1.282	7.076.075,59
	Gercüş	1.524	2.109.499,05
	Hasankeyf	107	208.873,93
	Kozluk	1.430	4.734.694,78
	Merkez	912	3.864.735,18
	Sason	66	64.428,70
	TOPLAM	**5.321**	**18.058.307,27**

Kaynak: T.C. Batman Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2022, s. 35.

3.2. Çilek Yetiştiriciliği

3.2.1. Bir Üzümsü Meyve Olarak Çilek

Çilek (fragaria sp.) üzümsü meyveler grubundaki en önemli türdür. Çok yıllık, otsu, her zaman yeşil bir bitki olan çilek, sahip olduğu lezzeti, içerdiği vitaminleri ve mineral madde bakımından zenginliği nedeniyle dünya üzerinde milyonlarca kişi tarafından beğenilmektedir. Kültürü yapılan çilekler, çevre koşullarına uymada geniş bir varyasyon gösterir. Bir yörede sorunsuz gelişen verimli bir çeşit, farklı çevre şartlarında aynı sonucu vermeyebilir. Neredeyse hiçbir meyvenin bulunmadığı

ilkbaharda olgunlaşması nedeniyle, tüketici tarafından çok tercih edilen ve aranılan bir meyvedir (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, 2013, s. 73).

3.2.2. Çileğin Kullanım Alanları

Çileğin hem sanayiye elverişli bir yapıya sahip olması hem de taze olarak tüketilen epey lezzetli ve hoş kokulu bir meyve olması nedeniyle kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Taze olarak sofrada tüketilebilme özelliğinin yanında çileğin pastası, reçeli, marmelatı, kompostosu, dondurması, şırası, şarabı, şampanyası ve likörü de yapılmaktadır (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, 2013, s. 73).

Son yıllarda insanlarda sağlıklı bir yaşam bilincinin gittikçe artması nedeniyle sağlıklı gıdaların tüketilmesine olan talep de artmıştır. Bu anlamda meyve türleri içerisinde çileğinde içinde dâhil olduğu üzümsü meyveler, yüksek oranda biyoaktif meyveler içermeleri ve bu maddelerin antikanserojen, antimutajen ve antioksidan özelliklerinin bilinmesi nedeniyle sağlık açısından büyük öneme sahiptir (Serçe, 2018, s. 48). Çileğin farklı çeşitte aminoasitleri de içermesi meyve niteliğinin artmasına neden olmaktadır. Çileğin kök, yaprak ve meyveleri de ayrıca halk hekimliğinde kullanılmaktadır. Özellikle çileğin yaprağı kaynatılıp çay olarak tüketilmektedir. Son yıllarda gelişen çilek yetiştiriciliği teknikleri ve ıslah edilen yeni çeşitler, ticari anlamda üreticilere oldukça yüksek kârlar vadetmektedir (Diyarbakır Batman Siirt Kalkınma Projesi, 2011, s. 38)

Çileğin küçük ve orta ölçekte işletmeler için önemli bir ziraat koludur ve çilek yetiştiriciliğine yapılan yatırımların karşılığı kısa sürede alındığı için küçük aile işletmeciliğine uygundur (Diyarbakır Batman Siirt Kalkınma Projesi, 2011).

3.2.3. Çileğin Tarihsel Gelişimi

Tarihte çilek ile ilgili ilk yazılı bilgiye Pliny'nin (M.S. 23-79) "Tabiat Tarihi" isimli eserinde rastlanmıştır. Söz konusu eserde İtalya'nın doğal bir bitkisi olan çilek "fraga" olarak adlandırılmıştır. Bock ve Gesner tarafından tanımlanan F.sylvestris semperflorens'in kültüre alınması 1764 yılında bir araştırmacı tarafından sağlanmaktadır. Yeşil çilek F.vridis Almanya'nın Kara Ormanları'nda keşfedilmiştir. Üçüncü çilek türü 1500'lü yıların sonuna doğru keşfedilen ve mis kokusuyla bilinen Fragaria moschata'dır. Bir Amerikan çileği olan Fragaria 1624'te botanikçi Jean Vespasien Robin tarafından tanımlanmıştır. 1600'lü yılların sonunda Orman çileği (F.vesca) çilek yetiştiricileri tarafından yetiştirilen önemli bir türdü. 17. yüzyıl çilekte

çok hızlı gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir ve F.virginia'nın önemi bu dönemde anlaşılmıştır. Günümüzün büyük meyveli çeşitlerinden olan F.ananassa'nın oluşumu, 1712'de Şili'deki Fransız deniz ataşesinin dişi bitkileri (F.chiloensis) getirmesiyle sağlanmıştır. Çilek yetiştiriciliğinde bir diğer önemli dönüm noktası frigo (dondurulmuş) fidelerin öneminin anlaşıldığı 1950'li yıllardır. Bu dönemde yapılan bir araştırmayada -1 ile -3 ºC (ortalama -2 ºC) sıcaklıkta muhafaza edilen fidelerin yaz aylarında dikimi yapıldığı takdirde yüksek düzeyde kaliteye sahip olacağı gösterilmiştir. Bu uygulama çilek yetiştiriciliğinde büyük etki yaratmıştır. Sonraki yıllarda enstitüler ve üniversiteler tarafından ilgi odağına alınıp araştırma konusu yapılan çileklerden sürekli yeni çeşitler elde edilmiştir. Türkiye'de Marmara ve Batı Karadeniz Bölgelerinde bir çilek türü olan orman çilekleri (F.vesca) ile küçük bahçelerin kurulduğu düşünülmektedir. Çilek yetiştiriciliğinin özellikle İstanbul ve çevresi, Bursa ve Karadeniz Ereğli'de yapıldığı bilinmektedir. Bu bölgelerin Avrupa kültürüyle yakınlığı nedeniyle çilekle erken tanışıklığının olduğu düşünülmektedir Diyarbakır Batman Siirt Kalkınma Projesi, 2011, s. 46).

Çilek bitkisinin asıl anavatanı Kuzey ve Güney Amerika'dır. Bununla birlikte, yapılan çalışmalar neticesinde çilek bitkisinin Ekvator'dan Sibirya'ya kadar olan bölgelerde yaşadığı belirlenmiştir. Ancak bitki ılıman iklimi sevdiği için Türkiye'de Akdeniz ve Ege kıyı bölgelerinde çilekten yüksek verim elde edilirken, bu bölgelere oranla daha serin olan Marmara, Karadeniz ve Ege'nin denize uzak iç taraflarında verim düşmektedir. Akdeniz Bölgesi erkenci çilek yetiştiriciliği bakımından ayrı bir öneme sahiptir (T.C. Kalkınma Bakanlığı ve Konya Ovası Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, t.y.).

Modern anlamda çilek yetiştiriciliği Türkiye'de 1960'lı yılların sonunda başlamıştır. Çilek yetiştiriciliği ile ilgili süreç özellikle Tarsus Bölge Toprak–Su Araştırma Enstitüsü ve Yalova Atatürk Bahçe Kültürleri Araştırma Enstitüsü tarafından yapılan çalışmalar neticesinde başlamıştır. Bu enstitülerde yeni çeşitlerin ıslahı ve çilek bitkisinin Türkiye'ye adaptasyonu üzerine çalışmalar yapılmıştır (Diyarbakır Batman Siirt Kalkınma Projesi, 2011).

3.2.4. Çileğin Ekolojik İstekleri

3.2.4.1. İklim İstekleri

Dünya üzerinde genellikle çoğu yerde yetiştirilebilen çilek bitkisi, çok farklı ekolojik şartlara uyum sağlayabilmektedir. Çilek çok geniş sıcaklık sınırları içerisinde yetiştirilebilen nadir meyve türlerinden bir tanesi olma özelliğini taşımaktadır. Çilek bitkisinin 5°C'lere kadar dayanabilme kapasitesi vardır. Çilek yetiştiriciliğinde ideal sıcaklık derecesi 15-20°C'dir. Çileğinin gelişiminin daha sağlıklı olması açısından gece sıcaklığının gündüz sıcaklığından 5-7°C düşük olması önemlidir. Çilek çiçekleri -2°C'de zarar gördükleri için çiçeklerin böyle durumlarda korunması zorunludur. Çilek bitkisinde özellikle ilkbahar geç donları ile sonbahar erken donları dikkat edilmesi gereken iklim olaylarıdır. Kışın oluşan don olayları çilek bitkisinin dinlenme dönemlerine denk geldiği için çilek bundan etkilenmez. Soğukların çileğin verim ve kalitesi üzerine olumlu etkisi vardır. Çilek bitkisinin soğuklama ihtiyacı 400-500 saat olarak belirlenmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı ve Konya Ovası Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, t.y.), s. 10).

Çileğin otsu ve geniş yapraklı olması nedeniyle çilek bitkisi fiziksel zarara karşı oldukça hassas bir yapıdadır. Yapraklarının ve çiçeklerinin kopması çilek için istenilmeyen fiziksel zararlara neden olmaktadır. Dolu yağan dönemde çileğin yaşayabileceği herhangi bir fiziksel zararın üreticiye maliyeti pazarlama açısından çok daha fazla olur. Böyle bir fiziksel kaza hem pazarlamayı güçleştirir hem de çileğin raf ömrünü azaltır (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, 2013, s. 83).

3.2.4.2. Toprak İstekleri

Çilek yetiştiriciliğine uygun toprak derin, verimli, iyi drene edilmiş, nem tutma kapasitesi yüksek özelliktedir. Çilek kireçli toprağı sevmez. Asit toprağı sever ve çilek dikiminin yapılacağı toprağın pH değeri 6,5'ten az olmalıdır (T.C. Kalkınma Bakanlığı ve Konya Ovası Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, t.y.)).

Çilek yüksek bölgelerde yetişebilme özelliğine sahip olduğu halde 800 m'nin altındaki yüksekliklerde daha iyi gelişmektedir. Yüksek bölgelerde çileğin daha az nem alması meyvelerin daha sıkı dokulu ve küçük kalmalarına neden olabilmektedir. Yüksek bir eğime sahip bölgelerde çilek bahçesi olarak kurulacak arazinin yapısının dikkate alınması önemlidir. Güney yönlerde çilek bahçesi kurulacaksa ilkbaharda meydana gelebilecek herhangi bir don olayına karşı alınacak önlemleri düşünmek

gerekir. Kuzey eğilimli arazilerde bitkilerin gelişmesi geç olmaktadır. Ancak bu tür topraklarda geç ilkbahar donlarından etkilenme olasılığı çok azdır (T.C. Kalkınma Bakanlığı ve Konya Ovası Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, t.y.)).

Toprak tuzluluğuna karşı en hassas türlerden bir tanesi de çilektir. Taban suyuna karşı çok hassas bir yapıdadır. Toprak drenajı çilek için bu yüzden çok önemlidir. Dikimi yapılan çileğin yerden 20 cm'lik yüksekliğe sahip olmasının nedenlerinden bir tanesi de budur (Diyarbakır Batman Siirt Kalkınma Projesi, 2011, s. 49).

3.2.4.3. Çilek Gelişimini Etkileyebilecek Problemlerle Mücadele

Çileğin maruz kaldığı çok fazla hastalık vardır ve bunlar geniş bir çeşitliliğe sahiptir. Çilekleri birtakım koruyucu önlemlerle kontrol altında tutmak bu hastalıklarla mücadele etmenin en iyi yoludur. Bu anlamda yöreye uygun kültürel uygulamaların kullanılması gerekmektedir. Bu, çileğin gelişimi için mutlak surette alınması gereken bir önlemdir. Öncelikle çileğin kök, gövde ve yapraklarında oluşan hastalıklara karşı gereken zirai ilaçlar kullanılmalı ve gerektiğinde bir uzmandan destek alınmalıdır. Çilek yetiştiriciliğinde istenilmeyen durumlarla karşılaşmamak için başlıca mücadele yöntemleri; doğru çilek çeşidi seçimi, hastalıksız fide kullanımı, doğru yer seçimi, çileğin hasadı ve pazarlanması konusunda gereken bilginin tedarik edilmesi, çileğin gelişimi için malçlama ve gübrelemeye dikkat edilmesi, çilek ekilecek tarlanın çilekten önceki yetiştiricilik tarihi, bilinçli sulama ve toprak özelliklerinin dikkate alınmasıdır (Diyarbakır Batman Siirt Kalkınma Projesi, 2011).

3.2.4.4. Çilek Hasadı ve Depolanma Süreci

Çileğin hasat zamanı geldiğinde, çok hassas bir meyve olması nedeniyle, toplama işlemi sabahın erken saatlerinde yapılmalıdır. Meyveler olgunlaşır olgunlaşmaz toplama işlemine başlanması gerekir. Çileğin çok hassas bir meyve olması nedeniyle toplama esnasında çileğe bir zarar gelmesi durumunda çileğin çürüme hızı artar, bu anlamda çileğin hassas yapısı toplama işlemi yaparken göz önünde bulundurulmalı ve buna dikkat etmelidir (Diyarbakır Batman Siirt Kalkınma Projesi, 2011).

Sıcaklığın derecesi hasat zamanından hemen sonraki süreyi uzatmada ve meyvenin çürümesini engellemede son derece önemlidir. Çilek eğer mümkünse hasat işlemi bittikten sonra bir saat içinde sıfır derecenin altındaki bir sıcaklıkta tutulmalıdır.

Bu yöntem çileğin ömrünü bir süreliğine uzatacaktır. Küçük işletmeler bunun için soğuk hava depolarını kullanmaktadırlar. Çileğin toplanmasından sonraki süreçte soğutma işlemindeki 2, 4, 6 ve 8 saatlik gecikme, pazarlanabilir durumdaki meyve miktarını sırasıyla %20, %37, %50 ve %70 düzeyinde azaltmaktadır (Diyarbakır Batman Siirt Kalkınma Projesi, 2011).

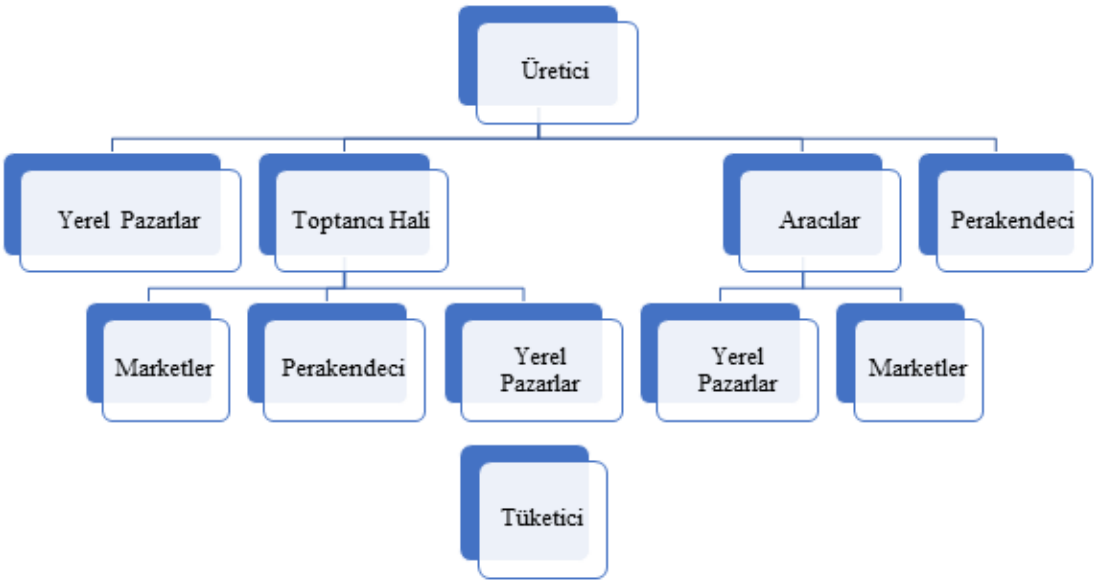
3.2.5. Çilek Pazarlama Kanalları

Pazarlama kanalı, genel olarak ürün ve hizmet kategorisine giren malları üretildiği noktadan tüketim noktasına taşımak için birlikte çalışan insanlar, kuruluşlar ve faaliyetler kümesi şeklinde tanımlanmaktadır. Bir pazarlama kanalında asıl ve en önemli amaç, bir ürün ya da hizmet üreten kuruluş ile onu satın almaya istekli potansiyel müşteriler arasında bir bağlantı oluşturmaktır. (Aykut, 2021)

Şekil 2'de çilek meyvesinin pazarlama kanallarında aktif rol oynayan başlıca satış birimleri ve aralarındaki ilişkiler gösterilmiştir. Çilek üzümsü ve hassas bir meyve olduğu için çilek üreticisi tarafından bazen yerel pazarlarda, üretici pazarlarında ve yol kenarlarında geleneksel yöntemlerle satışı yapılabilmektedir. Bu şekildeki çilek satışından elde edilen bütün kâr herhangi bir aracı veya başka satış birimleriyle paylaşılmadan direkt üreticiye kalmaktadır.

Şekil 2

Pazarlama Kanalları

Kaynak: Diyarbakır Batman Siirt Kalkınma Projesi, 2011.

Üretici elde ettiği ürünü doğrudan perakendeciye de satabilir. Bir diğer satış kanalı üreticiden toptancı haline, toptancı halinden de marketlere, perakendecilere, yerel pazarlara ve bunlardan da tüketiciye yapılan satışlardır. Dördüncü pazarlama kanalında ise çilek üreticiden aracılara ve aracılardan da yerel pazarlar ve marketlere ve bunlardan tüketiciye satılır. Bu üç satış kanalında elde edilen kârın tümü üreticinin eline geçmez, üretici elde edilen kârın yalnızca bir kısmına sahip olur. (Şekil 2)

3.2.6. Dünyada Çilek Üretimi ve Dış Ticareti

Ülkelerin çilek yetiştiriciliğine gün geçtikçe daha fazla önem vermeleri, çilek bitkisinin hemen her coğrafyada yetiştirilebilir olmasından kaynaklanmaktadır ve çilek bu özelliğiyle pek çok yerde o yerin/bölgenin geçim kaynağı olabilmektedir. Dünyanın hemen her yerinde popüler olan çilek üretiminin dünya çapında istikrarlı bir şekilde artışı, soğuk ılıman koşullardan alt tropikal iklim koşullara kadar her yerde yetiştirilebilen türlerinin uyum sağlama yeteneği ve yetiştiricilerinin yaratıcılığı ile bilim adamları ve çileğin yerel koşullara uyum sağlaması için çeşitli üretim sistemlerini geliştiren bilimsel tarım uzmanları sayesinde gerçekleşmiştir (Simpson, 2018, s. 1-2).

Tarımsal Ar-Ge faaliyetleri kapsamında yapılan bitki ıslahı, verimliliği arttırma, bitki hastalıklarıyla mücadele vb. konulardaki çalışmalar, ülkelerin tarımsal üretim alanında gelişmesiyle ülke ekonomisine büyük bir katkı sağlamaktadır. Simpson (2018), çilek bitkisinin birçok coğrafik bölgeye uyum sağlamasını kolaylaştıran unsurun yapılan ıslah çalışmaları olduğunu ve bu çalışmaların en dikkate değer örneğinin Kaliforniya Üniversitesi'nde yapıldığını belirtmektedir. Bu ıslah araştırmaları, çilek bitkisinin birçok bölgede yetiştirilmesine yönelik uyum çalışmalarını ve çilek bitkisinden elde edilen verimin artırılmasını ve daha dayanıklı bir bitki olmasını sağlamaya yönelik çalışmaları kapsamıştır. Çalışma başarıyla sonuçlanmış ve bu çalışma neticesinde Kaliforniya'nın taze ve dondurulmuş çilek pazarının çok büyük bir kısmı karşılanmıştır. Ayrıca Kaliforniya'daki endüstrinin gelişmesinden alınan örnek, yerel endüstrilerin Akdeniz bölgesi, Orta ve Güney Amerika, Avustralya ve Çin dâhil olmak üzere dünyanın diğer birçok yerinde benzer şekilde genişlemesine yol açmıştır. Bu bölgelerin hepsinde, kısa günlerin ılık veya ılıman sıcaklıklarla kombinasyonu ıslah edilmiş çilek çeşitlerinin başarılı bir şekilde büyümesini mümkün kılmış ve çilek bitkisinin uyum sağladığı alanlar belirlenmiştir.

Tablo 26

Dünyanın Önde Gelen Çilek Üreticisi Ülkelerin Çilek Üretim Miktarı ve Verimi (2020/2021)

	2020		2021	
Ülkeler	**Üretim miktarı (ton)**	**Verim (hg/ha)**	**Üretim miktarı (ton)**	**Verim (hg/ha)**
Çin	3.335.707	262.284	3.389.620	262.668
ABD	1.209.730	642.858	1.211.090	605.787
Meksika	557.514	431.738	542.891	456.016
Türkiye	546.525	303.997	669.195	358.318
Mısır	438.730	370.236	470.913	374.369
İspanya	272.550	370.816	360.570	499.404
Fas	166.955	509.164	141.075	502.941
Japonya	159.200	317.131	155.933	318.068
Polonya	157.600	47.758	162.900	48.053
Almanya	152.180	118.336	130.630	104.504
Birleşik Krallık	129.633	265.478	114.614	232.155
İtalya	121.790	263.615	117.630	261.400
Ukrayna	55.170	68.111	62.250	77.813
Fransa	54.900	164.865	75.700	186.453

Kaynak: Food and Agriculture Organization of the United Nations (2023b) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

2020/2021 yıllarında dünya çilek üretiminde önde gelen ülkeler Çin, ABD, Meksika, Türkiye, Mısır, İspanya, Fas, Japonya, Polonya, Almanya, Birleşik Krallık, İtalya, Ukrayna ve Fransa'dır. 2020 ve 2021 yıllarında çilek üretiminde ilk sırayı alan Çin'de, çilek üretiminden alınan verim ABD, İspanya, Meksika, Fas, Mısır, Türkiye ve diğer bazı ülkelerden daha düşüktür. Dünya çilek üretiminde lider olan Çin'i ABD takip etmektedir ve her iki yılda ABD'deki çilek üretim miktarı yaklaşık 1,2 milyon ton olmuştur. ABD, çilek üretimi verimliliğinde her iki yılda da istikrarlı bir şekilde birinci sırada olmayı sürdürmüştür. Türkiye 546,5 bin ton çilek üretim miktarıyla 2020 yılında 4. sırada yer almakta iken 2021 yılında 669 bin ton çilek üretimi ile Meksika'yı geride bırakarak 3. sıraya yükselmeyi başarmıştır. 2021 yılında çilek üretiminde dördüncü sırada Meksika, beşinci sırada ise Mısır yer almaktadır. 2020 ve 2021 yıllarında İspanya ve Fas ise üretim miktarı bakımından ilk beşe giremeseler de verim açısından Çin, Türkiye, Mısır ve Meksika'yı geride bırakmıştır. Fas her iki yılda da 502,9 bin hg/ha civarındaki çilek üretimi verimliliği ile ABD'den sonra en yüksek verim elde eden ülke konumundadır. 2021 yılında çilekten elde edilen verim bakımından 3'ncü sırada yer alan İspanya yaklaşık 499,4 bin hg/ha civarında bir verim elde etmiştir. Dünyanın önde gelen çilek üreticileri arasında sayılabilecek Polonya ve Ukrayna'nın ise verimlilik açısından diğer ülkelerin oldukça gerisinde olduğu görülmektedir. (Tablo 26)

Tablo 27

Başlıca Ülkelerde Çilek İhracat-İthalat Miktarı ve Değeri (2021)

Ülkeler	İhracat miktarı (ton)	İhracat değeri ($)	İthalat Miktarı (ton)	İthalat değeri ($)
İspanya	316.413,06	845.494,00	11.981,81	38.713,00
Meksika	182.540,49	747.478,00	16.590,10	50.759,00
ABD	137.495,29	573.861,00	240.380,32	1.085.037,00
Türkiye	42.108,59	46.148,00	4,90	15,00
Mısır	40.040,22	110.025,00	0,00	0,00
Polonya	19.151,23	20.015,00	18.965,91	42.876,00
Fas	18.509,62	77.769,00	0,08	0,00
İtalya	11.870,17	47.350,00	38.608,86	108.226,00
Fransa	9.599,73	41.452,00	64.269,37	203.822,00
Almanya	7.465,55	27.430,00	130.534,82	382.123,00
Çin	3.068,81	11.293,00	7.560,69	87.722,00
Japonya	1.776,15	36.999,00	3.252,84	38.663,00
Toplam	790.038,91	2.585.314,00	532.149,70	2.037.956,00

Kaynak: Food and Agriculture Organization of the United Nations (2023a) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

2021 yılında çilek ihracatında ilk sırada olan ülke 316 bin ton civarında ihracat miktarı ve 845 bin dolar ihracat değeriyle İspanya'dır. İspanya'yı yaklaşık 182 bin ton ihracat miktarı ve 747 bin dolar ihracat değeriyle Meksika takip etmektedir. Çilek ihracatı ithalatında fazla olan İspanya ve Meksika'nın net çilek ihracatçısı ülkeler olduğunu söylemek mümkündür. ABD, 137 bin ton civarında ihracat miktarı ve 573 bin dolar civarında ihracat değeriyle dünya çilek ihracatında 3. sıradadır. ABD dünyadaki önemli bir çilek ihracatçısı ülke olmasının yanı sıra 2021 yılında dünyanın en çok çilek ithalatı yapan ülkesi olmuştur. ABD önemli miktarda çilek üretimi ve ihracatı yapmasına rağmen net ithalatçı bir ülkedir. Türkiye ise yaklaşık 42 bin ton ihracat miktarı ve 46 bin dolar değeriyle dünya çilek ihracatında 4. sırada yer almaktadır. Dünyadaki başlıca çilek ihracatçısı ülkelerden Türkiye, Mısır ve Fas'ın çilek ithalatının sıfır ya da sıfıra yakın değerlerde olduğu görülmektedir. Çilek üretiminde dünya lideri olan Çin'in ise ihracatta bu performansı gösteremediği ve çilek ithalatının ihracatından fazla olması nedeniyle net ithalatçı bir ülke olduğu söylenebilir (Tablo 27)

Tablo 26 ve 27 birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'nin dünyanın önemli çilek üreticilerinden olduğu ve dünya çilek ticaretinde net ihracatçı olduğu görülmektedir. Türkiye, çilek yetiştiriciliği konusunda oldukça elverişli koşullara sahiptir. Öyle ki doğal koşullarda dahi farklı yüksekliklerde ve bölgelerde açıkta 8 ay çilek yetiştiriciliği yapmak mümkündür. Dolayısıyla çilek, Türkiye'nin iyi bir ihracat

ürünü olma özelliğini sürdürmektedir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2001a, s. 507).

Tablo 28

Dünyada En Fazla Çilek İthalatı Yapan Ülkeler (2019/2020/2021)

Yıl	2019	2020	2021	2019	2020	2021
Ülkeler	**İthalat miktarı (ton)**			**İthalat değeri ($)**		
ABD	186.499	197.475	240.380	871.353	849.315	1.085.037
Almanya	128.106	130.778	130.535	298.850	357.411	382.123
Kanada	96.912	100.906	106.255	327.608	355.500	432.664
Fransa	64.357	54.621	64.269	162.206	163.472	203.822
Birleşik Krallık	57.379	58.608	64.732	206.733	239.526	295.012
Hollanda	30.113	33.876	30.330	108.122	122.044	126.650
Rusya	43.885	43.366	64.230	77.101	71.443	102.964

Kaynak: Food and Agriculture Organization of the United Nations (2023a) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

2019/2020/2021 yıllarında ABD çilek ithalatını sürekli arttırmış istikrarlı bir şekilde çilek ithalatında 1. sırada yer almayı sürdürmüştür. Yaklaşık 130 bin tonluk ithalat miktarı ile ABD'yi takip eden ülke ise Almanya olmuştur. Kanada dünya çilek ithalatında 3'ncü sıradadır. Diğer önemli çilek ithalatçısı olan ülkeler ise Fransa, Hollanda ve Rusya'dır. (Tablo 28)

3.2.7. Türkiye'de Çilek Üretimi

Batı Asya ülkelerinin ana çilek üreticisi konumunda olan ülke Türkiye'dir. Türkiye'de çilek 19. yüzyıldan beri yetiştirilmektedir. Ancak Türkiye'de modern anlamda çilek üretiminin Kaliforniya'dan ithal edilen yüksek verimli çeşitlerle başladığı düşünülmektedir. Türkiye'de ana çilek üretim bölgeleri Akdeniz, Ege ve Marmara bölgeleridir. Türkiye'de çilek üretimin %80'i yüksek kalite taze meyve olarak değerlendirilmekle birlikte bunlar yüksek ve alçak tünellerde koruma altındadır fakat sezonunun sonuna doğru meyvelerin bir kısmı dondurulurken bir kısmı da diğer endüstri alanlarında değerlendirilmektedir. Türkiye'de çilek üretiminin neredeyse yaklaşık %90'ı yurt içinde taze meyve olarak tüketilirken, geriye kalan miktar da ihraç edilerek değerlendirilmektedir. Türkiye'nin ana pazarı Doğu Avrupa ve Ukrayna'dır. Türkiye'de geliştirilen bazı Türk çilek çeşitleri yetiştirilse de bu çok az bir orandadır ve üretimin çok büyük bir kısmı Kaliforniya, Florida ve Avusturalya'dan getirilen çeşitlerle yapılmaktadır (Simpson, 2018).

Tablo 29

Türkiye'de Çilek Üretim Alanı, Üretim Miktarı ve Verimi

Yıl	Üretim alanı (dekar)	Verim (kg/dekar)	Üretim miktarı (ton)
2010	116.792	2.568	299.940
2011	119.670	2.527	302.416
2012	127.928	2.750	351.834
2013	135.494	2.749	372.498
2014	134.234	2.802	376.070
2015	141.893	2.648	375.800
2016	154.308	2.690	415.150
2017	153.918	2.600	400.167
2018	161.021	2.739	440.968
2019	160.899	3.025	486.705
2020	179.777	3.040	546.525
2021	186.761	3.583	669.195
2022	222.715	3.269	728.112

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (t.y.b) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Türkiye'de çilek üretimine ayrılan alanın, çilek üretiminden elde edilen verimin ve üretilen çilek miktarının her geçen yıl arttığını söylemek mümkündür. 2010 yılında Türkiye'de 116.792 dekar dikili alandan 299.940 ton çilek elde edilirken 2022 yılında 222.715 dekar dikili alanda 728.112 ton çilek yetiştirilmiştir. Bu dönemde üretim alanı yaklaşık iki kat büyürken üretim miktarının iki kattan daha fazla artmasıyla çilek verimliliğinde de artış görülmüştür. Türkiye'de çilek üretimi verimliliği, 2010 yılında 2.568 kg/dekar iken 2022 yılında 3.269 kg/dekara yükselmiştir (Tablo 29)

Tablo 30

Çilek Denge Tablosu 2000/'01-2021/'22

Piyasa yılı	Üretim (Ton)	Üretim kayıpları (Ton)	Arz= Kullanım (Ton)	Kullanılabilir üretim (Ton)	İthalat (Ton)	Yurt içi kullanım (Ton)	İnsan tüketimi (Ton)	Kayıplar (Ton)	İhracat (Ton)
2000/'01	130.000	3.640	126.494	126.360	134	108.865	100.156	8.709	17.629
2001/'02	117.000	3.276	113.809	113.724	85	95.345	87.717	7.628	18.464
2002/'03	145.000	4.060	140.940	140.940	-	122.402	112.610	9.792	18.538
2003/'04	150.000	4.200	145.800	145.800	-	127.262	117.081	10.181	18.538
2004/'05	155.000	4.340	150.660	150.660	-	128.300	118.036	10.264	22.360
2005/'06	200.000	5.600	194.703	194.400	303	172.545	158.741	13.804	22.158
2006/'07	211.127	5.912	205.376	205.215	161	172.365	158.576	13.789	33.011
2007/'08	250.316	7.009	243.490	243.307	183	207.982	191.343	16.639	35.508
2008/'09	261.078	7.310	254.115	253.768	347	223.735	205.836	17.899	30.380
2009/'10	291.996	8.176	283.987	283.820	167	246.360	226.651	19.709	37.627
2010/'11	299.940	8.398	291.634	291.542	92	256.709	236.172	20.537	34.925
2011/'12	302.416	8.468	294.381	293.948	433	260.250	239.430	20.820	34.131
2012/'13	351.834	9.851	343.384	341.983	1.401	311.458	286.541	24.917	31.926
2013/'14	372.498	10.430	362.560	362.068	492	332.281	305.699	26.582	30.279
2014/'15	376.070	10.530	366.352	365.540	812	334.650	307.878	26.772	31.702
2015/'16	375.800	10.522	367.932	365.278	2.654	332.793	306.169	26.623	35.139
2016/'17	415.150	11.624	404.085	403.526	559	371.800	342.056	29.744	32.285
2017/'18	400.167	11.205	389.944	388.962	982	340.974	313.696	27.278	48.970

2018/'19	440.968	12.347	432.359	428.621	3.738	380.003	349.603	30.400	52.356
2019/'20	486.705	13.628	474.932	473.077	1.855	421.587	387.860	33.727	53.345
2020/'21	546.525	15.303	539.284	531.222	8.062	450.694	414.639	36.056	88.590
2021/'22	669.195	18.737	660.202	650.458	9.744	583.096	536.448	46.648	77.106

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2023d) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 30 incelendiğinde, 2000-2001 döneminden 2021-2022 dönemine kadar geçen sürede üretilen çilek miktarında dikkate değer bir artış yaşandığı görülmektedir ancak üretim kadar üretim kayıplarında da bir artış söz konusudur. 2000-2001 döneminde 130 bin ton civarında olan üretimdeki üretim kaybı miktarı 2.640 ton iken, 2021-2022 yılında yaklaşık 669,2 bin ton olan çilek üretiminin 18.737 tonu üretim kaybı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hassas bir meyve olan çilekteki artan üretim kayıpları ise kullanılabilir üretim artışlarının kısmen baskılanmasına neden olmuştur. Ayrıca çileğin kullanım/pazarlama aşamasındaki kayıplar da ilgili dönemde kullanılabilir üretimdeki artışlara paralel olarak artmıştır.

Tablo 30'dan izlenebileceği gibi, Türkiye'deki çilek üretiminin çok büyük bir kısmı ile nüfusun da artmasının etkisiyle artan iç pazarın talebi karşılanmaktadır ve bu nedenle ihracat miktarı yurtiçinde kullanılan çilek miktarına göre oldukça düşük değerlere sahiptir. Bununla birlikte, ilgili dönemde gerek çilek ihracat gerekse de ithalat miktarlarında dalgalanmalar söz konusu olsa da, Türkiye'nin çilek ihracat miktarı artmıştır ve Türkiye'deki çilek ihracatı ithalattan oldukça yüksektir. Türkiye'nin 2000-2001 dönemindeki çilek ihracatı 17 bin ton iken 2021-2022 döneminde bu değer 77 bin tona yükselmiştir.

Tablo 31

Piyasa Yıllarına Göre Türkiye'nin AB ile Çilek Ticareti, Türkiye'de Kişi Başına Tüketilen Çilek Miktarı ve Çilek Yeterlilik Derecesi

Piyasa yılı	İthalat (Ton)	İthalat AB 27-28 (Ton)	İhracat (Ton)	İhracat AB 27-28 (Ton)	Kişi başına tüketim (Kg)	Yeterlilik derecesi (%)
2000/'01	134	...	17.629	...	1	116
2001/'02	85	...	18.464	...	1	119
2002/'03	-	...	18.538	...	2	115
2003/'04	-	...	18.538	...	2	115
2004/'05	-	...	22.360	...	2	117
2005/'06	303	...	22.158	...	...	113
2006/'07	161	...	33.011	...	...	119
2007/'08	183	78	35.508	20.212	3	117
2008/'09	347	148	30.380	18.512	3	113
2009/'10	167	164	37.627	22.561	3	115
2010/'11	92	59	34.925	20.477	3	114
2011/'12	433	48	34.131	16.383	3	113
2012/'13	1.401	130	31.926	14.687	4	110
2013/'14	492	84	30.279	12.791	4	109

2014/'15	812	323	31.702	10.892	4	109
2015/'16	2.654	123	35.139	10.663	4	110
2016/'17	559	122	32.285	14.409	4	109
2017/'18	982	322	48.970	23.043	4	114
2018/'19	3.738	235	52.356	20.042	4	113
2019/'20	1.855	202	53.345	23.214	5	112
2020/'21	8.062	617	88.590	23.683	5	118
2021/'22	9.744	928	77.106	18.791	6	112

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2023d) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 31 üzerinden Türkiye'nin AB ile yaptığı çilek ihracatı incelendiğinde, AB'nin Türkiye açısından önemli bir çilek ihracat pazarı olma özelliğini zaman içinde kaybettiği görülmektedir. 2007-2008 döneminde Türkiye ürettiği çileğin yarısında fazlasını AB'ye ihraç ederken 2021-2022 döneminde Türkiye çilek ihracatında AB'ye yapılan ihracatın payı %24'e kadar gerilemiştir. Benzer bir durum AB'den yapılan çilek ithalatı için de söz konusudur. Türkiye'nin çilek ithalatı genel olarak çok sınırlı olmakla birlikte, Türkiye'nin 2007-2008 döneminde gerçekleştirdiği 183 tonluk çilek ithalatının 78 tonunu (yaklaşık %43'ünü) AB ülkelerinden yaptığı görülmektedir. 2021-2022 döneminde ise Türkiye'nin toplam çilek ithalatı içinde AB ülkelerinin payı yalnızca %10 olmuştur.

Türkiye'de 2000-2001 döneminde kişi başına 1 kg olan çilek tüketimi, 2021-2022 yılında kişi başına 6 kg'a yükselmiştir. Bu da iç pazardaki çilek talebi artışının yalnızca nüfus artışı kaynaklı olmadığını, bu talep artışında kişi başına tüketilen çilek miktarındaki artışın da önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Yurt içi üretimin yurt içi talebi karşılama derecesi olan yeterlilik derecesinde ise dikkate değer artış ya da azalışlar gözlenmemiştir. (Tablo 31)

Tablo 32

Bölgelere Göre Çilek Üretimi

	2021			**2022**		
Bölge Adı	**Toplu Meyveliklerin Alanı (dekar)**	**Verim (dekar/kg)**	**Üretim Miktarı (ton)**	**Toplu Meyveliklerin Alanı (dekar)**	**Verim (dekar/kg)**	**Üretim Miktarı (ton)**
Akdeniz	71.258	4.990	355.566	80.919	3.996	323.347
Batı Anadolu	20.745	2.519	52.257	23.520	2.660	62.574
Batı Karadeniz	4.302	1.220	5.249	5.115	1.520	7.774
Batı Marmara	14.057	4.055	57.001	23.370	3.713	86.776
Doğu Karadeniz	774	2.191	1.696	774	2.216	1.715
Doğu Marmara	32.630	1.806	58.937	32.604	1.827	59.580

Ege	33.473	3.467	116.056	43.265	3.576	154.717
Güneydoğu Anadolu	1.741	2.877	5.009	2.244	3.420	7.675
İstanbul	4	1.250	5	24	1.875	45
Orta Anadolu	2.639	2.125	5.608	4.491	2.353	10.568
Ortadoğu Anadolu	4.692	2.432	11.413	5.958	2.185	13.018
Kuzeydoğu Anadolu	446	892	398	431	749	323

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (t.y.b) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Türkiye'de 2021 ve 2022 yıllarında en çok çilek üretimi yapılan bölge Akdeniz Bölgesi'dir. Çilek üretimin en fazla yapıldığı ikinci bölge ise Ege'dir. Bu iki bölgenin iklim koşullarının çilek yetiştiriciliğine daha uygun olması, bu bölgelerin Türkiye'de önemli çilek üretim bölgeleri olmasına neden olmaktadır. Ancak Ege Bölgesi dikili alan ve çilek üretim miktarı bakımından Akdeniz Bölgesi'nden sonraki en önemli ikinci bölge olsa da çilek üretim verimliliği açısından Batı Marmara Bölgesi'nin gerisinde kalmıştır.

2021 yılında 58 bin ton üretim miktarıyla en fazla çilek üretilen üçüncü bölge Doğu Marmara iken 2022 yılında 86 bin tonluk üretim miktarıyla Batı Marmara, ülkenin en fazla çilek üreten üçüncü bölgesi olmuştur. Batı Anadolu 2021 yılında yaklaşık 52 bin tonluk üretim miktarıyla dikkate değer bir üretim miktarına sahip olsa da ülkenin en fazla çilek üretimin yapıldığı dördüncü bölgesi olma konumuna yaklaşık 62 bin ton üretim miktarıyla 2022 yılında geçmiştir. 2022 verilerine göre, Doğu Marmara çilek üretiminin en fazla yapıldığı beşinci bölgedir. Diğer bölgelerde de genel olarak 2022 yılında önceki yıla göre üretilen çilek miktarında artışlar yaşanmıştır. (Tablo 32)

Tablo 33

Türkiye'de Çilek Yetiştiriciliğinin Yoğun Olarak Yapıldığı Başlıca İller

	2021		**2022**	
İller	**Üretim miktarı (ton)**	**Yüzde pay (%)**	**Üretim miktarı (ton)**	**Yüzde pay (%)**
Mersin	259.958	46,63%	240.071	42,23%
Aydın	66.237	11,88%	95.266	16,76%
Antalya	62.488	11,21%	44.049	7,75%
Konya	51.062	9,16%	60.933	10,72%
Bursa	48.136	8,63%	48.093	8,46%
Manisa	32.111	5,76%	32.386	5,70%
Elazığ	9.925	1,78%	10.219	1,80%
Sakarya	7.285	1,31%	7.864	1,38%
Kahramanmaraş	6.673	1,20%	7.062	1,24%
İzmir	5.281	0,95%	9.348	1,64%
Batman	4.800	0,86%	7.160	1,26%

Muğla	3.507	0,63%	5.993	1,05%

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (t.y.b) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

2021 ve 2022 yıllarında Türkiye'de en fazla çilek üretimi yapılan il Mersin'dir. 2022'de Mersin'deki üreticilerin yetiştirdiği çilek miktarının Türkiye'deki toplam çilek üretimi içindeki payı %42,23'tür. Türkiye'nin diğer bir önemli çilek üreticisi ili ise Aydın'dır. Aydın'da üretilen çilek miktarı 2021 yılında 66.237 ton iken bu miktar 2022'de 95.266 ton olmuştur ve 2022 yılında Türkiye'de üretilen çileğin %16,76'sı Aydın'da yetiştirilmiştir. Aydın'ı Türkiye'nin 2021'de 62 bin tonluk çilek üretim miktarıyla en fazla çilek üretimini yapan 3. ili olarak Antalya takip etmektedir. Ancak Antalya'daki üretim miktarında 2022 yılında bir azalış gerçekleşmiş ve 2021'de Türkiye'deki çilek üretiminin %11,21'ini gerçekleştiren Antalya'nın 2022 yılında Türkiye'deki toplam çilek üretimi içindeki payı %7,75'e gerilemiştir. 2022'de çilek üretimi ve toplam çilek üretimi içindeki payı azalan bir diğer il ise Bursa olmuştur. 2022 yılında Türkiye'deki çilek üretiminde yaklaşık %1 civarında paya sahip olan Elazığ, Sakarya, Kahramanmaraş, İzmir, Batman ve Muğla'da ise önceki yıla çilek üretiminde artışlar görülmüştür. (Tablo 33)

3.2.8. Batman'ın Sason İlçesinde Çilek Yetiştiriciliği

3.2.8.1. Sason Çileğinin Hikâyesi

Batman'ın bir ilçesi olan Sason, Doğu Anadolu'nun karasal iklimi ile Akdeniz'in ılıman iklimi arasında adeta bir geçiş iklimi özelliğine sahiptir. İlçede yıllık ortalama yağış 98 kg/m²'dir. Sason'un dağlık yapısı nedeniyle araziler engebeli olduğundan ilçede makinalı tarım neredeyse yok denecek kadar azdır (Demir Kaya, Akın, Bulut, Doğan ve Bulut, 2016, s. 1918).

Son dönemlerde, Sason çiftçilerinin yoğun bir şekilde uğraştıkları temel tarım faaliyet kollarından bir tanesi çilek üreticiliğidir. 2000'li yıllarda çiftçilerin temel geçim kaynağı olan tütüne kota getirilince çiftçilerin ekonomik gelirlerinde azalma yaşanmıştır. Sonraki yıllarda kamu tarafından çiftçinin ürettiği tütüne talep olmayınca tütün üreticilerinin alternatif ürün yetiştiriciliği arayışı başlamıştır. GTHB Batman Tarım İl Müdürlüğü çileği tütüne alternatif bir ürün olarak belirlemiş ve Sason'da çilek yetiştiriciliğine 2000 yılları itibarıyla başlanılmıştır (Batman İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, t.y.).

Sason'da çilek yetiştiriciliğinin hikâyesi, 2006-2007 yılında İl Özel Müdürlüğü koordinatörlüğü ve bütçesiyle Yeniköy köyünde 15 dekarlık alanda çilek üretimin

yapılmasıyla başlamıştır. Sonraki dönemlerde çilek üretimin yapılmaya başlandığı diğer köyler ise Cevizli, Tire, Umurlu, Köprübaşı, Erdemli, Kavaklı ve Karameşe'dir. Çiftçilere bu köylerde malç naylonu, fide, sulama sistemi tel direk, motorpomp desteği verilmiştir (Batman İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, t.y.).

Çilek yetiştiriciliği Sason için yeni bir tarımsal faaliyet olmasına rağmen, ekonomik açıdan getirisinin yüksek olması, Sason'un ikliminin çilek yetiştiriciliğine uygun olması ve istikrarlı projeye dayalı yayım çalışmaları ile çiftçiler tarafından benimsenen bir tarımsal faaliyet olması sağlanmıştır. GAP Bölge Kalkınma İdaresi tarafından Sason'a 2008-2009 yıllarında çilek bahçesi kurulumu konusunda proje desteği sağlanmıştır. Ayrıca Diyarbakır Batman Siirt Kalkınma Projesi kapsamında 2011-2015 yılları arasında 935 dekarlık bir alanda çilek bahçesi kurulumu desteği verilmiştir (Demir Kaya, Akın, Bulut, Doğan ve Bulut, 2016, s. 1918).

Çilek yetiştiriciliği, Sason'da alternatif bir ürün niteliğindedir. Kırsal alanda geçimini sürdüren insanlar bu tür bir yenilik karşısında, o yeniliği kabul etmede biraz zorlanabilmekte ve zamana ihtiyaç duyabilmekte ve hatta söz konusu yeniliğe karşı ilk zamanlarda direnç bile olabilmektedir. Ancak Sason'da, tütüne alternatif bir ürün olarak yetiştirilmeye başlanan çilek üretiminde başarı sağlanmış ve çilek üretimi çiftçiler arasında yaygınlaşmıştır. Batman'da katma değeri yüksek bir ürün olan çileğin üretimine başlanmasıyla, yöre sakinleri başka yerlerde geçimlerini sağlama telaşına kapılıp köylerini bırakmamışlardır (Demir Kaya, Akın, Bulut, Doğan ve Bulut, 2016).

3.2.8.2. Sason Çilek Üreticileri Birliği'nin (SAÇÜB) Kuruluşu

Günümüzde gelişmiş ülkelerin sosyoekonomik anlamda ulaştıkları refahın altında yatan nedenlerden biri tarım alanında sergilemiş oldukları başarılardır. Tarım sektörünün ülkelerin gelişmesinde ve sanayileşmesinde anlamlı katkıları bulunmaktadır. Tarım sektörünün gelişmesini ve sanayileşmeye katkıda bulunmasını sağlayan etkenlerden biri ise üretici örgütleridir. Üretimin başladığı noktadan pazarlama noktasına kadar örgütlü bir şekilde hareket eden üreticiler, hem kendilerinin hem de ülkenin refahını arttırmış ve güçlü üretici örgütlerinin bu katkısıyla tarım-sanayi entegrasyonu başarı ile kurulmuştur. Örgütlü üreticiler, kurdukları başarılı pazarlama yapıları ile pazardan daha fazla pay almayı ve elde ettikleri geliri attırmayı başarmışlardır. (Kızılaslan ve Doğan, 2013, s. 149-150)

Üretici birliklerinin, tarımda üretim faaliyetlerinin gelişmesine katkıda bulunmak, bu amaçla üreticilerin ihtiyaç duyduğu teknik ve ekonomik meselelerde üreticilere yol göstermek, üreticilerin ihtiyaç duydukları her türlü tarımsal girdinin teminini mümkün olduğunca sağlamak, üreticilerin haklarını korumak, üretime dair her konuda gerekli araştırmaları yapmak, çiftçi eğitim, bilgilendirme ve yayım hizmetini gerçekleştirmek gibi amaçları vardır (Kızılaslan ve Doğan, 2013, s. 149).

Sason'da, önceleri çilek üreticilerinin bir araya gelip birlik kurmak gibi birtakım girişimleri olmuşsa da birlik kurma konusunda somut bir adım atılamamıştır. GAP Tarımsal Eğitim ve Yayım Projesi (TEYAP) model projesi kapsamında, Sason'daki çilek üreticileri ile gerçekleştirilen toplantılarda üreticilerin sorunları belirlenmeye çalışılmış ve üreticiler için en önemli sorun olan pazarlama konusu ön plana çıkartılarak grupta birlik kurma konusunda farkındalık kazandırılmıştır. Ancak, çilek köy grubu, kurumlaşma konusundaki deneyimsizlik ve daha önce yörede faaliyete geçen çiftçi birliklerinin başarısızlıklarından dolayı birliğe karşı oluşan önyargılar nedeniyle bir süre bu oluşuma direnmiştir (Demir Kaya, Akın, Bulut, Doğan ve Bulut, 2016, s. 1919).

GAP TEYAP model projesi kapsamında; 2014 yılında yörede çilek üretiminin aktif bir şekilde yapıldığı 9 köye gidilmiş, gerekli durumlarda hem sahada hem de gerektiğinde çilek üreticileriyle gerçekleştirilen bir dizi toplantılar neticesinde Eylül 2014'te Sason Çilek Üreticileri Birliğinin (SAÇÜB) tüzüğü oluşturulmuştur. Böylece, Türkiye'de toplamda beş ilde kurulan çilek üretici birliklerine (Kahramanmaraş, Manisa, Samsun, Mersin, Konya) SAÇÜB de dâhil olmuş ve Türkiye'deki çilek üretici birliği sayısı 6'ya çıkmıştır. SAÇÜB'ün il için asıl önemi ise Batman il sınırları içinde kurulan ve bitkisel üretim konusunda faaliyet gösteren tek üretici birliği olmasıdır. (Demir Kaya, Akın, Bulut, Doğan ve Bulut, 2016, s. 1919).

3.2.8.3. Sason Çileğinin Coğrafi İşaret Alması

Türk Patent ve Marka Kurumu'nun (2022) yapmış olduğu tanıma göre;

> Coğrafi işaret, tüketiciler için ürünün kaynağını, karakteristik özelliklerini ve ürünün söz konusu karakteristik özellikleri ile coğrafi alan arasındaki bağlantıyı gösteren ve garanti eden kalite işaretidir. Coğrafi işaret tescili ile kalitesi, gelenekselliği, yöreden elde edilen ham maddesi ile yerel niteliklere bağlı olarak belli bir ürüne kavuşmuş ürünlerin korunması sağlanır.

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre, 2022 yılında Sason'un toplam nüfusu 29.473 kişi olup köyde ikamet eden kişi sayısı 16.805 iken, merkezde ikamet eden kişi sayısı 12.668'dir (Türkiye İstatistik Kurumu, t.y.a). Yani Sason nüfusunun büyük çoğunluğu kırsal alanda yaşamaktadır. Tarım ekonomisi ve kırsal kalkınma gibi konulara Türkiye'de son dönemlerde daha fazla önem verilmeye başlanmıştır ve Sason gibi nüfusun kırsalda yoğunlaştığı yöreler açısından bu konularda atılan adımlar çok daha fazla anlam taşımaktadır. Kırsal alanların sosyoekonomik açıdan kalkındırılması için bölgenin ve ürünün tanınırlığını arttıran coğrafi işaret uygulamalarından bir araç olarak istifade etmek bu açıdan önem arz etmektedir. Yerel ürünler bakımından zengin olan Türkiye'de ürünlerin coğrafi işaret alması, ürünlerin gerek üretim gerekse pazarlanma sürecinde kırsal ekonomiye sağladığı katkıyı arttırma özelliğine sahiptir. Coğrafi işaret uygulamasıyla hem Türkiye'de geleneksel yerel gıda üretimi desteklenmekte ve böylece sağlıklı ürünlerin üretimi teşvik edilmekte hem de yörenin sahip olduğu yerel kültürün ve üretim değerlerinin gelecek nesillere güvenle aktarılması mümkün olmaktadır (Çalışkan ve Koç, 2012, s. 206-207).

Coğrafi işaret almış ürünlerin bir yörenin kalkınmasındaki önemine 11. Kalkınma Planı'nda da değinilmiş ve yöresel ürünler ve coğrafi işaret almış tarım ürünleri ile tıbbi ve aromatik ürünlerin tanıtım, pazarlama ve markalaşmaya yönelik geliştirmelerle ürün değerlerinin arttırılacağı ve ticarette ürünlerin hak ettiği değeri almasının sağlanacağı belirtilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

2018 yılında Batman Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığı önceliğinde Sason Çileğine "AB Coğrafi İşaret Tescil Belgesi" verilmesi için Türk Patent ve Marka Kurumu'na yapılan başvurunun kabul edilmesiyle "Sason Çileği" coğrafi işaret olarak tescillenmiştir. "Coğrafi İşaret Tescil Belgesi" belge takdim gününde konuşma yapan dönemin Batman Valisi Hulusi Şahin, geçmiş yıllarda Türkiye'de tütüne ikame olabilecek çok sayıda ürün denendiğini ancak çoğu yerde bu alternatif ürünlerde beklenen düzeyde verimin sağlanamadığını ve "Sason Çileği"nin ikame ürün konusunda en başarılı örneklerden biri olduğunu belirtmiştir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Batman İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2021).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SASON'DA ÇİLEK YETİŞTİRİCİLİĞİNİN YEREL KALKINMAYA ETKİSİNİN ARAŞTIRILMASI

1.1. Yöntem

Çalışmanın yöntem bölümünde araştırmanın problemi, amacı, tasarımı ve araştırma sürecine ilişkin bilgiler sunulmaktadır. Bu doğrultuda örneklem seçimi, verilerin toplanması ve verilerin analizine dair açıklamalara yer verilmektedir. Ayrıca araştırma tasarımının nasıl oluşturulduğuyla ilgili açıklamalar ve araştırma sürecinde hangi yöntemin izlendiği ile hangi tekniklerin kullanıldığı ortaya koyulmaktadır.

1.1.1. Araştırmanın Problemi ve Amacı

1970 yılında, 1929 küresel krizi (Büyük Buhran) sonrasında uygulanmaya başlanan Keynesyen politikaların da başarısızlığı sonucunda başlayan kriz çoğu alanda önemli değişimlere yol açtığı gibi bölgeler de bu dönemdeki değişimlerden önemli ölçüde etkilenmiş ve bu dönemde bölgeler kavramından yerellik kavramına bir dönüş yaşanmıştır. 1980'li yıllara gelindiğinde ise, yerel kalkınma kavramı, kendi içinde sürdürülebilir gelişimini tamamlayan ve küresel-yerel etkileşimiyle küresel rekabete katkıda bulunacak düzeye gelen bir kalkınma anlayışı olarak değişmiştir.

Yerel kalkınma kavramı küreselleşme kavramına karşı geliştirilen bir kavram değildir. Yerel kalkınma yaklaşımı küresel kalkınma yolunda bir engel oluşturmanın aksine küreselleşme sürecini destekleyen bir kalkınma yaklaşımdır. Dolayısıyla yerel kalkınma sürecinde amaç, yerelde mevcut olan potansiyel kaynakların ve yerel dinamiklerin en verimli ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını sağlayarak küresel düzeyde kalkınma sürecini hızlandırmaktır.

Bu gelişmeler sonucunda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kalkınma sürecinde kalkınma politikalarında bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Türkiye'nin kalkınma politikalarının değişiminde özellikle AB'ye aday ülke seçilmesinin önemli bir etkisi olmuştur. 1999 Helsinki Zirvesi'nde AB'ye adaylığı resmen kabul edilen Türkiye'ye adaylık sürecinde birliğe üye olması için AB tarafından bazı üyelik koşulları öne sürülmüş ve Türkiye'den bu üyelik koşullarını üyelik öncesi gerçekleştirmesi istenmiştir. AB'ye üyelik sürecinde AB'nin Türkiye için öne sürdüğü üyelik koşullarının arasında bölgeler arasındaki önemli gelişmişlik farklılıkların azaltılması, yerel kalkınma ve tarımsal kalkınmanın teşvik edilmesi gibi maddeler

mevcuttur. Ayrıca AB üyeliği sürecinde AB Ortak Tarım Politikasına uyum çerçevesindeki gereklilikler ve DTÖ, WB ve IMF gibi uluslararası kuruluşlarla yapılan anlaşmalar ve bu anlaşmaların getirdiği yükümlülüklerin de Türkiye'nin tarım politikalarının değişmesinde büyük etkileri olmuştur. Dolayısıyla tüm bu gelişmelerin Türkiye'nin uyguladığı tarım politikalarında yapısal reformlara başlamasında önemli etkileri olmuştur. AB'ye uyum sürecinde tarımda daha verimlilik odaklı tarımsal üretimin yapılması, tarım sektöründeki işgücünün kişi başına gelirinin artırılarak refah düzeyinin yükseltilmesi, tarımsal üretimi güvence altına almak için gıda arzının artan şekilde garanti altına alınması, tarımsal üretimde sürdürülebilirliğin sağlanması ve kırsal bölgelerde ekonomik kalkınmanın sağlanması Ortak Tarım Politikasının önemli amaçlarını oluşturmaktadır. Türkiye'ye katılım öncesi AB'ye uyum sürecinde AB tarafından tarımsal destekleme için fon ayrılmıştır. Türkiye tarım sektöründe görülen tarımsal işletme büyüklüklerinin ölçek ekonomisi bakımından verimli olmaması, çiftçi örgütlenmesinde karşılaşılan zorluklar ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının giderilmesi gibi yapısal problemlerin çözülmesi yolunda verilen AB fonları Türkiye'nin tarımsal politikalarının uygulanmasında önemli bir kaynak olmaktadır.

Tüm bu gelişmeler, Türk tarım sektöründe daha verimli ve sürdürülebilir politikaların uygulanmasını ve yerel kalkınma sürecinde yerel kaynak potansiyelinin ve yerel dinamiklerin en etkili şekilde kullanılmasını teşvik etmiştir. Tarım, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin kalkınma sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye'de tarım artan gıda arzını karşılaması, dış ticarete önemli bir katkı sunması, istihdama ve milli hasılaya katkısı, sermaye oluşumuna katkıda bulunması nedeniyle hâlâ önemli bir sektördür. Bu anlamda Türkiye'de 2000'li yıllarla birlikte tarımda yapısal reform politikaları kapsamında tarımsal üretimde verimlilik ve sürdürülebilirliğin sağlanması, kırsal ekonomik kalkınmanın sağlanması, tarımsal üretim yapan çalışanların yaşam standartlarının iyileştirilmesi ve bu doğrultuda bölgesel gelişmişlik farklarının ortadan kaldırılması için bölgesel ve yerel kaynak potansiyelinin en ekili şekilde kullanılması amaçlanmıştır.

Gelişmeler doğrultusunda Türkiye'de her yerel birimin kendi içinde sürdürülebilir gelişimlerini tamamlayabilmesine katkıda bulunmak için yerel kalkınma amaçlı projelere yönelik sunulan devlet destekleri de gerekli durumlarda artırılmıştır. Türkiye'de uygulanan yerel kalkınma projelerinden biri de Batman iline bağlı Sason ilçesindeki çilek yetiştiriciliği projesidir. Batman'ın kuzey kısmında yer alan Sason'un

kuzey kısımlarında Doğu Anadolu Bölgesi'nin karasal iklimi, güneyine doğru inildiğinde ise Akdeniz'in ılıman iklimi hâkimdir. Sason'un engebeli bir yapıya sahip olması nedeniyle bölgede tarım yapılacak sınırlı bir alan vardır. Sason halkının en önemli geçim kaynağı olan tütüne kota getirildikten sonra devlet, geçim sıkıntısı nedeniyle Sason'dan dışarıya yönelik artan göçü engellemek ve Sason'da yaşayan insanlar için alternatif bir geçim kaynağı yaratmak için tütüne alternatif bir ürün olarak çilek yetiştiriciliği projelerini başlatmıştır. 2007 yılında 15 dönümlük alanda 4 aileyi kapsayacak şekilde %100 hibe desteği ile başlayan bu projeler sayesinde kısa sürede yerel çapta bir kalkınma sağlanmıştır. Fakat kalkınma sadece ekonomik büyüme ile sınırlı bir kavram değildir, sosyoekonomik düzeyde bir kalkınmanın sağlanması, yoksulluğun azaltılması ile sürdürülebilirlik ve verimlilik odaklı bir kalkınmanın gerçekleştirilmesi yerel kalkınma politikalarında büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda Sason'da bir yerel kalkınma örneği olarak hayata geçirilen çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin, yerel kalkınma politikalarının temel amaçlarını yani bölgenin sosyoekonomik kalkınmasını, bölgede yoksulluğun azaltılmasını, verimlilik artışını ve sürdürülebilirlik çabalarını nasıl etkilediği bu tezin temel araştırma sorusu olmuştur.

Türkiye'de yerel kalkınma sürecinde özellikle gelişmemiş bölgelerde istihdam olanaklarının sınırlı olması, finansman zorlukları, geçim kaygısı nedeniyle göç hareketlerinin artışı, refah düzeyinin düşük olması, finansal ve teknik problemlerden dolayı yerel yönetim kapasitesinin sınırlı olması, yerel kalkınma sürecinde yerel aktörler arasındaki işbirliğinin istenilen düzeyde olmaması, verimlilik ve sürdürülebilirliğin sağlanamaması ve altyapı eksikliklerinin olması yerel kalkınma çabalarını zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla bu tezde Sason'da bir yerel kalkınma örneği olarak uygulanan çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin, yerel kalkınma politikalarının hedefleri üzerindeki etkileri irdelenmiştir. Bu bağlamda, söz konusu faaliyetlerin, yerel kalkınma politikalarının temel hedefleri olan bölgenin sosyoekonomik kalkınmasına, bölgede yoksulluğun azaltılmasına, verimlilik artışına ve sürdürülebilirlik çabalarına olan etkilerinin ortaya konulması hedeflenmiştir.

Bu çalışma, Sason'da çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin yerel kalkınma üzerindeki etkilerini değerlendirerek, yerel bölge için daha verimlilik ve sürdürülebilirlik odaklı kalkınma politikalarının geliştirilmesine ve sosyoekonomik kalkınmanın teşvik edilmesine katkı sağlamayı amaçlaması doğrultusunda önemli

görülmektedir. Ayrıca Sason'da bir yerel kalkınma projesi olan çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin, diğer yerel kalkınma projeleri için de bir örnek teşkil edebilme niteliği taşıdığı düşünülmekte ve bu düşünce yapılan çalışmanın önemini pekiştirmektedir.

1.1.2. Araştırmanın Tasarımı

Bu araştırma nitel araştırma yaklaşımıyla yapılandırılmıştır. Nitel araştırma yaklaşımı genelde hâlihazırda mevcut olan teorilerin belirli bir evrene ve örnekleme ait bir problemi açıklamada yetersiz kaldıkları durumlarda tercih edilir (Creswell, 2021, s. 49). Bu doğrultuda nitel araştırmalarda amaç sayısal ölçümler aracılığıyla bir sonuca ulaşmak değil, okuyucuya betimsel bir dille araştırmayı aktarmaktır.

Nitel araştırma tasarımında katılımcılara yöneltilen sorular, genellikle araştırmacının çözümlemeye çalıştığı araştırma problemi konusunun yönlerini yansıtır. Araştırma sorularının genel ya da özel olmasında bir sakınca görülmemekle birlikte betimleyici ya da açıklayıcı da olabilir (Miles ve Huberman, 2019, s. 23). Nitel bir araştırma yaklaşımıyla sürdürülen bu araştırmanın temel sorusu şu şekilde belirlenmiştir: Sason'da bir yerel kalkınma örneği olarak hayata geçirilen çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin, yerel kalkınma politikalarının temel amaçlarına yani bölgenin sosyoekonomik kalkınmasına, bölgede yoksulluğun azaltılmasına, verimlilik artışına ve sürdürülebilirlik çabalarına nasıl etkileri olmuştur?

Araştırmanın temel sorusunu yanıtlayabilmek amacıyla 10 alt soru belirlenmiş, bu alt sorular da katılımcılara yöneltilmek üzere yarı yapılandırılmış görüşme formunun oluşturulmasında kullanılmıştır. Bu alt sorularla öncelikle bölgede yapılan çilek üretiminin bölgedeki insan hareketliliği üzerindeki etkisi, bölgedeki işgücüne etkisi ve bölgenin refah seviyesine etkisinin anlaşılması hedeflenmiştir. Ayrıca,

- Bölgede çilek üretimi için devletin çilek üreticilerine sağladığı hibeler/desteklerin varlığı ve işlerliği,
- Devlet desteklerine erişmede kadın ve erkek üreticiler arasında bir fark olup olmadığı,
- Çilek üreticilerinin çilek üretimi hakkındaki bilgi düzeyi ile bu bilginin nasıl kazanıldığı,
- Çilek üreticilerinin bölgedeki yerel yöneticiler ve özellikle tarımdan sorumlu yerel birimlerle iletişimi,

- Çilek üreticilerinin ürünlerini pazara ulaştırma ve hasat zamanı ürünlerini muhafaza etmede karşılaştıkları problemlerin neler olduğu,
- Çilek üretimi sürecinde kadınların arazide çalışma ve çilek üretiminden elde edilen gelirden kadınların faydalanma durumları,
- Çilek üreticilerinin gelecekte daha verimli ve sürdürülebilir geçim kaynaklarına sahip olma kapasitelerinin artırılması için bölgeye sağlanabilecek desteklerin neler olduğu irdelenmiştir.

Tezin ana yaklaşımının gerektirdiği şekilde araştırma süresince nitel araştırma yöntemi ve tekniklerinden yararlanılmıştır. Araştırmanın ana veri toplama aracı olarak yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmakla beraber ilgili alanyazına odaklanan literatür taraması da yapılmıştır. Nitel araştırmada araştırmanın amacına en etkili şekilde ulaşabilmek için, uygun yöntem ve yöntemlerin tercih edilmesi oldukça önemlidir. Nitel araştırma yöntemlerinde genellikle başvurulan yöntemler görüşme, gözlem ve konuyla ilgili belgelerin incelenmesinden oluşmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Nitel araştırmada görüşmenin ardından kod ve kategorileri oluşturma, nitel veri analizinin en önemli kısmı olarak kabul görmektedir. Bu kısımda araştırmacılar detaylı tanımlamalar oluşturmakta, temalar ve boyutlar geliştirmekte, kendi görüşlerinin veya literatürdeki farklı bakış açılarının ışığında bir yorum sağlamaktadırlar (Creswell, 2021, s. 186). Bu durum hem araştırmayı zenginleştirmekte hem de nitel araştırmalarda oldukça önemli olan araştırmanın güvenirlik ve geçerliliğine önemli bir katkı sağlamaktadır.

1.1.3. Örneklem Seçimi

Tezde Sason'da bir yerel kalkınma örneği olarak uygulanan çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin, yerel kalkınmanın ana bileşenleri üzerindeki etkileri irdelenmiştir. Bu bağlamda, Sason'da bir yerel kalkınma örneği olarak hayata geçirilen çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin, yerel kalkınma politikalarının temel hedefleri olan bölgenin sosyoekonomik kalkınmasına, bölgede yoksulluğun azaltılmasına, verimlilik artışına ve sürdürülebilirlik çabalarına olan etkilerinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın amacına ve yapısına en uygun örnekleme tekniği olan amaçlı örnekleme tekniği kullanılarak araştırmanın örneklemi oluşturulmuştur.

Araştırmanın örneklemine karar verilirken katılımcıların bölgede çilek yetiştiriciliğini aktif olarak yapıyor olmaları gözetilmiştir. Örneklemde tercih edilen katılımcıların bölgenin farklı köy/mahallerinde yaşıyor olmaları ve hem erkek hem de kadın katılımcılarla görüşme gerçekleştirilmesi çalışmanın önemini artırıcı bir diğer öğe olarak görülmüştür. Çalışma 11 çilek üreticisi ve 1 eski sivil toplum kuruluşu yöneticisi olmak üzere toplamda 12 katılımcıdan oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemi Sason bölgesindeki çilek üreticileriyle sınırlı tutulmuştur. Çalışmanın bu özelliği nedeniyle bu araştırma tipik bir örneklem niteliğini taşımaktadır.

Katılımcılar K1, K2, K3, … şeklinde kodlanmıştır. Katılımcılara ait demografik bilgilere Tablo 34'te yer verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi araştırmanın örneklemi 10/12 erkek ve 2/12 kadın katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcılardan 8/12'si Demetevler Mahallesi'nde, 2/12'si Karameşe Köyü'nde, 1/12'si Kelhasan Köyü'nde ve 1/12'si Sason'un merkezinde ikamet etmektedir.

Tablo 34

Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcıların Demografik Bilgileri					
Katılımcı Kodu	***Cinsiyeti***	***Yaşı***	***Köyü/Mahallesi***	***Mesleği***	***Kaç Yıldır Tarımla Uğraşıyor?***
K1	Erkek	35	Demetevler Mahallesi	Çilek Üreticisi	4
K2	Erkek	30	Demetevler Mahallesi	Çilek Üreticisi	8
K3	Erkek	34	Demetevler Mahallesi	Çilek Üreticisi	10
K4	Erkek	41	Demetevler Mahallesi	Çilek Üreticisi	16
K5	Erkek	30	Demetevler Mahallesi	Çilek Üreticisi	8
K6	Erkek	38	Demetevler Mahallesi	Çilek Üreticisi	5
K7	Erkek	27	Demetevler Mahallesi	Çilek Üreticisi	3
K8	Erkek	26	Kelhasan Köyü	Çilek Üreticisi	9
K9	Erkek	47	Sason Merkez	Eski Sektörel Sivil Toplum Kuruluşu Yöneticisi	4 (faaliyeti sonlandırdı)
K10	Kadın	52	Demetevler Mahallesi	Çilek Üreticisi	8
K11	Kadın	30	Karameşe Köyü	Çilek Üreticisi	15
K12	Erkek	35	Karameşe Köyü	Çilek Üreticisi	25

1.1.4. Verilerin Toplanması

Araştırma verileri çevrimiçi yöntemlerle elde edilmiştir. Bu bağlamda, araştırmanın ana veri kaynağı olan yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler kapsamında katılımcılara genellikle 10 soru yöneltilmiştir. Bununla birlikte, görüşmeler sürecinde kullanılan görüşme formları ihtiyaç duyulan durumlarda derinlemesine veri elde etmek amacıyla ek soruların da görüşmeye dâhil edilebileceği

şekilde hazırlandığından, kimi görüşmelerde katılımcılara yöneltilen soru sayısı farklılaşmıştır. Görüşmeyi yapan kişi, görüşme öncesi hazırladığı konu ve alanlara bağlı kalarak hem görüşme öncesi hazırlanan soruları katılımcılara yöneltme hem de görüşme öncesi hazırlanan bu sorular konusunda daha doyurucu bilgi almak için katılımcılara ek soru yöneltme hakkına sahiptir. Görüşme öncesi belirlenmiş soruların ve konuların belirli bir öncelik sırasına göre düzenlenmesi bir zorunluluk değildir. Görüşme formu araştırma konusuyla ilgili, tüm yönleri ve soruları içerecek şekilde tasarlanmış bir yöntemdir ve bu sayede araştırmanın kapsamlı olması sağlanmaktadır. Görüşmeci görüşme esnasında önceden hazırlamış olduğu soruların yapısını ve sırasını değiştirme özgürlüğüne sahip olmakla birlikte, bazı konuların detaylı olacak şekilde üzerinde çok durabilir ve katılımcılarla daha çok sohbet tarzı bir iletişim yöntemi geliştirebilir. Bu bakımından görüşme formuna dayalı bu yaklaşım "yarı yapılandırılmış görüşme" biçiminde adlandırılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 130).

Hazırlanan sorulara dair uzman görüşü alınması amacıyla nitel araştırmalar konusunda deneyime sahip öğretim üyelerine danışılmıştır. Nitel araştırmalarda saha çalışması yürütülmesi konusunda deneyimi olan öğretim üyelerinin değerlendirilmelerinin alınmasını takiben katılımcılarla ilk görüşme 15 Ağustos 2023 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Örneklemde yer alan 12 katılımcıyla görüşmeler gerçekleştirilerek 19 Ağustos 2023 tarihinde görüşmelere son verilmiştir. Araştırma katılımcıları çalışmaya Batman'ın Sason ilçesinden katılmıştır. Görüşmeler katılımcıların araştırma sorularına hâkim olma durumlarına göre en az 24 dakika en fazla 58 dakika sürmüştür. Ayrıca 12 katılımcı ile yapılan görüşmelerden önce 18 Nisan 2023 ve 19 Mayıs 2023 tarihlerinde sahada yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla 15 katılımcı ile görüşme yapılmış, ancak katılımcıların demografik bilgilerindeki eksiklikler nedeniyle 15-19 Ağustos 2023 tarihleri arasında görüşmeler 12 katılımcıyla tekrarlanmıştır.

Çalışma kapsamında, yerel kalkınma konusunda hem ulusal hem de uluslararası literatürden istifade edilmiştir. Ayrıca gözlem yapabilmek amacıyla farklı tarihlerde hem iki defa sahada bulunularak hem de çevrimiçi platformlar aracılığıyla katılımcılarla bire bir görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bunlara ek olarak, Sason'da çilek yetiştiriciliğinin teşvik edilmesine yönelik geliştirilen proje hakkında bilgi almak

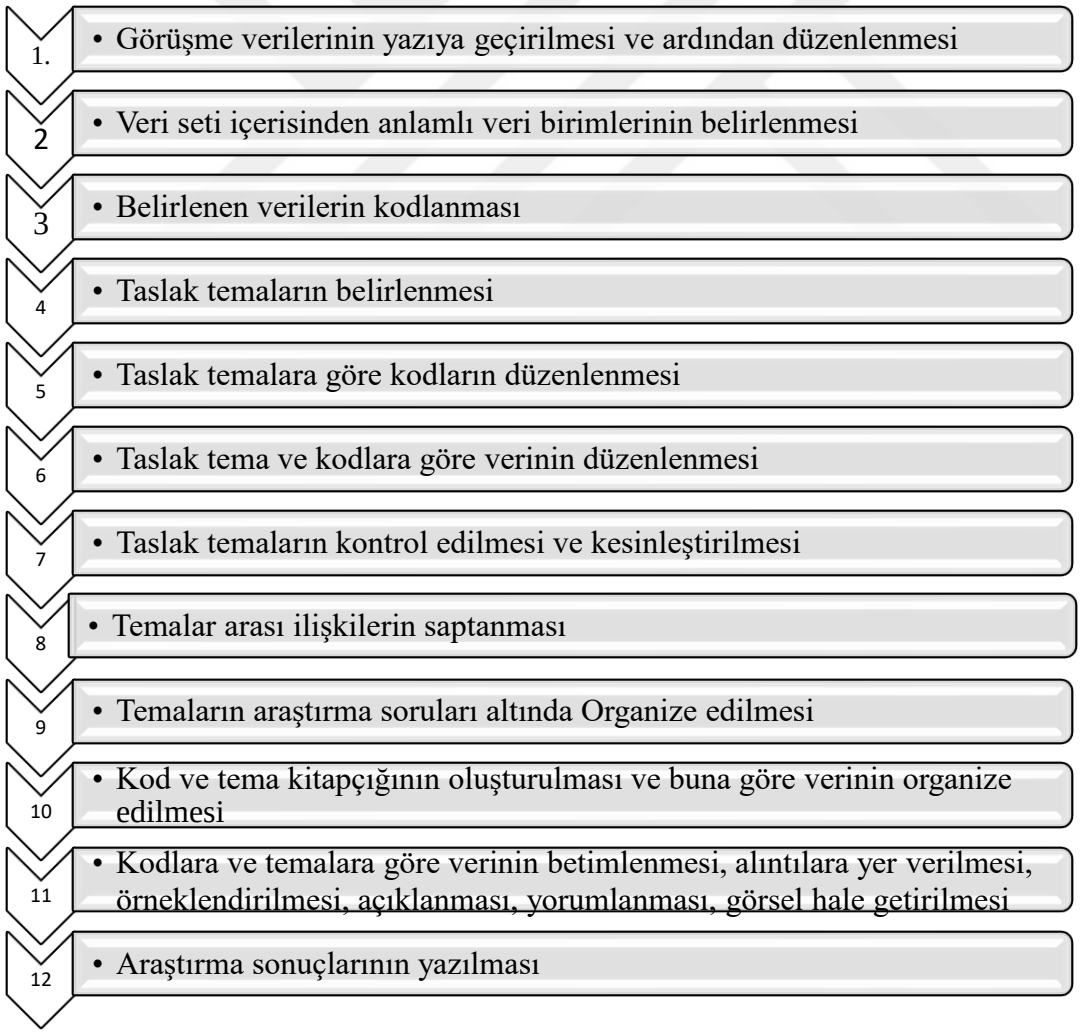
amacıyla İl ve İlçe Tarım Müdürlükleriyle yapılan görüşmeler de çalışmanın zenginleştirilmesine katkı sağlamıştır.

1.1.5. Verilerin Analizi

Nitel araştırmada veri analizi sürecinde araştırmacı, saha araştırması sırasında topladığı birden fazla türde, zengin ve derinlemesine bilgi içeren veriyi düzenleyerek ve bu düzenlenen veriyi uygun temalar ve kategoriler altında gruplandırarak karmaşık, zaman alıcı bir veri analiz süreci içinde olur (Creswell, 2021, s. 50). Bu doğrultuda, araştırmacı veri analizi aşamasında verilerin toplandığı noktadan başlayarak verilerin analiz edilip yorumlanarak bulgulara dönüştürüldüğü aşamaya kadar süreç boyunca etkin bir rol oynamaktadır.

Şekil 3

Nitel Verilerin Analizinde İzlenen Aşamalar

Kaynak: Collins (1999, s. 100-109) ve Yıldırım ve Şimşek'ten (2021, s. 258) yararlanılarak oluşturulmuştur.

Nitel veri analizi doğrusal bir şekilde ilerleyen bir analiz süreci yerine, veri analizi adımlarının karşılıklı etkileşimlerle şekillendiği bir seri aşamadan oluşmaktadır. Bu sürecin daha iyi anlaşılması için nitel veri analizinin adımları Şekil 3'te özetlenmiştir. Şekilde de görüleceği gibi, tez kapsamında katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda toplanmış ham ve kaydedilmiş veri seti ilk olarak yazıya geçirilerek deşifre edilmiştir. Çözümlenen bu veri setinin detaylı ve dikkatli bir şekilde incelenmesinden sonra araştırmada odaklanılan konunun özüne ulaşabilmek için çözümlenen veri setlerinden kodlar oluşturulmuştur. Oluşturulan kodlar göz önünde bulundurularak bu kodlardan kategorilere ulaşılmış ve böylelikle araştırmanın bulguları ortaya konulmuştur.

1.2. Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın bulgular bölümü altı başlıktan oluşmaktadır. Araştırma bulgularının ilk başlığını katılımcıların bölgede çilek yetiştiriciliği sonrasında yaşanan işgücü hareketliliği ile ilgili görüşleri, bununla bağlantılı olarak bölgede yerel kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla başlayan çilek yetiştiriciliği faaliyetinin bölgeden dışarıya olan göçlere ve bölgeden daha önce gidenlerin geri dönmesine olan etkilerine yönelik değerlendirmeleri oluşturmaktadır. Bu değerlendirmelerin ardından ikinci başlıkta katılımcıların tütüne alternatif bir geçim kaynağı olarak bölgede başlayan çilek yetiştiriciliğinin bölgenin ekonomisine olan etkileriyle ilgili görüşleri, bununla bağlantılı olarak bölgede başlayan çilek yetiştiriciliği faaliyetinin bölgenin istihdamına ve istihdamın demografik yapısına, geçim sıkıntısına, girişimcilik fırsatlarına olan etkilerine yönelik değerlendirmeleri ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü başlığını katılımcıların bölgede, bölgenin yerel halkına alternatif bir geçim kaynağı oluşturmak ve bölgenin kalkınmasını sağlamak için yapılan çilek yetiştiriciliği faaliyetinin bölgenin refah seviyesine olan etkileri ile ilgili görüşleri, bununla bağlantılı olarak bölgede sürmekte olan çilek yetiştiriciliği faaliyetinin bölge halkının yaşam koşullarına olan etkilerine yönelik değerlendirmeleri oluşturmaktadır. Çalışmanın dördüncü başlığını altında katılımcıların bölgede sürmekte olan çilek yetiştiriciliği faaliyetinin cinsiyet eşitliği kapsamında kadın katılımına olan etkileri ile ilgili görüşleri, bununla bağlantılı olarak çilek yetiştiriciliği faaliyetinin kadının ekonomik özgürlüğüne olan etkilerine yönelik değerlendirmeleri irdelenmiştir. Çalışmanın beşinci başlığı altında, katılımcıların bölgenin kalkınması ve bölge halkına tütüne alternatif bir iş sunmak amacıyla bölgede yetiştirilmeye başlanan çileğe devlet

tarafından verilen desteklerle ilgili görüşlerine, bununla bağlantılı olarak çilek yetiştiriciliği sürecinde devlet tarafından çilek üreticilerine çilek yetiştiriciliği ile ilgili verilen eğitim desteği ve çileğin üretim sürecinde devlet tarafından verilen mali destekler, satış, pazarlama ve fiyat düzenlenmesi ile ilgili konularda üretici ile birlikte hareket edebilecek ve üreticinin ihtiyaçlarını gözetecek kurumsal bir kooperatif desteğinin sağlanması ile ilgili değerlendirmelere ve analizlere yer verilmiştir. Çalışmanın altıncı ve son başlığını ise katılımcıların bölgede bir yerel kalkınma örneği olan çilek yetiştiriciliği sürecinde verimlilik ve sürdürülebilirliğin sağlanması ile ilgili görüşleri, bununla bağlantılı olarak çilek üreticilerinin çilek yetiştiriciliği ile ilgili bilgileri nereden sağladıkları, ürünleri pazara ulaştırma, muhafaza etme ve depolama ile ilgili yaşadıkları zorluklar ve aldıkları tedbirlerle ilgili değerlendirmeleri oluşturmuştur.

Araştırmanın bulguları sunulurken gerektiğinde katılımcı görüşlerine de başvurularak bulgular daha açık bir şekilde ortaya konmuştur. Daha önce de ifade edildiği gibi Türkiye'de yerel kalkınma sürecinde özellikle kırsal bölgelerde istihdam olanaklarının sınırlı olması, finansman zorlukları, geçim kaygısı nedeniyle göç hareketlerinin artışı, refah düzeyinin düşük olması, finansal ve teknik problemlerden dolayı yerel yönetim kapasitesinin sınırlı olması, yerel kalkınma sürecinde yerel aktörler arasındaki işbirliğinin istenilen düzeyde olmaması, verimlilik ve sürdürülebilirliğin sağlanamaması ve altyapı eksikliklerinin olması yerel kalkınma çabalarını zorlaştırmaktadır. Tezde Sason'da bir yerel kalkınma örneği olarak uygulanan çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin, yerel kalkınma politikalarının hedefleri üzerindeki etkileri irdelenmiştir. Bu bağlamda, Sason'da bir yerel kalkınma örneği olarak hayata geçirilen çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin, yerel kalkınma politikalarının temel hedefleri olan bölgenin sosyoekonomik kalkınmasına, bölgede yoksulluğun azaltılmasına, verimlilik artışına ve sürdürülebilirlik çabalarına olan etkilerinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda Sason'da uygulanan çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin; istihdam olanaklarının oluşturulması, yoksulluğun azaltılması, göçün önlenmesi, cinsiyet eşitliği kapsamında kadın katılımının teşvik edilmesi, devlet desteklerinin sağlanması ve verimlilik ve sürdürülebilirlik odaklı bir kalkınmanın sağlanması gibi yerel kalkınma politikaları üzerindeki etkilerine ilişkin katılımcı değerlendirmeleri çalışmanın temel bulgularını oluşturmaktadır.

1.2.1. Katılımcıların Sason'da Çileği Yetiştiriciliği Faaliyetlerinin Bölgenin İşgücü Hareketliliğine Yönelik Etkisi Konusundaki Değerlendirmeleri

1990'lı yılların ortaları ve sonlarına doğru özellikle Türkiye'nin AB'ye uyum süreci kapsamında, Türkiye'de bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının giderilmesi amacıyla yerel bölgelerde bulunan potansiyellerin ve dinamiklerin değerlendirilmesi yoluyla yerel düzeyde kalkınma girişimleri artan bir önem kazanmıştır. Bu yaklaşım yerel bölgelerin kendi içlerinde südürülebilir gelişimlerine katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bu nedenle Türkiye'nin AB'ye aday ülke seçilmesiyle birlikte AB'ye uyum sürecinde Türkiye'de yerel kalkınma politikaları ve bu politikaların uygulanması için yerel kalkınma destek ve projeleri artmaya başlamıştır. Sason çilek yetiştiriciliği projesi, Türkiye'de uygulanan yerel kalkınma projelerine örnek teşkil edebilecek bir projedir. Sason çilek yetiştiriciliği projesi, Sason'daki yerel halka çilek yetiştiriciliği projesinden önce bölge halkının en önemli geçim kaynağı olan tütüne alternatif bir geçim kaynağı sağlamak ve böylece Sason'dan dışarıya doğru olan göçü durdurmak için uygulanmıştır. Türkiye'de yerel kalkınma süreci ve Sason'da uygulanan çilek yetiştiriciliği projesi ile ilgili bilgilere sırasıyla tezin ikinci bölümü ve üçüncü bölümünde yer verilmiştir. Bu bölümde de katılımcıların çalışmanın üçüncü bölümünde yer alan konular, katılımcıların değerlendirmeleri kapsamında ele alınmaktadır.

Yerel kalkınmanın önemli amaçlarından biri, gelişmemiş bölgede istihdam imkânları yaratarak bölge dışına yapılan göçleri azaltmaktır. Bölge dışına gerçekleşen göçü azaltma amacını kapsayacak şekilde uygulanan bir yerel kalkınma politikası, hem bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını azaltması hem de gelişen bölgenin milli hasılaya olan katkısını artırması nedeniyle oldukça önemlidir. Ayrıca yerel bölgelerde hayata geçirilen kalkınma politikaları başarılı olmaları durumunda, bölgeden daha önce iş bulmak amacıyla göç eden yerel halkın bölgelerine geri dönmelerini sağlamaktadır. Daha açık bir ifade ile yerel kalkınma politikalarının başarılı bir şekilde uygulandığı durumlarda tersine göç durumları gözlemlenmektedir. Bu bağlamda yerel kalkınma politikalarının bölgedeki göç hareketlerine etkisini değerlendirmek önemlidir. Sason'da bir yerel kalkınma örneği olarak hayata geçirilen çilek yetiştiriciliği faaliyetleri, tütün kotalarının uygulamaya koyulmasının ardından bölgeden dışarıya yönelen göçleri durdurmayı amaçlayarak yerel halka alternatif bir iş imkânı sunmak üzere başlatılmıştır. Bölgede çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin

başlamasıyla birlikte, bölgedeki göç hareketlerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Bölgede çilek yetiştiriciliğiyle birlikte hem tersine göç eğiliminin meydana geldiği hem de bölge dışına olan göçün azaldığı gözlemlenmiştir. Katılımcıların çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin bölgedeki göç hareketlerine olan etkilerine yönelik değerlendirmelerinde birtakım farklılıkların olduğu gözlemlense de değerlendirmelerin genel olarak birbirini destekler nitelikte olduğu görülmüştür.

Katılımcıların değerlendirmeleri doğrultusunda bölgede meydana gelen işgücü hareketleri **göç** kategorisi altında birleştirilmiştir. Bölgede çilek yetiştiriciliğinin hayata geçirilmesiyle birlikte hem bölge dışına göç hareketlerinde azalma meydana gelmiş hem de bölgeye geriye dönüşler artmıştır. Bölgede meydana gelen işgücü hareketliliği konusundaki araştırma bulgularının daha iyi bir şekilde anlaşılması ve araştırma bulgularını desteklemesi amacıyla gerekli görülen yerlerde katılımcıların ifadeleri doğrudan alıntılanmıştır.

Katılımcılardan 9/12'sinin değerlendirmelerinde, Sason'da bir yerel kalkınma örneği olarak hayata geçirilen çilek yetiştiriciliğinin işgücü hareketliliğine olan etkisi için 'dışarıya göçün azalması' maddesini ön plana çıkardığı görülmüştür. Bu durumu K2, K5 ve K8 aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

> Önceden bölgeden Trabzon'a, Ordu'ya, Samsun'a ve Düzce'ye mevsimlik işler için çalışmaya gidenler oluyordu ayrıca tekstil işleri için de köyden çalışmak için göç edenler oluyordu. Ama Sason'da şu anda domates de tütün de çilek de üretilmeye başlandı. Şu anda insanlar tekstilde asgari ücretle çalışacağıma kendi köyümde çalışayım diyor, miktar olarak asgari ücretle aynı parayı kazanıyorsunuz, çalışma saatleri çok az, sabah 5'te tarlaya giriyoruz maksimum 9-9 buçukta işimiz bitiyor. Yaz aylarında aşırı sıcaklardan dolayı sabah erken saatlerinde tarlaya giriyoruz. Bahar aylarında ise sabah 8-9 gibi tarlaya giriyorsun, 5'te çıkıyorsun. Yani şu anda başka şehre gideyim, Sason'dan taşınayım şeklinde düşünen pek kimse kalmadı. Şu anda kiralardan, yaşam pahalılığından dolayı köye dönüşler daha çok artmış durumda. (K2)
>
> Yani şimdi Sason'da çilek üretimi başladıktan sonra yani 2007 yılında göç azaldı, işsizlik de azaldı yalnız şöyle bir durum var, çilekte çalışan insanlar sigortalı veya herhangi bir güvence dâhilinde çalışmadığı için resmi olarak

işçi görünmüyor. Ama yani iyi bir işgücü ortaya çıktı. Çilek bölgede göçü durdurdu. (K5)

Ya tabii ki mesela daha önce Karadeniz'e fındık toplamak için gidenler şimdi gitmiyor, herkesin kendi işi var ya da çalışmak istese belirli bir yevmiye karşılığında Sason'da da çalışabilir artık. Yani şimdi maliyetler arttı, artık eskisi gibi değil hiçbir şey. Yani şimdi mesela bizim bahçeye çilek işçisi olarak gelen insanlar şu anda çilek bahçesi sahibi olmuş. Yani bu da tekstile veya şuraya buraya gitmelerine engel oldu. Kendileri üretip kendileri satıyor, o şekilde de tekstile gerek duymuyorlar yani. (K8)

Katılımcılardan 8/12'sinin ise değerlendirmelerinde Sason'da bir yerel kalkınma örneği olarak hayata geçirilen çilek yetiştiriciliğinin işgücü hareketliliğine olan etkisi için bölgeye 'tersine göçün başladığı' maddesini ön plana çıkardığı görülmüştür. Bu durumu K1, K2 ve K9 aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

Ben Ankara'da çalışıyordum. Ben sırf çilek üretimi için Ankara'yı bırakıp geldim şu anda Ankara'da olsaydım 32-33 bin lira maaş alıyor olacaktım. Ama burada mesela aylığım 6 bin geliyor ama kendi işim olduğu için kafam rahat. Bu çilek işini 4 yıldır yapıyorum. Yani benim dışımda dönüş yapan var ama çok fazla yok. Batman Merkez'den gelen var ama İstanbul'dan filan pek gelen yok. (K1)

Şöyle izah edeyim, mesela benim ablam evlendi, İstanbul'a taşındı eşiyle birlikte. Baya kaldılar İstanbul'da. Biraz geçim sıkıntısı yaşadılar orada. Ben de onlara ilk etapta 7 dönüm çilek ektim ve sonra onları buraya getirttim. İstanbul'daki durumları ile buradaki durumlarını karşılaştırdığımızda baya fark var geçim ve kazanç konusunda. Çünkü başkasının işinde çalışmak farklıdır kendi işinin patronu olmak farklıdır. Hatta İstanbul'da çalışıp da buraya gelip aylık olarak belirli bir yevmiye karşılığı çalışan çok insan da tanıyorum ben. Ha eski kazanç kalmadı çilekte ama ilk başlarda kazancın bol olduğu dönemlerde Sason bölgesine geriye dönüşler çok oldu. Biz eskiden hayvancılık işini yapıyorduk çilek işine girince hayvancılığı bıraktık. Hayvancılık mı desen çilek üretimi mi desen çilek çok daha iyi. (K2)

> 1994-2004 arası kota sistemine geçmişti tütün, 2004 yılında da tamamen üretimden kalktı tütün. 2007'de tütüne alternatif ürün olarak devlet destekli çilek ekimine başlandı. 1994-2004 yılları arasındaki boşluk nedeniyle köylerden İstanbul'a büyük bir göç oldu. Ama çilek üretiminden sonra köye dönüşler başladı. İşsizlik oranına baya bir etkisi oldu. Çünkü sadece çilek üretimi yapan insan değil, orada yevmiyeyle çalışan insanlara da bir desteği oldu. İşte çilek tarlası olan kişinin işgücü evde yoksa bunu dışardan getirdiği işçilerle yapıyor hem çevre köylerden hem de ilçe merkezinden işçi alıyor. Bu anlamda çileğin kalkınmaya baya bir etkisi oldu. Köye geri dönüşler arttı yani çilekten sonra. (K9)

Özetle katılımcı değerlendirmeleri, Sason'da bir yerel kalkınma örneği olarak hayata geçirilen çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin işgücü hareketliliğini etkilediğini işaret etmektedir. Katılımcı değerlendirmelerine göre, bölgede çilek yetiştiriciliği faaliyetleri hayata geçirildikten sonra hem bölgeye geri dönüşlerde artış meydana gelmiş hem de Sason bölgesinden dışarıya yönelik göçler azalmıştır. Şehirde yükselen maliyetler, hayat pahalılığı, geçim sıkıntısı, bölgede alternatif bir iş olarak çilek yetiştiriciliği gibi seçeneklerin varlığı ve aynı zamanda bölge halkının bölgede kendi bahçelerini kurarak kendi işlerinin sahibi olmayı istemeleri, bölgeye geri dönüşlerin artmasının ve bölgeden dışarıya göçlerin azalmasının önemli sebepleri arasında gösterilmektedir. Katılımcı değerlendirmeleri, bölgede çilek yetiştiriciliği gibi alternatif bir işin olması nedeniyle bölge halkının bölgede kalmayı şehirdeki pahalılığa tercih ettiğine işaret etmektedir. Ayrıca, bu değerlendirmelere göre bölgeye tersine göç eğiliminin oluşmasının altında yatan bir başka sebep, şehirde artan kiralar nedeniyle göç edenlerin bölgeye tekrar yerleşip bölgedeki ev ve arsalarını kullanmak istemeleridir.

1.2.2. Katılımcıların Sason'da Çilek Yetiştiriciliği Faaliyetlerinin Bölgenin Ekonomisine Yönelik Etkileri Konusundaki Değerlendirmeleri

Yerel bölgelerde istihdam olanaklarının ve iş fırsatlarının oluşturulması, yerel kalkınma politikalarının öncelikli hedeflerinden biridir ve bu hedefle gelişmemiş bölgelerin ekonomisi geliştirilmeye çalışılır. Ekonomik olarak kalkınmış yerel bölgelerde iş ve istihdam olanakları geliştiğinde, bu hem yerel bölgeden dışarıya yönelik göçleri azaltır hem de yerel bölgenin ekonomisini geliştirir. Ayrıca ekonomik olarak gelişen bölgeler, yerel kalkınmanın önemli politika hedeflerinden olan bölgesel

eşitsizlikleri de azaltmakta ve ülkenin milli hasılasına katkı sağlamaktadır. Katılımcı değerlendirmeleri, Sason'da bir yerel kalkınma örneği olarak hayata geçirilen çilek yetiştiriciliğinin bölgeye bazı ekonomik katkılarının olduğuna işaret etmektedir. Katılımcı değerlendirmelerine göre, Sason'da uygulanan çilek yetiştiriciliğinin bölgeye ekonomik katkıları iş imkânlarını yaratma ve bölge halkının kendi işini kurması biçiminde olmuştur. Bu sebeple bulguların bu başlığı **istihdam** ve **girişimcilik fırsatları** kategorisi altında birleştirilmiştir.

Sason'da uygulan çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin bölgeye önemli katkılarından biri bölgede istihdam olanakları oluşturmuş olmasıdır. Gelişmemiş bir bölgede istihdam olanaklarının oluşturulması, bölgeden dışarıya yönelik göçlerin engellenmesi bakımından oldukça önemlidir. Yerel kalkınma politikaları içerisinde, öncelikli hedef gruplarından biri kadınlardır ve bu hedefin bir parçası olarak istihdama katılımları yerel kalkınma politikalarının öncelikli amaçlarından biridir. Sason'da bir yerel kalkınma örneği olarak uygulanan çilek yetiştiriciliğinin bölgeye sağlamış olduğu önemli katkılarından biri bölgede istihdam olanaklarını oluşturmuş olmasıdır. Katılımcı değerlendirmeleri, bölgede sağlanan istihdam olanaklarından en fazla kadınlar, çocuklar ve gençlerin yararlandığına işaret etmektedir.

Sason bölgesinde uygulanan çilek yetiştiriciliğinin bölgedeki **istihdama** olan etkilerine bakıldığında katılımcıların büyük çoğunluğunun 'kadın istihdamı' (7/12) ve 'genç istihdamı' (5/12) maddelerini öne çıkardığı görülmüştür. Bu durumu K1, K2 ve K4 ve K11 aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

> İstihdama çok katkısı oldu çileğin. Gençlerden ziyade bayanlara bir istihdam sağladı. Ya şimdi şöyle söyleyeyim Sason'da kalıyor iş yok güç yok güneş görmüyor, yani gelip çilek topluyor, onlara verdiğimiz cüzi miktardaki paraya rağmen onlara bir stres giderici aktivite olarak geliyor. Ceplerinde bir harçlık da oluyor. (K1)

> Çilek çok fazla istihdam sağladı Sason'a, yani şöyle söyleyeyim mesela kadınların erkeklere oranla daha fazla temel ihtiyaçları vardır. Eskiden bir kadın dışarıya çıkamazdı bir başına, e bugün çilek işinin genelini kadın yürütüyor, kadın tarlada daha çok çalışıyor. Bugün temel ihtiyaçlarını eşine veya babasından istemeden gelip çilek işinde çalışıp kendisi karşılayabiliyor. Bu da bir çeşit istihdamdır. Yani bu konuda çileğin çok çok

faydası vardır. Mesela lise öğrencileri haftasonu okul olmadığı zaman iş arıyorlar "abi iş varsa gelelim" diyorlar, e ben bu sene hiç çalıştırmamışsam hiç çalıştırmamışsam bin yevmiye üzeri sadece öğrencileri çalıştırmışım. (K2)

Tabii insanlar çilek tarlalarında çalışıyor. 500 aile var diyelim her aile 10 kişiyi bile çalıştırsa bu 500 bin kişi oluyor. Ha yan gelirdir bu, her zaman iş yok ama mesela kadınlar için ve okula giden çocuklar, gençler için harçlık oluyor. Ama şu an maliyetler arttığı için işçi alımı da azalıyor. Çünkü ben kazanamıyorum ki, kazansam işçi de alırım ama kazanamıyorum. (K4)

Burada yazın köyün gençleri gidip başka yerlerde mevsimlik işlerde çalışırlardı ama bölgede çilek yetiştiriciliğinin yaygınlaşmasıyla birlikte gençler burada da belirli yevmiye karşılığı hasat zamanı iş bulabiliyorlar harçlıklarını çıkarmak için. Yani az da olsa istihdama katkı sağladı diyebiliriz. (K11)

Çilek yetiştiriciliğinin bölgede **girişimcilik fırsatlarına** olan etkilerinde katılımcıların 3/12'sinin 'kendi işinin sahibi/patronu olma' maddesini ön plana çıkardığı görülmüştür. Bu durumu K1, K2 ve K8 aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

Ben Ankara'da çalışıyordum. Ben sırf çilek üretimi için Ankara'yı bırakıp geldim şu anda Ankara'da olsaydım 32-33 bin lira maaş alıyor olacaktım. Ama burada mesela aylığım 6 bin geliyor ama kendi işim olduğu için kafam rahat. Bu çilek işini 4 yıldır yapıyorum. Yani benim dışımda dönüş yapan var ama çok fazla yok. Batman merkezden gelen var ama İstanbul'dan filan pek gelen yok. (K1)

(…) Şöyle izah edeyim, mesela benim ablam evlendi, İstanbul'a taşındı eşiyle birlikte. Baya kaldılar İstanbul'da. Biraz geçim sıkıntısı yaşadılar orada. Ben de onlara ilk etapta 7 dönüm çilek ektim ve sonra onları buraya getirttim. İstanbul'daki durumlarını ile buradaki durumlarını karşılaştırdığımızda baya fark var geçim ve kazanç konusunda. Çünkü başkasının işinde çalışmak farklıdır kendi işinin patronu olmak farklıdır. (K2)

(…) Yani şimdi mesela bizim bahçeye çilek işçisi olarak gelen insanlar şu anda çilek bahçesi sahibi olmuş. Yani bu da tekstile veya şuraya buraya

> gitmelerine engel oldu. Kendileri üretip kendileri satıyor, o şekilde de tekstile gerek duymuyorlar yani. (K8)

Çilek yetiştiriciliğinin girişimcilik fırsatlarına olan etkileri bağlamında katılımcılardan 3/12'si, bölgede belirli bir yevmiye karşılığında çalışmak isteyen yerel halk için 'iş imkânı yaratma' maddesini ön plana çıkarmıştır. Bu durumu K2, K8 ve K9 şu şekilde ifade etmiştir:

> (…) Eskiden 2-3 tane çiftçi çalıştırıyorduk, şimdi nerden baksan 100'ün üzerinde işçi çalıştırıyoruz. 8 dönüme 15-16 tane işçi anca yetiyor, bu şekilde artık siz hesaplayın. Bu sene mesela deprem bölgesinden gelen ihtiyaç sahibi gençleri çalıştırdım, hepsi öğrenciydi, bizim için de onlar için de iyi oldu. Bir harçlık oldu onlar için de. (K2)

> Sason denince zaten akla ilk gelen şey Sason Çileği şu an. İnsanlar şu anda mesela çilek üretiyor, çilekten elde ettikleri gelirle gerek ticari anlamda olsun gerek hayvancılık anlamında olsun farklı işler de yapıyorlar. Yani bu katkı sağlıyor onlara iyi bir gelir olarak. Bölgede büyük bir iş imkânı yarattı hatta şöyle söyleyeyim işçi bulmakta bile zorlanıyoruz. (K8)

> (…) Çünkü sadece çilek üretimi yapan insan değil, orada yevmiyeyle çalışan insanlara da bir desteği oldu. İşte çilek tarlası olan kişinin işgücü evde yoksa bunu dışardan getirdiği işçilerle yapıyor hem çevre köylerden hem de ilçe merkezinden işçi alıyor. Bu anlamda çileğin kalkınmaya baya bir etkisi oldu. Köye geri dönüşler arttı yani çilekten sonra. (K9)

Özetle, katılımcı değerlendirmeleri, Sason'da bir yerel kalkınma örneği olarak hayata geçirilen çilek yetiştiriciliğinin bölgenin ekonomisine çeşitli yönlerden etkilerinin olduğunu göstermektedir. Katılımcı değerlendirmelerine göre, kalkınma politikalarının en önemli hedeflerinden biri olan gelişmemiş bölgelerde istihdam olanaklarının oluşturulması, Sason'da uygulanan çilek yetiştiriciliği faaliyetleri sonucunda gerçekleşmiştir. Ayrıca Sason'da çilek yetiştiriciliği faaliyetleriyle birlikte oluşan istihdam olanakları, kalkınma politikalarının bir diğer önemli hedefi olan kadın katılımına da önemli derecede katkı sağlamıştır. Katılımcı değerlendirmelerine göre, çilek arazilerinde belirli bir yevmiye karşılığında en fazla çalışan kesim kadınlar, gençler ve çocuklardan oluşmaktadır. Bölgede oluşan istihdam fırsatlarının kadınlar ve gençler için iyi bir gelir kaynağı olduğu gözlemlenmektedir. Bölgede yerel halk,

hem çilek bahçelerini kendi başlarına kurup işletmekte hem de belirli bir yevmiye karşılığında başkasının tarlasında çalışarak istihdam edilmektedir. Bu durum istihdam fırsatlarının farklı biçimlerde oluştuğunu göstermektedir. Çilek bahçelerini kendi başlarına kurup işletmeye başlayan çilek üreticilerinin, tarlalarının büyüklüğüne ve verimliliğine göre bölgedeki yerel halk için iş imkânı sunduğu gözlemlenmektedir. Böylece bölgede hem girişimcilik fırsatları oluşmakta hem de istihdam fırsatları yaratılmaktadır.

1.2.3. Katılımcıların Sason'da Çilek Yetiştiriciliği Faaliyetlerinin Bölgenin Refah Seviyesine Yönelik Etkileri Konusundaki Değerlendirmeleri

Bir bölgede uygulanan yerel kalkınma politikalarının öncelikli hedeflerinden biri, o bölgenin refah seviyesinde artış sağlamaktır. Yerel kalkınma politikaları yalnızca ekonomik büyümeyi amaçlamamakta; aynı zamanda sosyoekonomik yerel kalkınma çabalarıyla bölgenin refah seviyesinin arttırılması amaçlanmaktadır. Yerel kalkınma politikalarının bu özelliği, kalkınma çabalarının yalnızca ekonomik büyümeyi değil, genel olarak sosyoekonomik düzeyde yerel bölgenin refahının arttırılmasını hedeflediği anlamına gelmektedir. Bu konuya tezin ikinci bölümünde açıklık getirilmiştir. Bir yerel kalkınma örneği olan Sason'da hayata geçirilen çilek yetiştiriciliğine ise tezin üçüncü bölümünde yer verilmiştir. Bu başlık altında Sason'da uygulanan çilek yetiştiriciliğinin bir yerel kalkınma politikası olarak refah seviyesine olan etkisi incelenmektedir. Katılımcı değerlendirmeleri, Sason'da uygulanan çilek yetiştiriciliğinin çeşitli yönlerden bir yerel kalkınma politikası olarak refaha etkilerinin olduğuna işaret etmektedir.

Katılımcıların tamamının çilek yetiştiriciliğinin bölgenin **refah seviyesinde artış**a olan etkilerini değerlendirirken 'ekonomik kazancın artışı' maddesini ön plana çıkardığı görülmüştür. Bu durumu K3, K10 ve K11 aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

> 20 yıl öncesinde mesela tütün vardı, tütünü biz bırakmıştık, çünkü bu tekel olayından sonra artık çekilmiyordu tütün işi. Tütünden sonra baya bir fetret dönemi oldu yani büyük bir boşluk oldu ondan sonra çilek geldi. Çilek gelince biz biraz toparlandık, iyiydi yani bizim için. Hemen hemen herkesin çileği vardı mahallede, iyiydi yani bir kazancı vardı. Yavaş yavaş çilekte şikayetler başladı ama tabii her türlü tütün döneminden biraz daha iyidir. (K3)

> Tabii ki de insanların ekonomik durumu şimdi daha iyi. Bizim için çilek bir geçim kaynağı yani. Biz bayanlar mesela hiç para görmüyorduk, çilek ektikten sonra işim de oldu, param da oldu, yani öncesine göre çok daha iyi durumdayız. (K10)

> Ekonomik olarak daha iyi hissediyoruz. Çilek üretimi ile buradaki insanların ciddi anlamda ekonomik seviyeleri artmaya başladı. Bu projenin başlangıcından önceki ekonomik seviyemiz ve mevcut durumumuz arasında çok fark var. Çilekten mayısta verim almaya başlıyoruz ve kış aylarına kadar bu devam ediyor. (K11)

Çilek yetiştiriciliğinin bölgede refah seviyesinde artışa olan etkileri kapsamında katılımcıların 5/12'si 'ev araba alma/yenileme' maddesini ön plana çıkarmıştır. Bu durumu K1 ve K5 aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

> (…) Walla hocam size şöyle söyleyeyim, ben beş yıl öncesine bakarsam ve şimdiki duruma bakarsam büyük bir istihdam sağlandı. Batman merkezden Sason merkezine gelene kadar eski evler vardı, şu anda hepsi yenilendi. (K1)

> Tabii ki de refah seviyesine etkisi oldu. Şimdi mesela eskiden evler özellikle köy evleri genelde taş evlerdi çilek üretimiyle birlikte herkes yeni evler yaptı. Eskiden kırsal yerlerde daha çok bir katlı evler bulunuyorken, şu anda iki katlı, üç katlı ve dört katlı evleri de köylerde rahatlıkla bulabilirsiniz. Köylerde eskiden toplamda 1-2 araba varken şu an hemen hemen her kapıda bir araba var. Çilek üretimi yapan herkesin kapısının önünde bir araç var. Bu tütün döneminde yoktu. Sason'da çilek üretimini yapanların refah seviyesi yükseldi. (K5)

Katılımcıların 3/12'sinin ise çilek yetiştiriciliğinin bölgenin refah seviyesindeki artışı, 'nakit para sağlama' maddesi çerçevesinde değerlendirdiği görülmüştür. Bu durumu K1, K2 ve K7 aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

> Sason halkı çok daha iyi hissediyor hocam. Eskiden 18-20 yaşlarındaki gençlerimizin cebinde 5 lira bulamazken şu an 1-2 bin lira para bulabiliyorsun. Yani eskiden 100-200 tl ile çarşıya gidiyordu şu an bin iki bin lira ile çarşıya gidiliyor. (K1)

> Çileğin bölgenin refahına etkisi çok oldu. Mesela biz çilekten önce hayvancılık işi yapıyorduk, alırdık, beslerdik daha sonra satardık. O süreçte

> hep masraf yapardık hayvanlara. Bahar ayı geldiği zaman hayvanları satardık, elimizde para kalırsa yaşardık. Bugün biri bir yere gitmek istediğinde parası yoksa gidip 15-20 kilo çilek koparıp, çilekleri satarak rahat bir kafayla istediği bir yere gidebiliyor. Çilek işinde sıcak para olduğu için parasız kalmıyorsunuz. Çilek işi yapan herkeste sıcak para akışı oluyor. (K2)

> (…) Çilek hasadı Mayıs ayında başlıyor Aralık ayına kadar sürüyor. Çilek topluyorsunuz, çilek hasadını yaptıktan sonra paranız hemen elinize geçiyor ve bu parayı bir şekilde değerlendirebiliyorsunuz. Çilek üretiminde elinize günlük paranın geçmesi çok önemli. Tütün üretiminde öyle değil, yıl boyu çalışıyorsunuz, yılın sonunda tütünü sattıktan sonra belli bir para alıyorsunuz. (K7)

Sınırlı sayıda katılımcı ise bölgede çilek üreticiliğiyle birlikte artan refah düzeyini sosyoekonomik gelişmişlik boyutunda da değerlendirmiş ve çilek yetiştiriciliği faaliyetinin yerel halkın bilinç ve eğitim düzeyine de katkıda bulunduğunu belirtmiştir. Katılımcı değerlendirmelerine göre, artan ekonomik refah kadınların toplumsal hayattaki rolünü de olumlu açıdan etkilemektedir. Ekonomik refah ile birlikte artan bilinç düzeyi, kadınların toplumsal hayata daha fazla katılmasını ve sosyal hak arayışına girmelerini sağlamış ve hatta çocuk sahibi olma tercihlerini bile etkilemiştir. K11, bölgedeki çilek yetiştiriciliğinin bölgenin refah seviyesinde artışa olan etkilerini ‘bilinç seviyesinin artması’ maddesini ön plana çıkararak değerlendirmiştir. K11 bunu aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

> (…) Ama bölgedeki çilek projelerinin bu bölgeye inanılmaz katkıları oldu, doğum oranlarına kadar etkilediğini söyleyebilirim, çünkü ekonomik düzey arttıkça bilinç de artıyor, e bilinç artınca doğal olarak bu kadınların hem ekonomik olarak hem de sosyal hak olarak biraz daha dik durmasını sağlıyor, yani tabii ki de ekonomik olarak kadınlara bir katkısı oldu. Kadınlar da gelirden iyi bir şekilde faydalanmaktadır. (K11)

K8 ise Sason çileği yetiştiriciliğinin bölgenin refah seviyesinde artışa olan etkisini ‘eğitime sağladığı katkı’ maddesini ön plana çıkararak değerlendirmiştir. K8 bunu aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

> (…) Bu çilek üreticiliği işi okuma seviyesinde de artış olmasını sağladı, insanlar daha önce maddi açıdan sıkıntı yaşadığı için ve geçinemedikleri için eğitime çok para ayıramıyorlardı ama şu an böyle değil. Çileğin eğitime de faydası oldu. (K8)

Özetle katılımcıların değerlendirmelerinden, Sason'da bir yerel kalkınma projesi olarak başlayan ve önemli bir faaliyet alanı haline gelen çilek yetiştiriciliğinin bölgenin refah seviyesinde artışa etkilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcılar çoğunlukla çilek yetiştiriciliğinden elde ettikleri geliri çilekten önceki dönemle karşılaştırarak ekonomik kazançlarının arttığı yönünde bir değerlendirmede bulunmuşlardır. Bazı katılımcılar ekonomik kazancın artışını, istedikleri her an nakit para taşıyabilme imkânına sahip olma ve bölge halkının çoğunluğunun yeni ev ve araba satın alması veya ev inşa etmesi/yenilemesi örnekleriyle değerlendirmişlerdir. Katılımcılar tarafından yapılan çeşitli değerlendirmeler genel olarak çilek yetiştriciliğinin bölgenin refah seviyesine katkıda bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca sayıları sınırlı olsa da katılımcılardan bazıları bölgede çilek yetiştiriciliğinden elde edilen gelir artışına bölge halkının bilinç düzeyi ve eğitim seviyesindeki artışın eşlik etmesine yönelik değerlendirmeleriyle refah artışının sosyoekonomik boyutuna da değinmiştir.

1.2.4. Katılımcıların Sason'da Çilek Yetiştiriciliği Faaliyetlerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Kapsamında Kadın Katılımına Yönelik Etkileri Konusundaki Değerlendirmeleri

Kadının iş ve eğitim hayatına katılması yerel kalkınma politikalarının öncelikli hedeflerinden biridir. Ekonomik ve toplumsal kalkınmanın sağlanabilmesi amacıyla kalkınma politikalarında kadının sosyoekonomik yaşamda aktif ve etkin bir rolünün olması teşvik edilir. Bu anlamda kalkınma politikaları, kadın katılımın teşvik edilmesi için kadının iş hayatına katılımını sağlama, kadın girişimcilere destek verme, iş ve eğitim hayatında fırsat eşitliği sağlama gibi amaçlar doğrultusunda şekillendirilmektedir. Kadının yerel kalkınma politikalarında desteklenmesi, kadın katılımının teşvik edilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması açısından oldukça önemlidir. Bir yerel kalkınma örneği olan Sason çileği yetiştiriciliği faaliyetlerinin toplumsal cinsiyet eşitliği kapsamında kadın katılımına olan etkilerinin anlaşılabilmesi için katılımcı değerlendirmelerine başvurulmuştur. Katılımcılar tarafından yapılan değerlendirmeler, Sason'da kadının çilek yetiştiriciliği

faaliyetlerinden önceki döneme göre toplumsal ve ekonomik yaşamda daha aktif bir rolünün olduğuna işaret etmektedir.

Katılımcıların Sason'da çilek yetiştiriciliğinin toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamındaki etkileri konusundaki değerlendirmeleri **kadın katılımı** kategorisi altında birleştirilmiştir.

Katılımcıların tamamı, çilek yetiştiriciliğinin kadın katılımına etkileri doğrultusundaki değerlendirmelerini 'kadının aile gelirinden faydalanması' maddesini ön plana çıkararak yapmıştır. Bu durumu K1, K4 ve K7 aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

> Zaten genelde bayanlar çalışıyor ve yaz tatilinde çocuklar çalışıyor harçlık için. Doğru konuşmak gerekirse, mesela kadın olsun diğer çalışanlar olsun günlük verilen yevmiye 300 liraya yakın bir şey, e artık 300 liraya bir şey gelmiyor ki. Onun dışında kadınlar da evin ortak gelir olarak elde edilen gelirden faydalanıyor. Mesela ben birkaç sene önce 4,5 liraya sattığım çilekle eşime altın dahi alabiliyordum. Herkes gelir artınca eşiyle paylaşıyor. Kadın da artan gelirden faydalanıyor. Zaten kadın çalışıyor erkek bir şey yapmıyor ki tarlaya bakıp sulamaktan başka. Ben mesela budamayı yapamam eşim yapıyor, zararlı otları toplayamam eşim yapıyor, toplamayı da kadın yapıyor. E elbette kadınlar faydalanıyor gelirden, gelirden faydalanmamaları mümkün değil her şeyi onlar yapıyorken. Bayanlar isimsiz kahramanlardır. (K1)

> Biz erkekler ve kadınlar tarlada birlikte çalışıyoruz bu yüzden elde edilen gelirden kadın da yararlanıyor tabii ki. Biz kadınlarımızı kesinlikle eksik bırakmıyoruz. Şimdi gelip görsen bizden daha lüks giyiniyorlar. Ben merkeze her gidişimde eşim benden daha fazla harcıyor. Bir evde kadın ve erkek para konusunda aynıdır. Para konusunda ne kadar paranın yanımda olduğunu eşim bilmez ama ne kadar istese de kesinlikle hayır demem. O para onun da parasıdır. Ben kendime almasam da eşime her ihtiyacını alırım. (K4)

> Kadınlar tarlada erkeklerden daha fazla çalışıyor, çünkü evin babası dediğimiz adam çalışmıyor kadın kadar. Erkek biraz daha kasa taşıma, getir götür işleri gibi biraz daha ağırlık gerektiren işlerle ilgileniyor. Elde edilen gelir ev için harcanır, çocukların masrafı ve ev masrafı şeklinde harcanır.

> Aslında evin erkeği ve kadını eşit derecede faydalanıyor gelirden. Çünkü erkek de kadın da elde edilen gelirle ya çocuğunu evlendiriyor, ya okutuyor ya ev-araba alınıyor ya da yatırım yapıyor. (K7)

Katılımcıların 7/12'sinin çilek yetiştiriciliğinin kadın katılımına olan etkilerini 'kadınlar için iş imkânı sağlaması' bağlamında değerlendirdiği görülmüştür. Bu durumu K3, K5 ve K7 aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

> Daha çok kadınlar çalışıyor çilek işinde. Kadınlar gelip günlük belirli bir yevmiye karşılığında çalışıyor. Kadına da maddi olarak bir katkısı oluyor çileğin. (K3)

> Tabii ki de istihdam arttı, yani çalışanlar resmi olarak işçi görünmeseler de kayıt dışı işçi sayısında artış meydana geldi. Daha çok kadınlar ve çocuklar için bir iş imkânı oldu bölgede. (K5)

> Çilek üretimi bölgede istihdam yarattı. Büyükşehirde olup toprağı olan adam toprağına döndü ama mesela köyde toprağı olmayan dönmedi. Yevmiye karşılığı çalışan genç, kadın ve çocuklar da oluyor. (K7)

Katılımcıların 7/12'sinin çilek yetiştiriciliğinin kadın katılımına olan etkilerini değerlendirirken 'devlet desteklerinde kadına öncelik' maddesini ön plana çıkardığı görülmüştür. Bu durumu K2, K5 ve K8 aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

> Yani şöyle söyleyeyim bundan 5-6 sene önce kırsal kalkınma projeleri vardı, ben başvuru yapmıştım, başvurum olumlu sonuçlandı ama o zamanki problemlerden dolayı ben yapamadım, iptal oldu. Kırsal kalkınma projelerinde devletin verdiği hibe değişmez ama kadınlara daha çok öncelik tanıyor ve daha fazla kolaylık sağlıyor devlet. Bizim ülkenin sisteminde kadın sürekli ikinci planda tutulduğu için ister istemez kadın katılımın artmasına yönelik bir teşvik var. (K2)

> Kadınlara öncelik veriliyor, yeter ki başvursunlar. Kadınlara hibenin çıkma olasılığı her zaman daha yüksek. Erkekler de kadınlar da hibe projelerine başvuruyor ama hibenin kadına çıkma olasılığı erkeklere oranla çok daha yüksek. (K5)

> Ya genelde hibe ve destek durumlarında öncelik kadına tanınıyor. Çünkü kadının işgücüne katılımı erkeklere nazaran çok fazla olmadığı için devlet

de bunun farkında olarak kadınlara biraz daha fazla öncelik tanıyabiliyor. İş olarak kadının daha iyi bir konumda olmasını istediği için devletin kadına destek verdiği durumlar olabilir. Yani bence bunun nedeni kadının işgücüne katılımını sağlamak. (K8)

Özetle katılımcı değerlendirmelerine göre Sason'da çilek yetiştiriciliği kadının hane gelirinden faydalanma düzeyinin arttığına işaret etmektedir. Bu artışta genel olarak ailede kadınların çilek üretimine diğer aile fertlerine göre daha aktif bir şekilde katılması da etkili olmuştur. Ayrıca bazı katılımcı değerlendirmeleri, çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin kadının aile gelirine de katkı sağlayacak şekilde kendi gelirine sahip olmasını sağladığını işaret etmektedir. Bölgedeki kadınların çoğu belirli bir yevmiye karşılığında başkasının çilek tarlasında çalışarak bireysel gelir elde etmektedir. Bu da kadınların toplumsal ve ekonomik yaşamda daha ön planda olmalarına katkı sağlaması nedeniyle kalkınma için oldukça önemli bir adımdır. Katılımcıların bir kısmına göre devletin bölge halkına sunduğu hibe desteği ve diğer desteklere erişim konusunda kadınlar, erkeklere kıyasla daha öncelikli bir konumdadır. Fakat katılımcılar, devlet tarafından verilen desteklere erişim konusunda kadının erkeklere göre daha öncelikli bir konumda olduğu yönündeki görüşlerini destekleyen somut bir örnek sunmamıştır.

1.2.5. Katılımcıların Sason'da Çilek Yetiştiriciliği Faaliyetlerinin Sürdürülebilirlik ve Verimliliğe Yönelik Etkileri Konusundaki Değerlendirmeleri

Kalkınmada verimlilik ve sürdürülebilirlik yerel kalkınma politikalarının öncelikli hedeflerinden biridir. Yerel kalkınmada verimlilik, kalkınma politikalarının uygulandığı belirli bir bölgede kaynakların en etkili şekilde kullanılmasını amaçlayarak verimliliği arttırmaya yönelik bir çabadır. Yerel kalkınmada sınırlı kaynağın en etkili biçimde kullanılması bölgenin sosyoekonomik kalkınmasına önemli bir katkı sunar. Doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılması ve doğal kaynak ve canlı yaşamına zarar veren çevresel faktörlerin göz önünde bulundurulması başlıca sürdürülebilir kalkınma politikalarıdır. İktisat literatüründe kalkınma yalnızca bir ekonomik büyüme çabası olmadığı için kalkınmada öncelikli hedef etkin kaynak kullanımına dayanan sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanmasıdır. Bir yerel kalkınma örneği olan Sason'da gerçekleştirilen çiçek yetiştiriciliğinin bölgede verimlilik ve

sürdürülebilirlik odaklı bir kalkınma süreci sağlandığını söylemek katılımcı değerlendirmeleri kapsamında çok mümkün görünmemektedir..

Katılımcı değerlendirmelerinden hareketle, çilek üreticilerinin sürdürülebilirlik ve verimlilik konuları çerçevesinde verimli ve sürdürülebilir bir tarımsal üretim gerçekleştirmelerini engelleyen faktörleri anlamak amacıyla ürünün hasat zamanı pazarlama faaliyetleri, muhafaza yöntemleri, depolama durumu ve üretim sürecinde ilaçlama, gübreleme, sulama ve toprak analizi gibi konularda bilgi edinme yöntemleri yani üretimle ilgili edindikleri bilginin kaynağı ve son olarak üreticilerin örgütlenme durumu ve örgütlenme bilincini engelleyen faktörler incelenecektir.

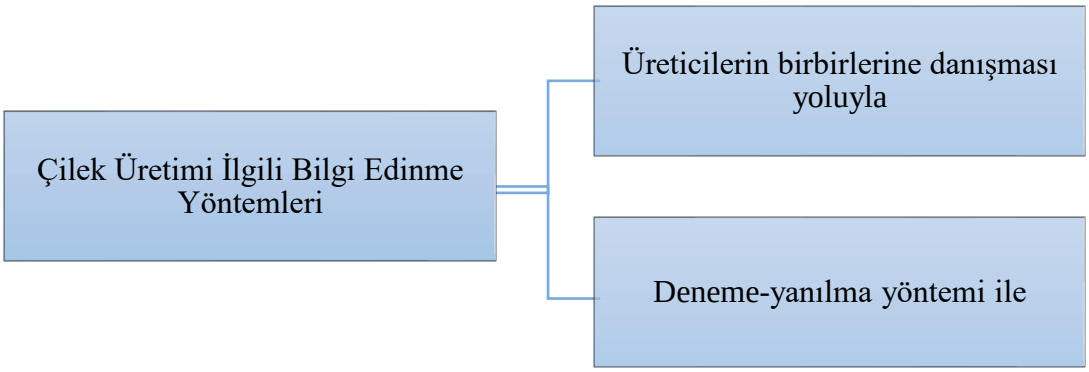
Çalışmanın bu bölümü çilek üreticilerinin **çilek üretimi konusunda bilgi edinme yöntemleri ve verimlilik ve sürdürülebilirliği engelleyen etmenler** olmak üzere toplam iki kategoriden oluşmaktadır. Sason'da çilek yetiştiriciliği sürecinde bir yerel kalkınma politikası olarak verimlilik ve sürdürülebilirliğin ne ölçüde sağlandığı ve bununla birlikte karşılaşılan engellerin etkili bir şekilde anlaşılması için katılımcı değerlendirmeleri son derece kritik bir öneme sahiptir.

1.2.5.1. Katılımcıların Çilek Üreticilerinin Çilek Üretimi Konusunda Bilgi Edinme Yöntemi Konusundaki Değerlendirmeleri

Şekil 1'de çilek üreticilerinin çilek üretimi konusunda bilgi edinme yöntemleri gösterilmektedir. Sason'da çilek üreticilerinin üretim sürecinde verimlilik ve sürdürülebilirlik kapsamında çilek yetiştiriciliği konusunda ihtiyaç duydukları bilgiyi nereden sağladıkları konusundaki katılımcı değerlendirmelerine göre, çilek üreticilerinin ihtiyaç duydukları üretim bilgisini elde etme yönteleri genellikle diğer üreticilere danışma ve deneme yanılma yöntemidir.

Şekil 4

Çilek Üreticilerinin Çilek Üretimi Konusunda Bilgi Edinme Yöntemleri

Katılımcıların 6/12'sinin çilek üretimi ile ilgili bilgi edinme yöntemlerine yönelik değerlendirmelerinde 'diğer üreticilere danışarak' ve 'deneme yanılma yöntemi ile' maddelerini ön plana çıkardığı görülmüştür. Bu durumu K4, K8 ve K9 aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

> Bazıları biliyor ama %90'ı bilmiyor. Kafalarına göre hareket ediyorlar yani, bazıları komşusuna soruyor öyle böyle bir şekilde öğrenmeye çalışıyorlar ama çoğu bilmiyor. Yani deneme yanılma yöntemi ile bir şekilde öğreniyorlar bu işi. (K4)

> Çiftçiler genelde her şeyi kulaktan kulağa, birbirlerine sorarak öğreniyorlar. Çiftçiler bilgi alıverişini mühendislerden değil de daha çok işte karşı komşuyla veya başka bir kişiyle yapıyorlar. Ya mesela şöyle bir şey var bir çilek bahçesine çilek ekildiği zaman sonraki dönem genelde çilek o bahçede kolay bir şekilde yetişmez. Böyle durumlarda toprak analizi yapılabilir acaba neden olmaz? Bazı bahçelerde gübre eksikliğinden ve başka eksik minerallerden dolayı mesela çilek olmaz. Çiftçi herhangi bir verim almadığı için bu çiftçi için büyük bir maliyete neden oluyor. Onun için muhakkak toprak analizinin yapılması lazım. bu konuda çiftçinin bilgilendirilmesi lazım. (K8)

> Herkes kafasına göre üretim yapıyor ve maalesef tarlalar çok kötü durumda şu an. Ya mesela Batı'da çilek ekimi yapılırken iki yılda bir fidanlar değiştirilir yani Antalya'da Mersin'de çilek fidanı iki yılda bir değiştirilir. Mesela fidanı değiştiren ekiciler bu şekilde bir dönümde 5-6 ton ürün elde

ederken bizimkilerin bir dönümden aldıkları en fazla miktar 1-2 ton kadardır. Ve bu çileğin sadece verimini etkilemiyor aynı şekilde kalitesini de etkiliyor. Ama bizimkiler maalesef kafalarına göre çilek üretimini yapıyor. Tarlada çok çeşitli ilaçlar kullanıyorlar tam olarak bilmedikleri için, bu şekilde zaten tarla mahvolduğu için tarlanın verimliliğini de çok kötü etkiliyor. (K9)

Özetle, katılımcı değerlendirmeleri, bir yerel kalkınma örneği olarak Sason'da gerçekleştirilen çilek yetiştiriciliğinin bazı üreticiler tarafından hala geleneksel yöntemlerle yapıldığına işaret etmektedir. Katılımcı değerlendirmelerine göre, bölgede çiftçiyi bilgilendirmek için düzenli saha çalışmaları ve eğitim olmadığı için üreticiler çilek üretimi sürecinde çilekte meydana gelen her sorunu deneme-yanılma yöntemi veya diğer üreticilere sorarak çözmeye çalışmaktadırlar. Katılımcı değerlendirmeleri bir yerel kalkınma örneği olarak hayata geçirilen çilek yetiştiriciliğinin bölgede yapılan mevcut tarımsal üretim yöntemi nedeniyle kalkınmanın önemli hedefleri olan verimlilik ve sürdürülebilirliliğe etkilerinin istenilen düzeyde olmadığına işaret etmektedir. Çilek çok hassas ve bu özel yapısı nedeniyle çabuk bozulabilen ve üretim sürecinde de hassasiyet isteyen bir meyve olduğu için ilaçlama, gübreleme, sulama ve toprak analizi gibi konularda çilek üreticisinin bilgilendirilmesi gerekmektedir. Çilek yetiştiriciliği sürecinde çileği gübreleme, sulama veya ilaçlama gibi herhangi üretim işleminin yanlış yapılması, üreticinin çilek üretiminden alabileceği verimi engellemektedir. Bu bağlamda katılımcıların değerlendirmelerine göre, çilek üretiminden alınabilecek verimi arttırmak için bölgede düzenli saha araştırmaları yapılmalı ve çilek üreticisinin ihtiyaçları gözlemlenmelidir. Ayrıca çiftçinin çilek üretimi konusunda bilgilendirilmesi için bölgede eğitim seminerleri düzenlenmelidir.

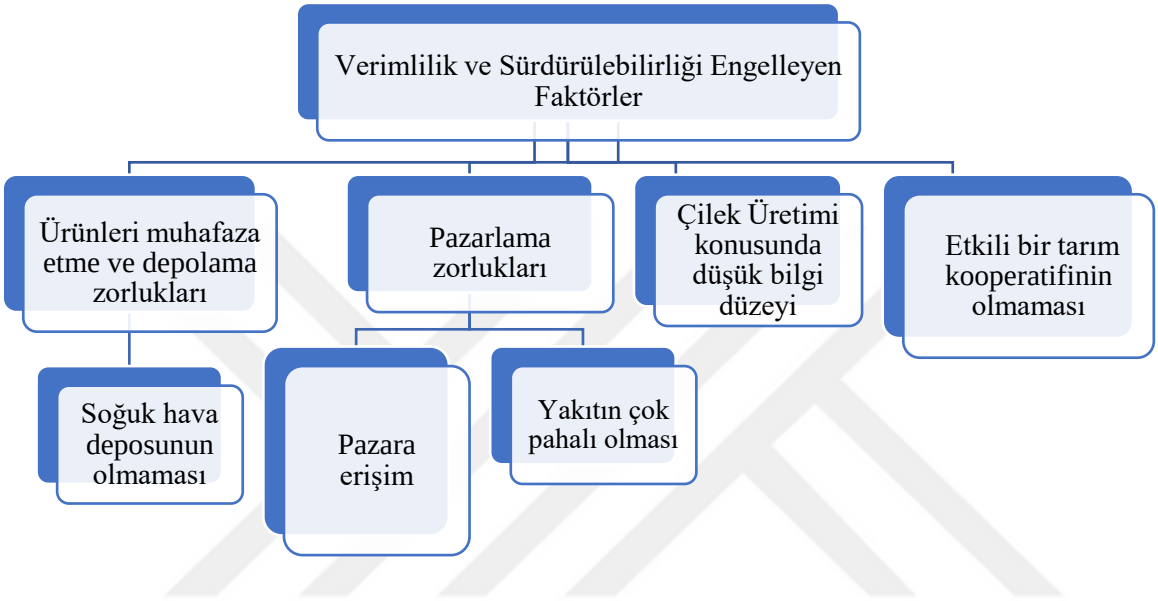
1.2.5.2. Katılımcıların Çilek Yetiştiriciliği Faaliyetlerinde Verimliliği ve Sürdürülebilirliği Etkileyen Faktörlere Yönelik Değerlendirmeleri

Katılımcı değerlendirmelerinden hareketle çilek yetiştiriciliğinde verimliliği ve sürdürülebilirliği genel olarak engelleyen faktörler; **ürünleri muhafaza etme ve depolama zorlukları**, **pazarlama zorlukları**, **çilek üretimi konusunda düşük bilgi düzeyi** ve bölgede **etkili bir üretici birliği ve tarım kooperatifinin olmaması** olmak üzere dört kategori altında birleştirilmiştir. Bu çerçevede, katılımcıların

değerlendirmeleri, çilek yetiştiriciliğinde verimlilik ve sürdürülebilirlik çabalarının genel olarak Şekil 5'te gösterilen faktörler nedeniyle sağlanamadığını göstermektedir.

Şekil 5

Çilek Yetiştiriciliği Faaliyetlerinde Verimliliği ve Sürdürülebilirliği Engelleyen Faktörler

*Çilek üreticileri kooperatif ile üretici birliğini aynı anlamı verecek şekilde kullanmaktadır.

Katılımcıların tamamının, üreticilerin çilek yetiştiriciliği sürecinde sürdürülebilir ve verimli bir tarımsal üretim yapmalarını engelleyen faktörler arasında 'soğuk hava deposunun olmaması' maddesini ön plana çıkardığı görülmüştür. Bu durumu K1, K4 ve K9 aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

> Yani şimdi şöyle söyleyeyim çilekleri muhafaza etme konusunda soğuk hava depomuz vardı ama şimdi yok. Yani zaten çilek günlük satılıyor. Çilek sabah toplandı mı akşama kadar zaten kararıyor. Bugün bölgede ekilen albino türüdür. Aroması muhteşem ama çabuk kararıyor. Bu yüzden bölgeye bir soğuk hava deposunun sağlanması şart. (K1)

> Bakın ben geçen gün köyde topladığım çileklerin fotoğrafını çektim, fotoğrafı Batman merkeze gönderdim, oradaki fotoğraflarla karşılaştırdım dağlar kadar fark var. Yani bizde bir soğuk hava deposu olsaydı mükemmel olurdu. Ben yaklaşık 15 yıldır bu depo sorununu dile getiriyorum ama dinleyen kimse yok. (K4)

> Çok problem var. Soğuk hava deposu eksikliği. Biz geçen sene bir soğuk hava deposu kiralamıştık. Bir sene kaymakamlık verdi kirasını ikinci sene kirasını veremedik diye çiftçi şu anda kullanamıyor onu. Eskiden süt ürünleri fabrikası olarak geçiyordu deponun olduğu yer, devlet destekli açılmıştı, işte üretim yapmayınca kaldı öyle, kapandı. Yani orada 5 tane sağlam soğuk hava deposu vardı, kaymakam birlik için tutmuştu orayı. O soğuk hava depoları şu anda kullanılamıyor çünkü şahsa aitti hepsi. Bir senelik kirasını kaymakam verdi, ikinci sene biz kirayı veremedik, yıllık 100 bin lira para isteniyordu o fabrika için. İşte para olmayınca biz de bırakmak zorunda kaldık. Orası şimdi tekstile döndü, bir tekstil firması orayı kiraladı. Yani çoğu çilek şu anda çürüme aşamasında soğuk hava deposu olmadığı için, koparıldığı ilk gün satılmazsa ikinci gün çilek zaten telef oluyor. (K9)

Katılımcıların 8/12'sine göre, bölgede çilek yetiştiriciliği sürecinde sürdürülebilir ve verimli bir tarımsal üretim yapılamamasının bir nedeni de ürünü pazarlama sürecinde karşılaştıkları 'pazara erişim' sorunlarıdır. Bu durumu K6 ve K10 aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

> Müşteriye ulaşmak zor, çilek üreticisi her zaman tedirgin oluyor, çünkü kesin bir alıcı yok. O şüphe içinde daima tedirgin oluyor. Mesela benim merkezde çok tanıdığım olduğu için bir şekilde ürünümü Sason merkezde de satabiliyorum ama Sason'un aşağı köylerinde genelde herkes çilek işiyle uğraştığı için orada alıcı bulmak zor. Çünkü herkesin çileği oluyor orada. (K6)

> Pazara ulaştırma konusunda sıkıntı yaşıyoruz herkesin aracı olmadığı için. Mesela biz en çok yaz aylarında sıkıntı yaşıyoruz. Bu sene çileğin fiyatında çok düşüş vardı, ben sekiz senedir çilek ekiyorum. Bu sene kadar kötü bir sene görmedim. Bu yüzden millet tütüne geçti. (K10)

Katılımcıların 4/12'sinin çileğin verimli bir şekilde üretilememesi ve üretimde sürdürülebilirliğin sağlanamamasının bir başka nedeni olarak ürünü pazarlama sürecinde karşılaştıkları 'yakıt pahalılığı' sorunları maddesini ön plana çıkardığı görülmüştür. Bu durumu K8 ve K12 aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

> Artan maliyetler çiftçinin ürününü pazara ulaştırmasında baya sıkıntı yaratıyor şu anda, baktığımızda yakıtın yüksek fiyatlara ulaşması çiftçinin

çileğini komisyonculara vermesine neden oluyor bu da aslında zarar etmesine sebep oluyor. (K8)

(…) Pazara ulaştırma konusunda yakıt fiyatları çok yüksek olduğu için maalesef araya aracılar koymak zorunda kalıyoruz ve bu da bizim kârımızı düşürüyor. Çiftçiler olarak komisyoncuya verdiğimiz üründen yeteri kadar kâr elde edemiyoruz. (K12)

Katılımcıların 10/12'si değerlendirmelerinde, çilek yetiştiriciliği sürecinde sürdürülebilir ve verimli bir tarımsal üretim yapmalarını engelleyen faktörler arasında 'düşük bilgi düzeyi' maddesini ön plana çıkarmıştır. Bu durumu K8, K9 ve K11 aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

Bence çiftçilerin sulama ve gübreleme konusunda çok fazla bilgileri yok. Mesela il ve ilçe tarım tarafından bazen bahçelerde bir denetimin sağlanması, insanlara çeşitli şeylerin sunulması ve önerilmesi gerektiğini düşünüyorum. Toprak analizi mesela çok önemli, çok çiftçi gördüm mesela bahçeye çilek ekmiştir ama o toprak verimsiz olduğu için o toprakta çilek üretilememiştir o adam o masrafın hepsini boşa yapmıştır, yani il ve ilçe tarımın bu konuda biraz daha aktif olması gerektiğini düşünüyorum. Çiftçiler genelde her şeyi kulaktan kulağa, birbirlerine sorarak öğreniyorlar. Çiftçiler bilgi alıverişini mühendislerden değil de daha çok işte karşı komşuyla veya başka bir kişiyle yapıyorlar. Ya mesela şöyle bir şey var bir çilek bahçesine çilek ekildiği zaman sonraki dönem genelde çilek o bahçede kolay bir şekilde yetişmez. Böyle durumlarda toprak analizi yapılabilir acaba neden olmaz? Bazı bahçelerde gübre eksikliğinden ve başka eksik minerallerden dolayı mesela çilek olmaz. Çiftçi herhangi bir verim almadığı için bu çiftçi için büyük bir maliyete neden oluyor. Onun için muhakkak toprak analizinin yapılması lazım. Bu konuda çiftçinin bilgilendirilmesi lazım. (K8)

Bence bilgileri hiç yok. Herkes kafasına göre üretim yapıyor ve maalesef tarlalar çok kötü durumda şu an. Ya mesela Batı'da çilek ekimi yapılırken iki yılda bir fidanlar değiştirilir yani Antalya'da Mersin'de çilek fidanı iki yılda bir değiştirilir. Mesela fidanı değiştiren ekiciler bu şekilde bir dönümde 5-6 ton ürün elde ederken bizimkilerin bir dönümden aldıkları en

fazla miktar 1-2 ton kadardır. Ve bu çileğin sadece verimini etkilemiyor aynı şekilde kalitesini de etkiliyor. Ama bizimkiler maalesef kafalarına göre çilek üretimini yapıyor. Tarlada çok çeşitli ilaçlar kullanıyorlar tam olarak bilmedikleri için, bu şekilde zaten tarla mahvolduğu için tarlanın verimliliğini de çok kötü etkiliyor. (K9)

Kesinlikle bilinçli üreticiler değiliz, çileği yetiştiriyoruz ama yeterli bilgiye sahip değiliz. Bunun için eğitim almak lazım, bu eğitimi sağlamak da tarım il ve ilçe müdürlüğüne düşüyor. Ben mesela Elmalı Tarım Müdürü'nü takip ediyorum, mesela kendisi bu anlamda sahada çok aktif olarak çalışıyor, köy köy dolaşıp toplantılar yapıyor, mesela babam bilinçli bir üretici olsaydı hangi ilacı kullanması gerektiğini bilirdi ve ona göre satın alırdı, bana göre bu tarım il ve ilçe müdürlüğünün bir eksiğidir. Gübreleme, ilaçlama, sulama anlamında bir bilgilendirilme şart. Sonuçta Sason Çileği coğrafi işaret almış bir çilek, kalitesinin düşmemesi için il ve ilçe tarım müdürlüklerinin sahada aktif olarak çiftçiye gereken eğitimi vermeleri gerekir. Çileğimiz yurt içi başka yerlerde de tüketiliyor ve ayrıca yurtdışına yani İran, Irak gibi ülkelere de ihracat yapılıyor. (K11)

Katılımcıların 9/12'sine göre, çilek yetiştiriciliği sürecinde sürdürülebilirliği ve verimliliği olumsuz etkileyen faktörlerden bir diğeri, bölgede pazarlama ve satış gibi konularda çiftçiyle birlikte hareket edebilecek ve çiftçinin ihtiyaçlarını gözetecek 'etkili bir tarım kooperatifinin olmaması'dır. Bu durumu K3, K6 ve K7 aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

Bir kooperatife çok ihtiyacımız var çünkü en azından çileğe bir kotanın koyulması lazım, bazı dönemlerde çileğin fiyatı çok düşüyor, hani gelip koparın kendinize diyenler bile oluyor, yeter ki çileğim tarladan çıksın durumuna kadar bile geliyor bazı üreticiler. Üretici çok sıkıntılı dönemler geçiriyor. Bazen üretici kendi pazarını yaratamıyor, ürünlerini komisyoncuya veriyor. (K3)

Kooperatife çok ihtiyaç var, şu anda çilekten 30-40 çeşit farklı ürün çıkarabilirsiniz, pastasından, meyve suyundan, marmelatından, ilacından, pudinginden, ilacından tut dondurmasına kadar çok farklı çeşitte ürün çıkarılabilir. Yani bunların bazılarını direkt burada üretebiliriz. Hem

> buradaki işgücüne de bir istihdam sağlanmış olur. Buradaki çilekler de ziyan olmaz, çünkü serbest piyasa olmuş çilek, isteyen istediği fiyatta satıyor. Kilosu 15 liradan 40 liraya kadar satan var. Net bir fiyat yok. Bazen en kaliteli ürün 20 liraya giderken, daha kötü bir ürün 30 liraya gidebiliyor. İşte bir kooperatif olsaydı bunlara sahip çıkardı, bir fiyat düzenlemesi yapardı. Çileğin raf ömrü çok kısa olduğu için çiftçi de diyor tarlada kalacağına 15 liraya vereyim fakat bu sefer kendisi zarar ediyor. (K6)

> Güçlü bir kooperatife çok fazla ihtiyaç duyuyoruz. Çünkü çilek gibi tarımsal ürünler pazarlamada serbest piyasanın insafına kalırsa burada komisyoncu biraz vicdansız olabiliyor. Mesela ben Mardin'den bir alıcı buldum, 18 lira fiyat çektim, 18 lira 1 kg çilek için çok fazla bir para değil normalde, adam dedi ki bana buraya 18 liraya geliyor çilek, aynı adam Sason'da çileği 12-13 liraya satın alıyor. İşte serbest piyasanın insafına kalırsak komisyoncu bazen insafsız olabiliyor. Bu yüzden bu bölgenin iyi bir fiyat düzenlemesi yapacak ve çiftçinin yanında durabilecek bir kooperatife çok ihtiyacı var yoksa birkaç sene sonra bölgede çilek üretimi bitecek. (K7)

Bununla birlikte katılımcılardan K9, bölgede etkili bir tarım koperatifinin olmaması nedeniyle SAÇÜB'ü kurduklarını fakat bazı sorunlardan dolayı üretici birliğinin etkili olamadığını belirtmiştir. Bu durumu K9 aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

> Ya tabii ki çok ihtiyaç var ben o yüzden bu üretici birliğini kurmak istemiştik zaten, bizim birlik kurma amacımız da oydu. Yani şu anda piyasa allak bullak. Yani ekici kazanmıyor, herkes kendi kafasına göre hareket ediyor, bir birlik yok. İyi birlik kurabilseydik birlikte Sason'daki tüm çileği biz alırdık, komisyoncu da gelip bizden alacaktı. Komisyoncu da oradan ekmek kazanıyor almak zorunda. E biz bu sefer 15 lira değil 20 lira fiyat çekerdik mesela ekici kâr etsin diye. Ben ilk başladığımızda çok heyecanlıydım, ben 17 gün Isparta'dan Kayseri'ye ondan sonra Konya, Ankara, Antep, Malatya ve Şanlıurfa'ya uğradım, 17 gün ben çilek fabrikalarını dolaştım. Maalesef hepsi boşa gitti. (K9)

Katılımcıların değerlendirmelerinden, bölgede güçlü bir tarım kooperatifine veya üretici birliğine çok ihtiyaç duyulduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca katılımcıların kooperatif ve üretici birliğini aynı anlamda kullandığı da gözlemlenmiştir. Katılımcı

değerlendirmelerine göre, çilek üreticileri fiyat düzenlemelerini yapabilecek, satış ve pazarlama gibi konularda üreticinin yanında durabilecek ve üreticinin ürünlerine sahip çıkabilecek, böylelikle de üreticilerin kendilerini güvende hissetmelerini sağlayabilecek etkili bir tarım kooperatifi veya üretici birliğine ihtiyaç duymaktadır. Aslında bölgede 2021 yılında SAÇÜB kurulmuş fakat katılımcılardan alınan bilgilere göre, üreticilerde birlik bilincinin çok fazla olmaması, birliğe karşı duyulan güvensizlik ve bazı üreticilerin birliğe karşı çok ahlaki ve etik olmayan davranışlarda bulunulması nedeniyle üretici birliği başarılı olmamıştır. Katılımcılardan K1 üretici birliği ile ilgili durumu şu şekilde ifade etmiştir:

> Hocam bahsettiğiniz şekilde bir kooperatif vardı ama ayakta duramaz hale getirdiler. Nasıl söyleyeyim size yani birliğe çilek getirmiyorlardı, komisyonculara çilek götürüyorlardı, kötü çileği birliğe getirip güzel çileği başkasına vermek gibi hoş olmayan şeyler yaşandı. Yani birlik olamadılar. Yani birliğe katılan üreticiler de çok dürüst davranamadılar. Ben mesela iyi çileğimi birliğe veriyordum, kötü çileğimi de kurutuyordum, pestil yapıyordum. Ama millet kötü çileği paso birliğe getirdi. Birlik de zarar etti bu şekilde. Çiftçi beş kuruş fazla satayım derken yanlış yapıyor, yani devamlılık her zaman önemlidir. Çilek için sirkülasyon çok önemlidir. Sirkülasyon oldu mu sıkıntı olmaz. Çiftçi birleşmedikten sonra üretici birliği ne kadar gayret etse de boştur. (K1)

Bununla birlikte üretici birliğinin başarısız olması ve bölgedeki tarım kooperatiflerinin yetersiz etkinliği gibi nedenlerden dolayı bazı çilek üreticileri, kişiler yerine devlet tarafından yönetilmesi gerektiğini düşündükleri üretici birliği ve tarım kooperatifleri gibi kurumsal yapıların gerekliliğine inanmaktadır. Katılımcılardan K8 bu durumu şöyle ifade etmektedir:

> Ya üretici birliğimiz vardı ama biraz farklı bir zamana denk geldi. Hava sıcaklarının etkisiyle diğer şehirlerden gelip çileği alacak kişilerde bazı sıkıtılar çıktı sanırım. E bu tür durumlar da çileğin fiyatının düşmesine neden oluyor. Ya dediğim gibi İl veya İlçe Tarım'ın biraz müdahale etmesi lazım ki insanların oraya bir güveni sağlansın. Çiftçi de güven ve netlik istiyor, çiftçi de biraz kendince haklı. (K8)

Bununla birlikte bazı katılımcı değerlendirmelerine göre, bölgede özellikle kendi pazarını yaratamamış çilek üreticileri için etkili bir üretici birliğinin varlığı oldukça önemlidir. K2 ve K3 bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

> Birliği de biz istedik başkanı da biz seçtik, birliğe de biz dedik ki "bu fiyattan aşağı vermiyoruz" e başta iyi gittik, e bu sefer birlikten rahatsız olanlar var. Niye ben başkan olmadım o oldu, onun çileği yok niye o oldu başkan oldu derken bir baktık patlak verdi. Ürünümüz kaldı bu sefer. Benim çevrem, kendime oluşturduğum bir pazarım var, ben ürünümü satabiliyorum. Ama bölgede ürününü satamayan çok kişi de görüyorum. Elinde kaldığı için düşük bir fiyata veriyor ya da komisyoncuya veriyor. (K2)

> (…) bazı dönemlerde çileğin fiyatı çok düşüyor, hani gelip koparın kendinize diyenler bile oluyor, yeter ki çileğim tarladan çıksın durumuna kadar bile geliyor bazı üreticiler. Üretici çok sıkıntılı dönemler geçiriyor. Bazen üretici kendi pazarını yaratamıyor ürünlerini komisyoncuya veriyor. (K3)

Katılımcı değerlendirmelerine göre, ürünü pazarlama aşamasında fiyat düzenlemeleri için ve özellikle kendi pazarını yaratamamış üreticiler için etkili bir tarım koperatifi ve üretici birliğine çok ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca özellikle üretici birliğinin başarısızlığına yönelik katılımcı değerlendirmelerinden, üreticiler arasında bir örgütlenme sorunu olduğuna anlaşılmaktadır. Bu bağlamda katılımcı değerlendirmeleri, bir yerel kalkınma örneği olarak bölgede gerçekleştirilen çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinde verimlilik ve sürdürülebilirlik gibi kalkınma hedeflerine ulaşmak için tarım kooperatifi ve üretici birliğinin oluşturulması konusuna ağırlık verilmesi gerektiğini göstermektedir.

Özetle bir yerel kalkınma örneği olan Sason çileği yetiştiriciliğinde ürünlerin muhafaza edilmesi ve depolanması konusundaki zorluklar, pazarlama zorlukları, çilek üreticilerinin eksik bilgi düzeyine sahip olması ve bölgede güçlü bir tarımsal kooperatif veya üretici birliğinin olmaması, verimli ve sürdürülebilir kalkınma çabalarını engellemektedir. Ayrıca çilek üretimi konusunda, üreticilerin herhangi bir uzman desteği almadan kendi aralarında birbirlerine danışarak ve deneme yanılma yöntemine başvurarak karşılaştıkları problemleri çözmeleri sürdürülebilir ve verimli

bir tarımsal üretim yapmalarını zorlaştırmaktadır. Katılımcı değerlendirmelerine göre, tarımsal verimlerini arttırmalarının önündeki en büyük engel bölgede bir soğuk hava deposunun olmamasıdır. Katılımcıların soğuk hava deposunu zorunlu bir ihtiyaç olarak algılamalarının nedeni, çileğin hassas yapısı nedeniyle çabuk bozulabilen bir meyve olmasından kaynaklanmaktadır. Katılımcı değerlendirmelerine göre, çileğin çabuk bozulabilen bir yapıda olması, çilek üreticilerini tarladan topladıkları çileği düşük bir fiyatla komisyoncuya satmak zorunda bırakmaktadır. Düşük bir fiyatla komisyoncuya satılan çilekler, çilek üreticilerinin çilekten elde edecekleri geliri önemli derecede azaltmaktadır. Katılımcılar, bölgede bir soğuk hava deposunun sağlanması durumunda ürünlerini daha yüksek bir fiyatla satabileceklerini ifade etmişlerdir. Katılımcı değerlendirmeleri, çilek üreticilerinin verimli ve sürdürülebilir bir tarımsal üretim yapmalarını engelleyen bir diğer faktörün ürünlerin pazarlanması sürecinde karşılaştıkları zoruluklar olduğunu göstermektedir. Çilek üreticilerinin pazarlama sürecinde karşılaştıkları başlıca engeller yakıtın pahalılığı, üreticilerden bazılarının ürünlerini pazara götürebilecekleri bir arabaya sahip olmamaları ve çileğin hassas bir meyve olması nedeniyle bazı üreticilerin çilek hasadı ve pazara ulaştırma işlemlerini aynı anda yapamamalarıdır. Katılımcı değerlendirmeleri, çilek üreticilerinin çilek yetiştiriciliği konusunda yeterli bilgiye sahip olmamalarının da verimli ve sürdürülebilir bir tarımsal üretim hedefine ulaşmalarını engelleyen önemli bir faktör olduğunu vurgulamaktadır. Çilek üreticilerinin üretim sürecinde en çok zorlandıkları kısımlar ise ilaçlama, toprak analizi, gübreleme ve sulama gibi üretim işlemleri olmaktadır. Katılımcı değerlendirmelerine göre, bölgede verimli ve sürdürülebilir bir tarımsal üretim gerçekleştirmenin önündeki bir diğer önemli engel ise, bölgede satış, pazarlama ve fiyat düzenlemesi gibi konularda üreticiyle birlikte hareket edebilecek, çiftçinin önemli ihtiyaçlarını karşılayabilecek ve onları gözetebilecek etkili bir tarım kooperatifi veya üretici birliğinin olmamasıdır. Bölgede bu tarz bir tarım kooperatifi veya üretici birliğinin olmamasının, üreticilerin ürettikleri ürün konusunda tedirgin olmalarına ve kendilerini güvende hissetmemelerine neden olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda katılımcı değerlendirmelerine göre, bölgede daha sürdürülebilir ve verimlilik odaklı bir tarımsal üretimin yapılması için verimlilik ve sürdürülebilirliği engelleyen bu faktörlerin ortadan kaldırılması gerekmektedir.

1.2.6. Katılımcıların Sason'da Çilek Yetiştiriciliği Faaliyetlerinde Devlet Desteklerinin Etkileri Konusundaki Değerlendirmeleri

Devlet destekleri yerel kalkınma politikalarında oldukça önemli bir kalkınma aracıdır. Yerel kalkınma politikalarında devlet desteklerinin önemli bir kalkınma aracı olmasının nedeni, verilen destekler aracılığıyla desteklenen bölgenin yerel halkını üretime teşvik etmesidir. Üretimin devlet tarafından teşvik edilmesiyle, yerel halk için bölgede hem istihdam olanakları hem de daha iyi yaşam koşulları sağlanabilmektedir. Sason'da tütüne kota getirildikten sonra uzun bir süre alternatif iş arayışına giren yerel halk için devlet, Sason bölgesinden dışarıya göçü durdurmak ve bölge halkına geçinebilecekleri alternatif bir iş imkânı sağlamak için bölgede çilek projesini başlatmıştır. İlk proje 2007 yılında %100 hibe desteği ile 4 aile ile sınırlı olacak biçimde başlamıştır. İlk proje başarılı olunca yerel halkın çilek projesine olan talebi artmış ve kısa bir süre içinde Sason bölgesinin geniş bir kesiminde çilek üretimi yapılmaya başlanmıştır. Çilek yetiştiriciliği tütünden sonra yerel halk için gerçek anlamda iyi bir geçim kaynağı olmuş ve bölgenin kalkınmasına katkı sunmuştur. Sason'un geniş bir kesimine yayılan çilek yetiştiriciliği yerel halk tarafından benimsendikten sonra devlet yerel halka verdiği hibe miktarını kademeli olarak azaltmıştır. Fakat hâlâ yerel halkın geniş bir kesimi çilek yetiştiriciliği faaliyetlerine devam etmektedir. Çalışmanın bu kısmına tezin üçüncü bölümünde yer verilmiştir. Bir yerel kalkınma projesi olan Sason çileği yetiştiriciliğinde bir yerel kalkınma politikası olarak devlet desteklerinin yerel kalkınmaya ne ölçüde katkı sağladığı katılımcıların değerlendirmeleri arayıcılığı ile aktarılmaya çalışılmıştır.

Bir yerel kalkınma örneği olan Sason çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin bir kalkınma aracı olan devlet desteklerinden ne ölçüde etkilendiği ve kalkınma sürecinde bölgede daha verimli ve sürdürülebilir bir tarımsal üretimin gerçekleştirilmesi için bölgenin ne tür desteklere ihtiyaç duyduğu, katılımcı değerlendirmeleri sonucunda **destek** kategorisi altında toplanmıştır.

Katılımcıların 7/12'sinin bir yerel kalkınma projesi olarak Sason çileği yetiştiriciliği faaliyetlerinde devlet desteklerinin ne derece önemli olduğuna ilişkin değerlendirmelerinde 'hibe miktarının arttırılması'nın önemine değinmişlerdir. Bu durumu K3 ve K12 aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

(…) Mesela destekler de artmalı, yani mesela %50 destek çok iyi olur bizim için. 2 dönümlük destek kurtarmaz çiftçiyi yani en azından 8-10 dönümlük bir destek iyi olurdu bizim için. Tarım İl ve İlçe Müdürlüğü'nün biraz daha aktif olması lazım. (K3)

Hibe desteği artmalı, hastalıklarla ilgili yani ilaçlama konusunda bilgilendirme ve yakıt desteği lazım. Yani kesinlikle hibe desteği artmalı ve bölgede en yakın zamanda bilimsel tarım yapılmalı. (K12)

Katılımcıların verilen hibe desteğinin miktarı konusundaki değerlendirmeleri, katılımcılardan bazılarının hibe miktarının arttırılması yönünde bir taleplerinin olduğunu göstermiştir. Hibe miktarının arttırılması taleplerini maliyetlerin çok fazla artması ve üreticinin çok fazla zorlanması ile gerekçelendirmişlerdir. Katılımcılardan bazılarının hibe miktarı konusundaki değerlendirmeleri, katılımcıların hibe desteği ile devletin çilek üreticilerine verdiği diğer tüm destekleri bir bütün olarak devlet destekleri kategorisi altında birleştirerek değerlendirdiğini göstermiştir. Verilen hibe desteğinin miktarı konusunda bir memnuniyetsizlik olsa da aslında katılımcı değerlendirmelerinden devletin çilek üreticilerine %70 oranında hibe desteği sağladığı anlaşılmaktadır. Katılımcı değerlendirmelerine göre, devlet çilek üreticilerine 2 dönüm için %70 oranında bir hibe desteği sağlamaktadır. Devlet, bölgede çilek yetiştiriciliğinin ilk başladığı yıllarda çilek üreticilerine %100 hibe desteği sağlamış, ancak zamanla bu destek oranını %70'e düşürmüştür. Katılımcılardan elde edilen bilgilere göre, devlet çilek üreticilerine 2 dönümlük arazi için kangal boru, fide, malç naylonu ve damlama gibi malzemelerin %70'ini karşılayan bir hibe desteği vermektedir. Katılımcı değerlendirmeleri, devletin bölgede çilek üretimin ilk başladığı yıllarda üreticilere verdiği %100 hibe desteğinin bölge halkını üretime teşvik etmek amaçlı olduğunu ortaya koymaktadır. Devletin verdiği hibe desteğinden genelde tüm üreticiler faydalanmaktadır, fakat bazı dönemlerde hibe desteği kura yöntemiyle de verilmektedir. katılımcılardan K6, K8 ve K9 devlet desteği ile ilgili olan durumu aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

Parasal olarak destek var. %70 oranında bir destek var. Mesela çilek üretimi için gerekli malzemelerin %70'ini devlet karşılıyorken, geriye kalan %30'unu üretici karşılıyor. Ama destek miktarı devletin belirlediği miktara göre değişiyor. Mesela geçen yıl 2 dönümdü destek miktarı, 2 dönümün %70'i devlet tarafından sağlandı %30'unu ise çiftçi kendi imkânlarıyla

karşıladı. Ama devlet para yerine boru, fidan, tel örgü gibi malzemeler getirdi. Bu destekler genelde herkese çıkıyor, mesela diyelim ki 500 kişi başvururs a 200'e yakın kişiye destek çıkıyor. Kura yöntemiyle ya da kişinin ihtiyaç durumuna göre çıkıyor. Mesela bir kişinin fakirlik belgesi varsa ona çıkma olasılığı çok yüksek. (K6)

Daha önce daha fazla destek oluyordu devlet, son zamanlarda eskisi gibi olmuyor ama benim bildiğim hala fide desteği, malç naylonu, damlama sistemi ve kangal boru desteği filan oluyor genelde. Tabi daha önce tel örgü filan da vardı, o destekler biraz daha geniş kapsamlıydı ama insanlar zaten uzun süredir bu işi yaptıkları için bahçeleri kapalı artık tel örgüye çok fazla ihtiyaçları yok onun dışında diğer destekler zaten hala veriliyor. Yani ben kendim de 2015 yılında teşvik alarak ilk bahçemi yaptım, şu anda her şeyi kendi imkânlarımla yapıyorum. (K8)

İnsanlar 2007 yılından 2015 yılına kadar devletten %100 hibe alıyorlardı, yani %100'den kastettiğim tarlanın bütün kurulumunu devlet karşılıyordu. Malç naylonunu, kangal borusunu, tel örgüsünü, damlaması yani hepsi veriliyordu üreticiye. 2015-2016 yıllarında bu sefer verilen destekler %70'e inmeye başladı, yine malzemenin tümü veriliyordu ama %30'unu üretici karşılıyordu %70'ini de devlet karşılıyordu. Yani üreticinin 10 bin lira bir masrafı varsa tarlanın kurulumunda 3 bin lirasını üretici veriyordu geri kalanını da devlet ödüyordu. Geçen sene 150 dekar üstünde devletin bir desteği oldu, fidan ve tel örgü hariç geri kalanını yani %100 kadarını devlet ödedi yine, işte malç naylonu verdi, damlamayı verdi, kangal borusunu verdi, bir de bu aparatlar işte küçük musluklarıdır, vanasıdır filan hepsini devlet verdi ekiciye. (K9)

Bununla birlikte, katılımcılardan K1'den alınan bilgiye göre, devletin çilek üreticilerine hibe desteğine ek olarak verdiği 'mazot, gübre ve elektrik desteği' de mevcuttur. Devlet, çilek üreticilerine %35 kadar elektrik ve dönüm başına 100-120 TL gübre ve mazot desteği vermektedir. Katılımcılardan K1 bu durumu aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

Şöyle söyleyeyim bir %35 elektrik hibesi var bir de dönüm başı 100-120 lira bir destek alınıyor. O da zaten mazot gübre desteği şeklinde oluyor. Yani

yarısını biz yarısını devlet ödüyor öyle söyleyeyim. Yani bir de bazı projeler oluyor %50 kadar hibeli, işte kangal boru, damlama sistemi vs. verilen projeler de oluyor. Yani genelde her sene çıkıyor da bazen olmuyor maalesef. (K1)

Bununla birlikte, katılımcıların 10/12'sinin Sason çileği faaliyetlerinde ihtiyaç duydukları devlet desteği konusuna ilişkin değerlendirmelerinde 'eğitim vermesi' ve 'saha araştırmasının yapılması' maddelerini ön plana çıkardığı görülmüştür. Bu durumu K2, K4 ve K11 aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

(…) Tarımdan sorumlu yetkililer sadece ÇKS zamanı geldiğinde ÇKS işlemini yapıyorlar. Ben onlardan kesinlikle memnun değilim, çünkü tek bir gün olsun çiftçinin arazide durumunu görmek için geldikleri yok bu bir. Kesinlikle gelip çiftçinin durumunu görmüyorlar, gelip hal hatırını sormuyorlar, çileği hastalık vursa veya şu bu gelip ilgilenmiyorlar. Çiftçi istediği halde gelip yardımcı olmuyorlar çiftçiye. Kesinlikle bu konuda çok zayıflar. Onlar çiftçiye yardımcı olduğu zaman çiftçi de kendini daha fazla güvende hisseder. Bir tek bu konuda çiftçinin yanında olan kişi kaymakamdır. Gelsinler arazi dolaşsınlar, çiftçiyle ilgilensinler kimin ihtiyacı varsa ona yardım etsinler, kendileri gelsin görsün ve ona göre karar versinler. (K4)

Bilinçli üretim kesinlikle olmalı. Kullandığımız bazı ilaçların toprağa da ürüne de birtakım faydaları olduğu gibi zararları da olabilmektedir. İlaçtan alınabilecek herhangi bir zarar, toprağı da tüketiciyi de ve üreticiyi de etkileyebilmektedir. Çok fazla ilaç kullanımı da toprağa zarar veriyor, verimi etkiliyor bu ama üretici bunu bilmediği için çilek yetiştiriciliğine devam etmektedirler. Artı hibe desteğinin gerçekten arttırılması lazım. Eğitim şart. (K11)

(…) Bugün Tarım İlçe Müdürlüğü hiçbir şey yapmasa da çiftçilere 2-3 ayda bir seminer nasıl veremiyor? Seminer vereceksin, bilgilendireceksin. Kaymakam bey tüm çiftçileri çağıracak ondan sonra İlçe Tarım'dan mühendisler gelecek, anlatacak bu budur bu şudur diye. Tarlaya zaten gelmiyorlar. Şimdi diyelim ki çiftçi zavallı geçim derdinden dolayı hiçbir şeyden anlamadığı halde ürünü ekmiş ama anlamıyor, tarlası boşa gitti.

> Destekleme zaten yok en azından devletin ziraat mühendislerini tarlaya sahip çıkmaları ve çiftçiye yardımcı olmaları yönünde harekete geçirmesi gerekiyor. Ziraat mühendislerinin bir gübre çalışmasını yapmaları lazım. Yabancıdan gübre alacağımıza biz gelelim İlçe Tarım'dan alalım gübremizi. En azından ne kullandığımızı bilelim. (K2)

Katılımcı değerlendirmeleri, Bölgedeki Tarım İl ve İlçe Müdürlükleri'nin bölgede saha araştırmaları yapma ve sahada çiftçinin ihtiyaçlarını gözlemleme, çiftçilere çilek yetiştiriciliği konusunda eğitim verme ve eğitim amaçlı seminerler düzenleme gibi bilgilendirilme faaliyetlerine ihtiyaç duyulduğunu işaret etmektedir. Katılımcı değerlendirmelerine göre, çilek bitkisinin aşırı hassas yapısı nedeniyle üreticiler ilaçlama, sulama, gübreleme gibi konularda herhangi bir işlem yaparken daha fazla tedirgin hissetmektedirler. Bu nedenle çilek üreticileri, tarımdan sorumlu yetkililerin ve tarım uzmanlarının bölgede aktif bir saha araştırmaları yapmaları ve çiftçiyi çilek yetiştiriciliği konusunda bilgilendirmeleri durumunda kendilerini daha güvende hissedeceklerini vurgulamaktadırlar.

Katılımcıların 5/12'sinin çileğin hassas ve çabuk bozulabilen yapısı nedeniyle çileklerin daha verimli bir şekilde değerlendirilmesi için bölgeye 'bir çilek fabrikası' ve 'çilek işleme tesisi' kurulmasına devletin öncülük etmesini istediği görülmektedir. Bu durumu K2, K6 ve K8 aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

> Tesis, tesis kurulmadığı müddetçe ve işlemesi burada yapılmadığı sürece hiçbir yere çiftçi olarak biz varamayız. Reçeli, pestili, kurutması ve soğuk hava deposu yapılmadığı sürece hiçbir şekilde ileriye dönük projeler çıkmaz artık. Ki durum bu şekilde giderse hiç kimse devam etmez üretime, çoğu kişi kuruttu tarlasını zaten. Bugün bir reçelin yapımı çok maliyetli olmaz ama satışında güzel para var, üreticiyi kurtarabilir bu. Bu aynı zamanda istihdam da sağlar bölgede, devletin bunu bize sağlaması lazım. Şahıslara vermesini istemiyoruz, devletin kendisi yapsın ve kendisi işletsin. Çiftçi de memnun olur devlet de memnun olur çıkan sonuçtan. Devlet vergilendirme de yapsın önemli değil öderiz vergimizi. En azından kafamız daha rahat olur, teşvik de daha çok olur, dışardan bölgeye gelenlerin sayısında da artış olur. Üretici kendini daha güvende hisseder. (K2)

> İşte dediğim gibi çiftçiye verilen hibe destekleri yetmiyor, bu destekler sadece bir yere kadar kurtarabilir çiftçiyi, bu şekilde desteklerin ancak yarısını yapmış oluyorlar. Yapılması gereken diğer şeyler ise mesela fabrika kurulacak, çiftçinin ürettiği çileklerin bahçede kalmaması ve çürümemesi için bölgede çilekle ilgili farklı iş kolları kurulmalı. Bu şekilde hem devlet kazanır hem de çiftçi. (K6)

> Artan maliyetler çiftçinin ürününün pazara ulaştırmasında baya sıkıntı yaratıyor şu anda, baktığımızda yakıtın yüksek fiyatlara ulaşması çiftçinin çileğini komisyonculara vermesine neden oluyor bu da aslında zarar etmesine sebep oluyor. Ayrıca çilek kolay bozulabilen bir ürün olduğu için bu da ürünü pazara ulaştırma konusunda bir sorun yaratıyor. Ya mesela bölgede bir reçel fabrikası olsaydı, çilekler telef olmazdı, çiftçinin de zararı olmazdı. Reçel fabrikası olmadığı için çiftçi bugün çileğimi satmasam bozulacak mantığıyla çileğini ucuz fiyata satıp zarar ediyor. (K8)

Katılımcıların çoğu çilek üreticisinin ürünlerini komisyoncuya satmamaları durumunda ürünlerinin bozulabileceği endişesiyle, ürünlerini komisyoncuya satmak zorunda kaldıklarını, komisyoncuyla memnun kalacakları biçimde bir pazarlık yapamadıklarını ve ürünlerini düşük bir fiyata satmak zorunda kaldıklarını belirtmektedir. Çilek üreticileri, bölgede bir reçel fabrikasının ya da çilek işleme tesisinin açılması durumunda, çilek üreticisinin ürünlerinin bir kısmını reçel yaparak değerlendirebileceğini ve bunun da çilek üretiminden alacakları verimi arttırabileceklerini ifade etmektedir. Ayrıca çilek üreticileri, çilek fabrikasının ya da çilek için kurulacak bir işleme tesisinin bölge halkının istihdam imkânları açısından da önemli olduğunu düşünmektedir.

Özetle, katılımcı değerlendirmeleri, çilek üreticileri mazot, gübre, elektrik ve özellikle hibe desteğinin miktarı konusunda çok memnun olmasalar da, aslında bu memnuniyetsizliğin bölgede bir reçel ya da çilek işleme tesisinin kurulması durumunda biraz olsun giderilebileceğine işaret etmektedir. Katılımcı değerlendirmelerine göre, bölgede çok geniş bir alanda çilek üretilmekte ve özellikle çileğe olan talebin bahar mevsimine göre azaldığı yaz aylarında çilekler yüksek derecelere çıkan sıcaklıklardan dolayı çok daha kısa sürede bozulup telef olabilmektedir. Katılımcılar, bozulmaya hazır bu çileklerin bir çilek işleme tesisinde kurutularak ya da çilek fabrikasında çilek reçeli yapılarak değerlendirilebileceğini,

böylelikle çilekten alacakları verimin de düşmeyeceğini ve üretimlerinin karşılığını alabileceklerini vurgulamaktadır. Katılımcılar ayrıca çilek yetiştiriciliğinin meşakkatli bir faaliyet olması nedeniyle çilek yetiştiriciliğinin bazı aşamalarında çok zorlandıklarını belirtmektedirler. Katılımcılar bu nedenle İl ve İlçe Tarım Müdürlükleri'nin, üreticilerin ihtiyaçlarını sahada gözlemlemek amacıyla düzenli aralıklarla saha araştırmaları yapmaları gerektiğini ifade etmektedirler. Katılımcı değerlendirmeleri, bölgede verimli ve sürdürülebilir bir üretimin gerçekleştirilebilmesi için devlet desteklerinin daha çok verimlilik ve sürdürülebilirlik odaklı olması gerektiğine işaret etmektedir.

SONUÇ

1970 krizi birçok alanda büyük etkiler yarattığı gibi bölge kavramını da oldukça etkilemiş ve bölge kavramında bir dönüşüme yol açmıştır. Kalkınmaya dair değişen bu bakış açısı, bölgeden daha sınırlı bir alana odaklanan yerelleşme kavramını gündeme getirmiştir. 1980'lere doğru yerel düzeyde kalkınma fikri ivme kazanmıştır. Yerel kalkınma, merkeziyetçi bir kalkınma anlayışı yerine daha yerel ve bölgesel bir kalkınma anlayışı olarak ortaya çıkmıştır. Yerel kalkınma, her bölgenin/yerel birimin kendi içerisinde sürdürülebilir gelişimlerini sağlamak ve böylelikle ülkenin küresel rekabet gücünü arttırmak amacıyla, her bölgenin kendi içinde mevcut olan potansiyel kaynaklarından ve dinamiklerinden verimli ve sürdürülebilir bir şekilde istifade edilmesi fikrine dayanmaktadır. Merkezi bir yönetim anlayışı geleneğinden gelen Türkiye'de yerel kalkınma ile ilgili politika değişikliğine özellikle Avrupa Birliği ile ilişkilerin derinleşmesinden sonra gidilmiştir. Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde AB'nin aday ülkelere sunduğu ön koşulların içerisinde bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi koşulu da bulunmaktadır. Bu anlamda Türkiye'nin AB'ye aday ülke seçilmesiyle birlikte Türkiye'de yerel ve bölgesel kalkınmaya yönelik daha fazla politika oluşturulmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Türkiye'de gelişmemiş bölgeler için daha fazla proje üretilmeye başlanmış ve bu uygulanacak projeler için devlet desteklerini arttırmaya yönelik politikalar oluşturulmuştur.

Türkiye'de hayata geçirilen tarımsal yerel kalkınma projelerden biri de Sason'da uygulanan çilek yetiştiriciliği faaliyetleridir. Sason halkının en önemli geçim kaynağı olan tütün üretimine kota uygulamaları getirilince devlet, göçü önlemek amacıyla alternatif geçim kaynağı olarak bölgede çilek yetiştiriciliği projesini başlatmıştır. 2007 yılında 15 dönümlük arazide yerel halka %100 hibe desteği verilerek başlayan çilek yetiştiriciliği projesinden iyi sonuç alınınca kısa sürede bölge genelinde de çilek üreticiliği uygulanmaya başlanmıştır. Günümüzde, Sason'da çilek yetiştiriciliği yerel halk için en önemli geçim kaynağı olmuş durumdadır. Gelişmemiş yerel bölgelerde sosyoekonomik açıdan sürdürülebilir ve etkili bir kalkınma gerçekleştirmek yerel kalkınma politikalarının temel hedefidir. Buradan hareketle bu tezde, Sason'da bir yerel kalkınma örneği olarak hayata geçirilen çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin, yerel kalkınma politikalarının temel hedefleri olan bölgenin sosyoekonomik kalkınmasına, bölgede yoksulluğun azaltılmasına, verimlilik artışına ve sürdürülebilirlik çabalarına olan etkilerinin ortaya konulması hedeflenmiştir.

Belirlenen amaç doğrultusunda tezin birinci bölümünde kalkınma ve yerel kalkınma kavramlarının tanımı ve evrimi, yerel kalkınmada yerel yönetim, yerel kalkınmanın başlıca aktörleri, yerel kalkınma stratejileri ve politikaları ve Türkiye'de yerel kalkınmanın gelişimi, ikinci bölümünde Türkiye'de tarımın gelişimi, tarımın kalkınmadaki rolü, Türkiye'de tarımın kalkınmadaki rolü, Türkiye'de tarımsal kalkınma yolundaki engeller ve Türkiye'de tarımsal yerel kalkınma deneyimlerini araştıran çalışmalar, üçüncü bölümünde de bir yerel kalkınma örneği olarak Batman'ın genelinde ve Sason ilçesinde tarımsal üretim ve çilek yetiştiriciliği konuları ele alınmıştır. Dördüncü bölümde ise belirlenen çerçevede tezin yöntemi özetlenmiş ve ardından çalışmanın bulguları; 'çilek yetiştiriciliğinin bölgenin işgücü hareketliliğine etkileri', 'çilek yetiştiriciliğinin bölgenin ekonomisine yönelik etkileri', 'çilek yetiştiriciliğinin bölgenin refah seviyesine yönelik etkileri', 'çilek yetiştiriciliğinin toplumsal cinsiyet eşitliği kapsamında kadın katılımına olan etkileri', 'çilek yetiştiriciliğinin kalkınma politikaları kapsamında sürdürülebilirlik ve verimliliğe etkileri' ve 'çilek yetiştiriciliğinin kalkınma politikaları kapsamında devlet desteklerine olan etkileri' biçiminde sıralanarak genel çerçevesiyle değerlendirilmiştir. Tezin bu bölümünde elde edilen bulgularla, sıralanan bu altı başlık altında araştırma sorularına yanıt aranmaya çalışılmıştır.

Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formunun kullanıldığı tezin uygulamalı bölümünde analizler nitel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Örneklem, amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak seçilmiştir. Veri toplama sürecinde tarım sektöründen 12 katılımcı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcılardan elde edilen veriler çözümlenerek kodlama yöntemiyle analiz edilmiş, literatür bağlamında değerlendirilmiş ve araştırma bulgularına ulaşılmıştır.

Nitel araştırma yöntemlerinde veriyi toplama, analiz etme ve yorumlama gibi adımlar birbirleriyle etkileşimli olarak ve bir bütün olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla araştırmacı uzun ve karmaşık bir süreci takip ederek bulgulara ulaşmaktadır. Bu durum bir taraftan araştırmanın derinlemesine ve kapsamlı bir biçimde analiz edilmesini sağlarken diğer taraftan araştırmacının bulgularını gözlemleri sonucu öznel bir bakış açısıyla değerlendirmesi anlamına gelmektedir. Nitel araştırmalarda karşılaşılan bu durum çalışmanın sınırlılığını gösteren bir unsurdur. Ayrıca çalışmanın bulgularının 12 kişi ile yapılan görüşmelerden elde edilmiş olması, çalışmaya ilişkin bir başka sınırlılıktır.

Katılımcıların çilek yetiştiriciliğinin işgücü hareketliliği üzerindeki etkilerine yönelik değerlendirmeleri incelendiğinde, bölgede başlayan çilek yetiştiriciliği ile birlikte hem tersine göç durumunun yaşandığı hem de dışarıya göçlerin azaldığı görülmektedir. Bu durumu katılımcılar, şehirde artan maliyetler, geçim kaygısı ve bölgede çilek yetişticiliği gibi alternatif bir işin olması nedeniyle bölgedeki insanların köyde kalarak çilek yetiştirmeyi başka yere göç etmeye tercih ettiği biçiminde açıklamaktadırlar. Katılımcılar, çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinden önce bölgeden göç edenlerden bir kısmının da aynı nedenlerle Sason'a geri döndüğünü ifade etmektedir. Ayrıca katılımcı değerlendirmelerinden elde edilen bir başka sonuç, Sason'da yerel halkın ev ve arsalarının olması nedeniyle köyde kira vermek gibi bir zorunluluklarının olmamasının da bölgedeki işgücü hareketliliğini etkilediğini ve yerel halkı Sason'da çilek yetiştirmeye teşvik ettiğini göstermektedir. Bu doğrultuda katılımcı değerlendirmelerinden, bölgede gerçekleştirilen çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin işgücü hareketliliğine etkileri açıkça görülmektedir. Çilek yetiştiriciliği faaliyetleri ile birlikte bölgede 'tersine göç' durumunun ortaya çıkması ve 'dışarıya yönelik göçlerin azalması' araştırmanın dikkat çekici bulguları arasında yer almaktadır.

Katılımcıların, çilek yetiştiriciliğinin bölgenin ekonomisine etkileri ile ilgili değerlendirmeleri, bölgede başlayan çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin bölgede hem istihdama büyük katkı sağladığına hem de bölgede girişimcilik fırsatları yarattığına işaret etmektedir. Çilek yetiştiriciliğinin istihdama olan etkilerini katılımcılar, çileğin hasat zamanı geldiğinde hasat işlemi için belirli bir yevmiye karşılığında çilek tarlasında çalışabilecek işgücüne duyulan ihtiyacın artmasıyla ifade etmektedir. Katılımcılar ayrıca, bölgede oluşan istihdamdan en çok kadınlar ve gençlerin faydalandığını ve oluşan istihdam sayesinde kadınların erkeklerden bağımsız bir şekilde kendi temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar kazanç elde ettiklerini ifade etmektedir. Kadınlar ve gençlerin de bölgede istihdam edilmesiyle elde ettikleri kazanç, onlar için bir bireysel gelir olması açısından önemlidir. Katılımcıların dikkat çektiği bir başka konu ise bölgede başlayan çilek yetiştiriciliğinin bölgede girişimcilik fırsatları yaratmış olmasıdır. Girişimcilik fırsatları, yerel halkın çilek bahçesi kurararak 'kendi işinin sahibi/patronu olması' ve yerel halktan bazılarının başkaları için 'iş imkânı yaratması' biçiminde ortaya çıkmıştır. Küçük bir alanda çilek yetiştiriciliğine başlayanlar, zamanla çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin hız kazanmasıyla bölgenin yerel halkına da çilek bahçesinde çalışmak üzere iş imkânı

sunmaktadırlar. Ayrıca bölgede belli bir müddet başkasının çilek tarlasında çalıştıktan sonra elde ettiği kazançla kendi bahçesini kurup kendi işinin sahibi olan çilek üreticileri de bulunmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın dikkat çeken bulguları arasında Sason'daki çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin 'kadın istihdamı' ile toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında 'kadın katılımı'nın sağlanması ve ayrıca 'genç istihdamı' ile bölgedeki okul çağındaki gençler için ihtiyaçlarının bir kısmını karşılayabilecek bir harçlık elde etmeleri çerçevesinde bölge halkına sağladığı katkılar yer almaktadır. Bu doğrultuda, çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin bölgenin kalkınmasında istihdam olanaklarını yaratma ve özellikle kadın katılımını teşvik etme gibi yerel kalkınma için oldukça önemli gelişmelere katkı sağladığı değerlendirilebilir.

Katılımcıların çilek yetiştiriciliğinin bölgenin refah düzeyine etkileriyle ilgili değerlendirmeleri, çilek yetiştiriciliğinin çeşitli açılardan bölgedenin refah seviyesinde artışa neden olduğuna işaret etmektedir. Katılımcılar refah seviyesindeki bu artışı, çilek yetiştiriciliğinden elde edilen gelirle 'yeni ev/araba alma' 'ev yenileme' ve her zaman 'nakit para' taşıma imkânına sahip olma biçiminde değerlendirmişlerdir. Buna ek olarak, tüm katılımcılar, çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin, önceki döneme kıyasla ekonomik kazancın artmasına önemli bir katkı sunduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca çok az sayıdaki katılımcı da çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin yerel halkın bilinç düzeyinde ve eğitim seviyesinde artış sağladığını belirtmiştir. Bu doğrultuda çilek yetiştiriciliğinin yerel kalkınmanın önemli politika hedeflerinden biri olan refah artışına önemli derecede katkı sağlamış olduğu görülmektedir.

Katılımcıların bölgede gerçekleştirilen çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin, toplumsal cinsiyet eşitliği kapsamında kadın katılımı teşviklerine olan etkilerine yönelik değerlendirmeleri çilek yetiştiriciliğinin farklı şekillerde kadının toplumsal ve ekonomik hayattaki rolünü olumlu anlamda etkilediğine işaret etmektedir. Katılımcılar değerlendirmelerinde çilek yetiştiriciliği faaliyetlerine kadının aktif katılımıyla, elde edilen hane gelirinden yararlanma düzeyinin arttığını ifade etmişlerdir. Ayrıca kadınlar, bölgede belirli bir yevmiye karşılığında başkalarının çilek bahçesinde çalışarak bireysel olarak da kazanç elde etme fırsatına sahip olmuşlardır. Bu durum, kadınların istihdama dahil olması ve temel ihtiyaçlarını satın alabilecek bir gelire sahip olması açısından önemlidir. Bu doğrultuda, bölgedeki çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin yerel kalkınmanın politika hedeflerinden biri olan kadın katılımın teşvik edilmesine yönelik önemli etkilerinin olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Bölgede çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin hane gelirinden kadınların faydalanma derecesini arttırması ve kadınların belirli bir yevmiye karşılığında bölgedeki diğer çilek üreticilerinin bahçesinde çalışarak bireysel gelir elde etmesi, toplumsal ve ekonomik hayatta kadınların daha etkili ve aktif bir rol üstlenmelerini sağlamaktadır.

Katılımcıların çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin bölgedeki verimli ve sürdürülebilir tarımsal üretim çabalarına olan etkilerine yönelik değerlendirmeleri, çilek üreticilerinin üretim, pazarlama, fiyatlandırma ve satış gibi konularda karşılaştıkları bazı problemlerden dolayı bölgede henüz tam anlamıyla verimli ve sürdürülebilir bir tarımsal üretimin gerçekleşmediğine işaret etmektedir. Katılımcı değerlendirmelerine göre bölgede verimli ve sürdürülebilir bir tarımsal üretim gerçekleştirmenin önündeki başlıca engeller, 'pazarlama zorlukları', ürünleri 'muhafaza etme ve dopolama konusunda yaşanan sıkıntılar', 'üreticilerin düşük bilgi düzeyi', 'bölgede etkili bir tarım kooperatifinin ve/veya üretici birliğinin olmaması'dır. Buna ek olarak, katılımcılar değerlendirmelerinde, çilek üreticilerinin çilek yetiştiriciliği ile ilgili bilgi edinme yöntemlerinin 'diğer üreticilere danışarak' ve 'deneme yanılma yöntemi' biçiminde olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda, çilek üreticiliğiyle ilgili bu bilgi edinme yöntemlerinin de verimli ve sürdürülebilir bir tarımsal üretimin önünde engel oluşturduğu görülmektedir.

Katılımcılar, çileğin çok hassas bir meyve olması nedeniyle hem pazarlama işlemini hem de çilek toplama işlemini aynı anda yapamadıkları için ürünü komisyoncuya satmak zorunda kaldıklarını ve bunun ürünlerini pazarlamada karşılaştıkları bir problem olduğunu belirtmişlerdir. Bazı katılımcılara göre pazara erişim konusundaki bir diğer problem ürünü pazara götürecek bir araçlarının olmamasıdır. Ayrıca çilek üreticilerinin pazarlama konusunda yaşadığı en büyük problemlerden biri yakıtın pahalı olmasıdır. Katılımcılar, pazarlama aşamasında karşılaştıkları bütün bu problemlerden dolayı ürünü hak ettiği fiyatın altında komisyoncuya satmak zorunda kaldıklarını ve bunun da üretimden elde ettikleri geliri önemli derecede azalttığını belirtmişlerdir.

Katılımcıların değerlendirmelerine göre, çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinde verimlilik ve sürdürülebilirlik çabaları önündeki bir diğer önemli engel, bölgede ürünleri muhafaza edebilecek ve depolayabilecek bir 'soğuk hava deposunun olmaması'dır. Çileğin oldukça hassas bir meyve olması nedeniyle bahçeden topladıkları ürünleri muhafaza edebilecek bir soğuk hava deposunun olmaması,

üreticilerin ürünlerini komisyoncuya düşük bir fiyata satmak zorunda kalmalarının ve üretimden elde ettikleri verimin önemli derecede azalmasının bir nedenidir. Bu bağlamda, bölgede ürünleri muhafaza edebilecek bir soğuk hava deposunun olmaması, aslında üreticilerin pazarlama esnasında karşılaştıkları bazı problemlerin de temel sebebi olarak görülmektedir. Dolaysıyla, bölgede sürdürülebilir ve verimli bir tarımsal üretimin gerçekleştirilmesi için üreticilerin bölgede ürünlerin muhafaza edilebileceği veya depolayabileceği bir soğuk hava deposunun sağlanması, üreticiler açısından oldukça önemlidir.

Katılımcı değerlendirmelerinden, bölgede çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinde verimli ve sürdürülebilir bir tarımsal üretimin gerçekleştirilmesi yolundaki bir diğer engelin çilek üreticilerinin çilek üretimi konusundaki 'düşük bilgi düzeyi' olduğu anlaşılmaktadır. Üreticilerin önemli bir kısmı gübreleme, ilaçlama, sulama ve toprak analizi gibi konularda bilgisiz olmaları nedeniyle çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Katılımcılar, çileğin hem aşırı hassas yapısı nedeniyle üretim sürecinde bakımının zor olması hem de çilek üretiminden önce tütün üreten bölge halkı için yeni bir tarımsal ürün olması nedeniyle özellikle çilek üretimine başladıkları ilk yıllarda çok zorlandıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılar üretim sürecinde bilgilendirme veya eğitim konusunda yeterli destek alamadıklarını, çilek üretimiyle ilgili karşılaştıkları bir problemin üstesinden diğer üreticilere sorarak veya deneme yanılma yöntemiyle gelmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda bölgede daha verimli ve sürdürülebilir bir tarımsal üretim gerçekleştirmek için İl ve İlçe Tarım Müdürlükleri tarafından saha araştırmalarının düzenli olarak yapılması, bilgilendirme amaçlı seminerlerin düzenlenmesi ve çiftçilerin çilek üretimi konusunda eğitilmesi gerekli görülmektedir.

Çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinde verimli ve sürdürülebilir bir tarımsal üretimin sağlanmasını zorlaştıran başka bir faktör, çilek üreticilerine satış, pazarlama ve fiyatlandırma konularında yardımcı olabilecek ve çiftçinin ihtiyaçlarını gözlemleyebilecek etkili bir tarım kooperatifinin bölgede bulunmamasıdır. Katılımcılar, bölgede etkili bir tarım kooperatifine sahip olmaları durumunda, ürünlerini tarım kooperatifi aracılığıyla pazarlayabileceklerini ve böylelikle ürünlerini komisyonculara daha düşük bir fiyattan satmak zorunda kalmayacakları için verimli bir tarımsal üretim gerçekleştirebileceklerini ifade etmişlerdir. Bölgede üreticilerin ürünlerine sahip çıkabilecek iyi bir tarım kooperatifi olmadığı için, üreticiler üretim

sürecinde ürünlerin satılamama ihtimali nedeniyle tedirigin olmakta ve kendilerini güvende hissetmemektedirler. Ayrıca çoğu üreticinin değerlendirmelerinde kooperatif ve üretici birliğini aynı anlamda kullandıkları gözlemlenmiştir. Bu nedenle çiftçiler pazarlama, satış ve fiyat düzenlemeleri ile ilgili problemlerin güçlü bir üretici birliği aracılığıyla da çözülebileceğini belirtmişlerdir. Bölgede 2021 yılında üreticiye üretimin her aşamasında yardımcı olması amacıyla bir üretici birliği kurulmuş fakat üreticilerde örgütlenme bilincinin olmaması, üreticiler tarafından birliğe karşı ahlaki ve etik olmayan bazı davranışların sergilenmesi ve birliğe karşı hissedilen güvensizlik nedeniyle birlik başarılı olamamıştır. Bu bağlamda, bölgede daha verimli ve sürüdürülebilir bir tarımsal üretimin gerçekleştirilebilmesi için, üreticilere üretim ve pazarlamanın her aşamasında yardımcı olabilecek, üreticinin ihtiyaçlarıyla ilgilenebilecek ve üreticiyi üretim esnasında güvende hissettirebilecek etkili bir tarım kooperatifinin varlığı oldukça önemli görülmektedir.

Katılımcı değerlendirmelerinde, çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinde yerel kalkınmayı teşvik etmek amacıyla mevcut devlet desteklerinin 2 dönümlük çilek bahçesi için %70 oranında hibe desteği, %35 oranında elektrik desteği ve ayrıca dönüm başına 100-120 TL gübre ve mazot biçiminde olduğu belirtilmiştir. Çilek üreticilerinin son yıllarda artan maliyetler nedeniyle devletin sağladığı destek miktarını yetersiz buldukları ve mevcut desteklerin üreticileri memnun etmediği gözlemlenmiştir. Katılımcılar, devletin 2015 yılına kadar çilek üreticilerine %100 hibe desteği sağladığını, 2015 yılından itibaren bu desteğin %70 oranına düşürülmesi nedeniyle verilen hibe desteğinin miktarından memnun olmadıklarını belirtmişlerdir. Çilek üreticilerine verilen devlet destekleri, çilek bahçesi için verdiği tel örgü haricinde, malç naylonu, kangal boru, damlama sistemi ve fide gibi malzemelerini kapsamaktadır. Bölgede artık neredeyse herkesin çilek bahçesi olduğu için tel örgünün çoğu çilek üreticisi için çok gerekli bulunmadığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla %70 oranındaki hibe miktarı, çilek üreticileri için hâlâ iyi miktarda bir destek olsa da çoğu üreticinin son yıllarda artan maliyetlerden dolayı hibe miktarını yetersiz bulmaktadır. Gübre, mazot fiyatları ve elektrik faturası çilek üreticilerinin en çok yakındıkları üç maliyet unsurudur.

Katılımcılara göre, çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinde sürdürülebilir ve verimli bir tarımsal üretim gerçekleştirmeleri yolundaki en büyük engellerden biri, bölgede bir çilek fabrikasının veya çilek işleme tesisinin olmamasıdır. Katılımcılar, satıştan arta

kalan fazla ürünleri daha verimli bir şekilde değerlendirmek için bölgede bir 'reçel fabrikası' ya da 'çilek işleme tesisine' ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir. Katılımcılar, çilek üreticilerinin ürünleri tarlada kalır veya satılamaz tedirginliğiyle ürünlerini düşük bir fiyata komisyonculara satmak zorunda kaldıklarını fakat bölgede bir reçel fabrikası veya çilek işleme tesisinin olması durumunda ürünleri hak ettiği değerin altında komisyoncuya satmak yerine çilek reçeli yaparak ya da çilekleri kurutarak değerlendirebileceklerini belirtmişlerdir. Bölgede geniş bir alanda çilek üretiminin yapılması ve bir üzümsü meyve türü olan çileğin çabuk bozulabilen hassas yapısı nedeniyle, bölgede bir çilek fabrikasının kurulmasının daha verimli ve sürdürülebilir bir tarımsal üretim açısından gerekli olduğu gözlemlenmiştir.

Katılımcıların bölgede sürdürülebilirlik ve verimlilik odaklı bir tarımsal üretimin gerçekleştirilebilmesi için gerekli olduğunu belirttikleri bir başka önemli konu ise İl ve İlçe Tarım Müdürlükleri'nin ve bölgede bulunan diğer idari kurumların üreticinin sorunları ve ihtiyaçlarıyla daha çok ilgilenmeleri ve özellikle İl ve İlçe Tarım Müdürlükleri'nin düzenli aralıklarla saha araştırmaları yapmaları ve üreticiye çilek yetiştiriciliği konusunda eğitim verilmesidir. Çilek üreticileri bölgede daha bilinçli bir tarımsal üretimin yapılması için üreticinin üretim konusunda yeterli düzeyde bir bilgiye sahip olması gerektiğini ve çileğin yetiştirilmesi zor olan bir meyve olması nedeniyle İl ve İlçe Tarım Müdürlükleri'nin bu konuda daha fazla çiftçinin yanında olmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Verimli ve sürdürülebilir bir tarımsal üretimin desteklenmesi amacıyla, özellikle ilçe merkezinde bulunan idari kurumların tarım üreticisinin sorunlarına daha fazla ilgi göstermeleri gerekmektedir. Buna ek olarak, İl ve İlçe Tarım Müdürlükleri'nde görevli tarım uzmanları ve mühendislerin, üreticinin üretimle ilgili sorunlarını çözmek için düzenli aralıklarla saha araştırmaları yapmaları ve üreticilere üretim konusunda eğitim vermeleri oldukça önemli görünmektedir.

Yapılan genel değerlendirmeden, Sason'da uygulanmakta olan çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin istihdamı, refah seviyesini, toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında kadın katılımını ve göç hareketlerini önemli derecede etkilemiş olduğu gözlemlenmektedir. Genel itibarıyla çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin, yerel kalkınmaya önemli bir katkı sunduğu gözlemlenmektedir. Fakat yerel kalkınma politikalarının hedefi sadece sosyoekonomik kalkınmaya katkı sağlamakla sınırlı değildir, yerel kalkınma politikaları aynı zamanda sürdürülebilirlik ve verimlilik odaklı bir yerel kalkınma hedeflemektedir. Sason çileği örneğinde ise çilek

üretiminden önceki döneme göre bölgede bir kalkınma gerçekleşmiş, fakat bölgenin geniş bir kesiminde aktif bir şekilde çilek üretimi yapıldığı halde yerel halk, çilek işleme tesisi ve çilek fabrikası gibi üretim alanlarıyla tarımsal üretimi sanayi üretimiyle birleştirerek bir adım öteye taşıyacak imkânlara sahip olamamıştır. Bölgeye kazandırılacak olan bir çilek işleme tesisi ve/veya çilek reçeli fabrikası, çilekten elde edilen ürün çeşitliliğini arttırmanın yanı sıra, çileğin hassas yapısından kaynaklanan bozulma riskine karşı üreticiye alternatif kullanım yollarını sağlayacaktır. Buna ek olarak, çileğin hassas doğasından kaynaklanan bozulma riski nedeniyle çilek üretimi yapan yerel halkın ürünlerini muhafaza etme ve depolama konusundaki gereksinimleri nedeniyle bölgeye bir soğuk hava deposunu sağlamanın oldukça önemli olduğu gözlemlenmiştir. Bölgeye tahsis edilecek olan bir soğuk hava deposu ile çilek reçeli ve çilek işleme tesisinin bölgede verimli ve sürdürülebilir bir tarımsal üretimin gerçekleştirilmesini sağlayacak olmanın yanı sıra yerel üreticileri daha fazla üretim yapmaları konusunda teşvik edeceği düşünülmektedir. Bununla birlikte, pazarlama ve üretim aşamalarında çilek üreticilerinin ihtiyaçlarıyla ilgilenebilen ve üreticilere yardımcı olabilecek etkili bir tarım kooperatifinin çilek üretimi yapan yerel halk için büyük bir gereklilik olduğu gözlemlenmektedir. Bölgede etkili bir tarım kooperatifinin varlığı durumunda çilek üreticilerinin üretim ve pazarlama sürecinde daha güvende hissedebilecekleri ve ayrıca üreticilerin pazarlama sürecinde komisyonculara ürünü düşük bir fiyata satmak zorunda kalmayacakları için çilek üretiminden elde edecekleri verimin de artabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda, bölgede etkili bir tarım koperatifinin olmaması, verimli ve sürdürülebilir bir tarımsal üretimin gerçekleşmesini engellemektedir.

Bölgede sürdürülebilirlik ve verimlilik odaklı kalkınma çabalarını engelleyen bir başka önemli faktör ise çilek üreticileri arasında örgütlenme bilincinin olmamasıdır. Çilek üreticilerinde birlik bilincinin olmaması nedeniyle, devletten beklentilerinin de arttığı gözlemlenmiştir. Oysa toplumsal düzeyde bir örgütlenme bilinciyle hareket ettikleri takdirde bölgedeki yerel yetkilileri ihtiyaçları konusunda ikna edebilme olasılıkları daha yüksek olacaktır.

Bölgede verimli ve sürdürülebilir bir tarımsal üretimin sağlanmasını engelleyen bir diğer önemli faktör, üreticilerin çilek üretimi konusundaki düşük bilgi düzeyleridir. Çilek bitkisinin doğası gereği hassas yapısı nedeniyle üretiminin ve bakımının zor olması, üreticilerin ilaçlama, sulama, gübreleme ve toprak analizi gibi

konularda tarım uzmanlarına ve mühendislerine ihtiyaç duymalarına neden olmaktadır. Bu bağlamda, bölgede daha bilinçli bir tarımsal üretimin gerçekleşmesi için İl ve İlçe Tarım Müdürlükleri'nin çilek üreticilerinin ihtiyaçlarını sahada gözlemlemek için düzenli aralıklarla saha araştırmaları yapmaları ve üreticilere bilgilendirici eğitim seminerleri düzenlemelerinin önemli olduğu saptanmıştır.

Çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinin bölgede istihdama, işgücü hareketlerine, refah seviyesine ve toplumsal cinsiyet eşitliği kapsamında kadın katılımına olumlu katkıları bulunmaktadır. Sason çileği yetiştirciliği faaliyetleri, bölgenin sosyoekonomik düzeyinde ve refah seviyesinde önemli derecede bir artışa katkı sağlamış olsa da yerel kalkınmanın çok geniş kapsamlı bir kalkınma yaklaşımı olması nedeniyle istenilen düzeyde bir kalkınma sağlanamamıştır. Her bölgenin/yörenin sahip olduğu kaynak potansiyelinin etkili bir şekilde değerlendirilmesiyle söz konusu bölgelerde sürdürülebilir bir kalkınma sağlamak, yerel kalkınmanın temel hedeflerinden biridir. Çilek yetiştiriciliği faaliyetlerinde sürdürülebilirlik ve verimlilik çabaları önünde engel olduğu tespit edilen faktörlerin ortadan kaldırılmasına yönelik ilave politika ve uygulamalarla, bölgedeki çilek yetiştiriciliğinin sürdürülebilirlik ve verimlilik doğrultusunda da yerel kalkınmayı olumlu etkileyeceği değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

AB Konseyi. (2001, 8 Mart). Türkiye Cumhuriyeti ile katılım ortaklığında yer alan ilkeler, öncelikler, ara hedefler ve koşullara ilişkin konsey kararı. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2001.pdfadresinden 15 Temmuz 2023 tarihinde alınmıştır.

Acar, S., Şahin Cinoğlu, D., Karagöz, T., Kayğısız, G., Meydan, M. C. ve Işık, M. (2022). *SEGE 2022: İlçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması.* T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayını (Yayın no: 35). https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/birimler/2022-ilce-sege.pdf

Açıkalın, O. ve Saltık, A. (2007). Kalkınmada yeni kavram ve stratejiler. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 10*(1), 5-27.

Arı, F. A. (2006). Türkiye'de tarımın ekonomideki yeri ve güncel sorunları. *Çalışma ve Toplum, 2*(9), 61-81.

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun. (1991, 5 Mayıs). *Resmi Gazete* (Sayı: 20877, 21 Mayıs 1991). https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc074/kanuntbmmc074/kanuntbmmc07403723.pdf

Aykut, F. (2021, Ekim 24). Pazarlama kanalları nelerdir? [Web günlük postası] Erişim adresi https://www.iienstitu.com/blog/pazarlama-kanallari-nelerdir

Babacan, A. (1999). *Genel tarım politikaları çerçevesinde doğrudan gelir ödemeleri sistemi*. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Genel_Tarim_Politikalari_Cercevesinde_Dogrudan_Gelir_Odemeleri_Sistemi.pdf

Batman İl Tarım ve Orman Müdürlüğü. (t.y.). *Batman ili Sason ilçesi çilek üreticiliği*.

Batman Valiliği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü. (t.y.). İlimiz hakkında. https://batman.csb.gov.tr/ilimiz-hakkinda-i-998 adresinden 2 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.

Bıçkı, D. ve Sobacı, M. Z. (2011). Yerel yönetimden yerel yönetişime: Post-Fordizm bağlaminda yerel yönetimleri anlamak. *Yönetim Bilimleri Dergisi, 9*(1), 215-233.

Creswell, J. W. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (S. B. Demir ve M. Bütün Çev.; 6. Baskı). Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım.

Çalışkan, V. ve Koç, H. (2012). Türkiye'de coğrafi işaretlerin dağılış özelliklerinin ve coğrafi işaret potansiyelinin değerlendirilmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi, 17*(28), 193-214.

Çetin, M. (2006). Yerel kalkınma ajansları. *Ege Academic Review, 6*(2), 127-139.

Çetin, M. (2007). Yerel ekonomik kalkınma yaklaşımı ve uluslararası organizasyonlar. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 14*(1), 153-170.

Çıkın, A., Çukur, F., Çukur, T. ve Dayan, V. (2010). *Yerel kalkınma ve tarımsal kooperatifler: Milas ilçesi örneği.* Türkiye IX. Tarım Ekonomisi Kongresi (s. 510-517) içinde. Şanlıurfa.

Dario, G., Canzanelli, G., Dichter, G., Fugali, I., Lazarte, A. ve Schlachter, B. (2000). *Local economic development agencies: A tool of ınternational cooperation for human development, democratizing the economy and reducing poverty.* http://biblio3.url.edu.gt/PROFASR/UnidadDesarrolloLocal/3/localeconomicdevag.pdf

Demir Kaya, H., Akın, S., Bulut, E., Doğan, M. ve Bulut, S. (2016, Mayıs, 25-27). *Bir yerel kalkınma örneği: Sason Çilek Üreticileri Birliği* (SAÇÜB). XII. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi (s. 1915-1924) içinde, Isparta, Türkiye.

Dernek, Z. (2006). Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze tarımsal gelişmeler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 1*(1), 1-12.

Diyarbakır Batman Siirt Kalkınma Projesi. (2011). *Batman ili çilek yetiştiriciliği stratejik yatırım planı.* DBSKP.

Doğan, Z., Arslan, S. ve Berkman, A. N. (2015). Türkiye'de tarım sektörünün iktisadi gelişimi ve sorunları: Tarihsel bir bakış. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8*(1), 29-41.

Eraydın, A. (2004, Mart). Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler. *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu* (Cilt 1, s. 126-146) içinde. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Kentsel-Ekonomik-Arastirmalar-Sempozyumu-Cilt1.pdf#page=139

Erbay, R. (2013). Ekonomik kalkınmada tarımın rolü: Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 2*(4).

Ersöz, C. (2009). *Küreselleşme sürecinde bölgesel kalkınma yaklaşımları: Türkiye'de köy'lere yönelik bir uygulama (1975-2001)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

Eryılmaz, B. ve Tuncer, A. (2013). Avrupa Birliği uyum sürecinde bölgesel kalkınma politikaları: Bölgesel kalkınma ajansları ve Türkiye uygulaması. *Akademik İncelemeler Dergisi, 8*(1), 165-189.

Eşki, H. (2009). Kamu yönetiminde değişim ve yeni yönetim modelleri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 9*(17), 491-500.

Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2023a, 18 Ağustos). *Crops and livestock products* [Veri Seti]. FAOSTAT. https://www.fao.org/faostat/en/#data/TCL

Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2023b, 24 Mart). *Crops and livestock products* [Veri Seti]. FAOSTAT. https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL

Göymen, K. (2004). Yerel Kalkınma Önderi ve Paydaşı Olarak Belediyeler. Yerel kalkınmada belediyelerin rolü (s. 1-14) içinde. İstanbul. https://research.sabanciuniv.edu/id/eprint/1427/1/KorelGoymen.pdf adresinden alındı

Göymen, K. (2006). Dynamics of changes in Turkish local governance: Demise of the bureaucratic ruling tradition? *Society and Economy, 28*(3), 245-266.

Gülersoy, A. E., Gümüş, N. ve İlhan, A. (2014). *Gelenekten modernleşmeye, tarladan tiyatroya bir dönüşüm hikâyesi: Bademler Köyü (İzmir)*. TÜCAUM VIII. Coğrafya Sempozyumu 23-24 Ekim 2014 Bildiriler Kitabı (s. 439-448) içinde. Ankara.

Günsoy, G. (2000). Türk tarımının yapısal sorunları çerçevesinde tarım reformunun uygulanabilirliği. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16*(1), 349-376.

Harris, D. R. ve Fuller, D. Q. (2014). Agriculture: Definition and overview. C. Smith (Ed.), *Encyclopedia of global archaeology* (s. 104-113) içinde. New York, NY: Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-0465-2_64

International Cooperative Alliance. (2018, 3 Nisan). *What is a cooperative?* https://www.ica.coop/en/cooperatives/what-is-a-cooperative adresinden 28 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.

İktisadi Kalkınma Vakfı. (2014, 5 Ağustos). Ortak tarım politikası. https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=244 adresinden 8 Temmuz 2023 tarihinde alınmıştır.

Johnston, B. F. ve Mellor, J. W. (1961). The role of agriculture in economic development. *The American Economic Review, 51*(4), 566-593.

Karahan Uysal, Ö. (2015). Manisa ili Yunt Dağı köylerinde çiftçilerin tarımsal üretime yaklaşımlarını etkileyen faktörlerin analizi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi,* (35), 76-99.

Kayasü, S. (2006, September, 14-18). *Institutional implications of regional development agencies in Turkey: An evaluation of the integrative forces of legal and institutional frameworks*. 42nd ISoCaRP Congress, İstanbul, Turkey.

Kaynak, M. (2003). *Kalkınma iktisadının kilometre taşları ve teknoloji*. *Ekonomik* Yaklaşım, 14(49 - Proceedings), 12-43.

Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2001). *Türkiye ekonomisi* (12. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kızılaslan, H. ve Doğan, H. G. (2013). AB ve Türkiye'de tarım sektöründe örgütlenme ve üretici birlikleri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 8*(1), 146-159.

Koçtürk, O. M. ve Gölalan, M. (2010). 1923- 1950 Türkiye ekonomisinin yapısal analizi. *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik, 45*(2), 48-65.

Kösecik, M. ve Özgür, H. (2005). Yerel yönetimlerde reform: Geleneksel modelin değişim süreci. H. Özgür ve M. Kösecik (Ed.), *Yerel yönetimler üzerine güncel yazılar – l: Reform* (s. 1-20) içinde. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Mıhçı, H. (1996). Kalkınma: Bir terim neyi anlatır? *Ekonomik Yaklasim, 7*(23), 65-86.

Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (2019). Nitel veri analizi (S. Akbaba Altun ve A. Ersoy, Çev. Ed.; 3. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Narin, M. (2008). Türkiye'de uygulanan tarımsal destekleme politikalarında değişim. *Ekonomik Yaklaşım, 19*(Özel Sayı), 183-225.

Narin, M. (2011, Aralık, 22-23). *1980'li yıllardan sonra tarım politikalarındaki değişiklikler*. Ekonomik Yaklaşım Kongreler Dizisi-VII, Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri: Politika Arayışları, Ankara, Türkiye.

Ökmen, M. ve Canan, K. (2009). *Bölgesel bir kalkınma çabası olarak Yunt Dağı (Manisa) Projesi*. TODAİE 4. Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildiri Kitabı (s. 943- 970) içinde. Ankara.

Özden, F. ve Olgun, F. A. (2017). Kırsal kalkınmada yerel yönetimler ile üretici örgütlerinin işbirliği olanakları üzerine bir inceleme: İzmir ili örneği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi,* 52*(Özel sayı)*, 257-283.

Özelçi Eceral, T. ve Altınkaya Özmen, C. (2009). Beypazarı'nda turizm gelişimi ve yerel ekonomik kalkınma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5*(2), 46-74.

Öztopçu, A. (2017). *Sosyal sermaye teorisi ve sürdürülebilir yerel kalkınma*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Reeves, T. (2005). Turkey's regional policy on the road to the EU. *Turkish Policy Quarterly, 4*(3), 49-61.

Rodríguez-Pose, A. (2001, 31 December). *The role of the ILO in ımplementing local economic development strategies in a globalized world.* London: Department of Geography and Environment, LSE.

Sakal, M. (2000). Türkiye'de yerel yönetimlerde yeniden yapılanma sorunu: Tarihsel perspektiften bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 5*(1), 119-140.

Saner, G., Uçar, K. ve Ağır, H. B. (2012). *Kırsal kalkınmada kooperatifçiliğin rolü "İzmir-Seferihisar Gödence Tarımsal Kalkınma Kooperatifi" örneği.* 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi (s. 1054-1059) içinde. Konya.

Sen, A. (1988). The concept of development. H. Chenery ve T. N. Srinivasan (Eds.), *Handbook of Development Economics* (Cilt 1, s. 9-26). Amsterdam, North-Holland: Elsevier Science Publishers. https://doi.org/10.1016/S1573-4471(88)01004-6

Serçe, S. (2018). Çilek fideleri ve çileklerde muhafaza. *TÜRKTOB Türkiye Tohumcular Birliği Dergisi,* (28), 48-51.

Simpson, D. (2018). The economic importance of strawberry crops. T. Hytönen, J. Graham ve R. Harrison (Eds.), *The genomes of rosaceous berries and their wild relatives* (s. 1-7) içinde. Compendium of Plant Genomes. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-76020-9_1

Sobacı, M. Z. (2007). Yönetişim kavramı ve Türkiye'de uygulanabilirliği üzerine değerlendirmeler. *Yönetim Bilimleri Dergisi, 5*(1), 219-235.

Stiglitz, J. E. (1998). Towards a new paradigm for development: Strategies, policies, and processes. *The 1998 prebisch lecture at UNCTAD.* Geneva.

Stoker, G. (1998). Governance as theory: Five propositions. *International Social Science Journal, 50*(155), 17-28.

Şanlı, F. B. ve Gülbahar, M. O. (2008). 1980 sonrası dönemde Türkiye'de tarımın gelişimi ve uygulanan tarım politikaları. *Journal of Qafqaz University*, (22), 134-152.

T.C. Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı Müsteşarlığı. (1966). İkinci beş yıllık plan için hazırlıklar: Tarımın ekonomik kalkınmadaki yeri (Yayın no. DPT.364 – İPD.143). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Tarimin-Ekonomik-Kalkinmadaki-Yeri_Ulku-Egeci.pdf

T.C. Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı Müsteşarlığı. (1967). İkinci beş yıllık kalkınma planı 1968-1972. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. (1984). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989 (Yayın no. DPT: 1974) . https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1985-1989.pdf

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. (1994). Yedinci beş yıllık kalkınma planı özel ihtisas komisyonu raporu: Kamu yönetiminin iyileştirilmesi (Yayın no. DPT: 2362 - ÖİK: 429). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Kamu-Yonetiminin-Iyilestirilmesi-Ozel-Ihtisas-Komisyonu-Raporu.pdf

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. (1995). Yedinci beş yıllık kalkınma planı (1996-2000). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf

T.C. Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı. (1963, Ocak). Kalkınma plânı: (Birinci beş yıllık) 1963-1967. Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf

T.C. Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı. (1973). Yeni strateji ve kalkınma planı: Üçüncü beş yıl 1973-1977 (Yayın no. DPT: 1272). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma-Plani_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1977, Şubat). Dördüncü beş yıllık kalkınma planı (1978-1982) yerleşme, bölgesel gelişme, kentleşme, konut özel ihtisas raporu (Yayın no. DPT: 1536 - ÖİK: 230). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/04_YerlesmeBolgeselGelismeKentlesmeKonut.pdf

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1979, Nisan). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983 (Yayın no. DPT: 1664). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani_1979_1983.pdf

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1989). Altıncı beş yıllık kalkınma planı 1990-1994 (Yayın no. DPT: 2174). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (2000). Uzun vadeli strateji ve sekizinci beş yıllık kalkınma planı 2001 - 2005. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (2001a). Sekizinci beş yıllık kalkınma planı bitkisel üretim özel ihtisas komisyonu meyvecilik alt komisyon raporu

(Yayın no. DPT: 2649 - ÖİK: 657). Ankara. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Bitkisel-Uretim-OIK-Raporu-Meyvecilik.pdf

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (2001b). Sekizinci beş yıllık kalkınma planı yerel yönetimler özel ihtisas raporu (Yayın no. DPT: 2538 - ÖİK: 554). Ankara. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Sekizinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-Yerel-Yonetimler-OIK-Raporu.pdf

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (2007a). Dokuzuncu kalkınma planı 2007-2013 bitkisel üretim özel ihtisas komisyonu raporu (Yayın no. DPT: 2713 – ÖİK:666). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dokuzuncu-Kalkinma-Plani-Bitkisel-Uretim-OIK.pdf

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (2007b). Dokuzuncu kalkınma planı 2007-2013 kamuda iyi yönetişim özel ihtisas komisyonu raporu (Yayın no. DPT: 2721 - ÖİK: 674). Ankara. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dokuzuncu-Kalkinma-Plani-Kamuda-Iyi-Yonetisim-OIK.pdf

T.C. Batman Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü. (2022). 2022 yılı brifing. Batman. https://batman.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Brifing%20ve%20Faaliyet%20raporları/Brifing-2022.pdf

T.C. Dış İşleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2023, 10 Mart). Türkiye-AB ilişkilerinin tarihçesi. https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html adresinden 16 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2023, 8 Şubat). Türkiye-AB mali işbirliği. https://www.ab.gov.tr/tr-ab-mali-isbirligi_5.html adresinden 12 Temmuz 2023 tarihinde alınmıştır.

T.C. Kalkınma Bakanlığı ve Konya Ovası Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. (t.y.). Üretici rehberi: Çilek. http://www.kop.gov.tr/upload/dokumanlar/225.pdf

T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2014). Onuncu kalkınma planı 2014-2018 yerel yönetimler özel ihtisas komisyonu raporu. Ankara. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu-Kalkinma-Plani-Yerel-Yonetimler-Ozel-Ihtisas-Komisyonu-Raporu.pdf

T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2018). On birinci kalkınma planı (2019-2023): Kalkınma sürecinde sivil toplum kuruluşları (Yayın no. KB: 3020 - ÖİK: 801). Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/KalkinmaSurecindeSivilToplumKuruluslariOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (2013). *Tarım Teknolojileri: Üzümsü meyve yetiştiriciliği 2.* Ankara.

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Batman İl Tarım ve Orman Müdürlüğü. (2021, 15 Haziran). Sason çileği coğrafi işaret olarak tescillendi. https://batman.tarimorman.gov.tr/Haber/361/Sason-Cilegi-Cografi-Isaret-Olarak-Tescillendi#:~:text=2018%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20Batman%20Ticar

et%20ve,%C3%87ile%C4%9Fi%22%20co%C4%9Frafi%20i%C5%9Faret%20olarak%20tescillendi. adresinden 10 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.

Tahsin, E. (2001). Tarım reformu ve uluslararası antlaşmalar. *İktisat Dergisi*, (412), 75-78.

Tarım Kanunu. (2006, 18 Nisan). *Resmi Gazete* (Kanun No. 5488). https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/04/20060425-1.htm

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve AB Koordinasyon Dairesi Başkanlığı. (2008). Türk tarım sektörünün Avrupa Birliği sürecinde incelenmesi (tarım ve kırsal kalkınma faslı). Ankara.

Tekeli, İ. (2004, Haziran 18-19). Katılımcı demokrasi, sivil ağlar ve sivil toplum kuruluşları. Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu 15: Katılımcı Demokrasi, Sivil Ağlar ve STK'lar, İstanbul, Türkiye.

Tekin, H. H. (2015). Devlet ve birey arasında bir güç alanı olarak kooperatifler. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi, 50*(2), 135-151.

Thirlwall, A. P. (2003). *Growth and development: With special reference to developing economies* (7. Baskı). New York: Palgrave Macmillan.

TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası. (2004, 16 Ağustos). Doğrudan gelir desteği: Tarımsal destek mi, yoksulluk yardımı mı? .https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=147&tipi=5 adresinden 10.07 2023 tarihinde alınmıştır.

Toksöz, F. (Yay. haz.) (2008). *İyi yönetişim el kitabı.* İstanbul: TESEV Yayınları.

Turhan, Y. (2020). Kalkınma kavramının tarihsel süreci ve etimolojik analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi,* (29), 149-164. https://doi.org/10.18092/ulikidince.719140

Türk Patent ve Marka Kurumu. (2022, 26 Nisan). Coğrafi işaret ve geleneksel ürün adı. https://www.turkpatent.gov.tr/cografi-isaret adresinden 27 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.

Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği. (1999, Aralık). Tarım Politikalarında Yeni Denge Arayışları ve Türkiye (Yayın no. TÜSİAD-T/99-12/275). Ankara. https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/1855-tarim-politikalarinda-yeni-denge-arayislari-ve-turkiye

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). 100. Yıl Türkiye planı: On birinci kalkınma planı (2019-2023). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf

Türkiye İstatistik Kurumu. (2016, 9 Eylül). Ana faaliyet kollarına göre cari fiyatlarla gayri safi yurtiçi hasıla [İstatistiksel tablo]. TÜİK İstatistik Veri Portalı. https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113&dil=1

Türkiye İstatistik Kurumu. (2018, 19 Nisan). Tarımsal işletme yapı araştırması, 2016 (Sayı. 24869). https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tarimsal--Isletme-Yapi-Arastirmasi-2016-24869

Türkiye İstatistik Kurumu. (2023a, 6 Şubat). İllere göre il/ilçe merkezi belde/köy nüfusu ve yıllık nüfus artış hızı [Tablo]. *TÜİK Haber Bülteni*, (49685). https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=49685

Türkiye İstatistik Kurumu. (2023b, 20 Mart). Sektörlere göre istihdam edilenler [İstatistiksel tablo]. TÜİK İstatistik Veri Portalı. https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucret-108&dil=1

Türkiye İstatistik Kurumu. (2023c, 23 Mart). Şehir-köy nüfus oranı [İstatistiksel tablo]. TÜİK İstatistik Veri Portalı. https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1

Türkiye İstatistik Kurumu. (2023d, 31 Mart). Meyveler, sert kabuklular ve içecek bitkileri denge tabloları [İstatistiksel tablo]. *TÜİK Haber Bülteni*, (49456). https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Bitkisel-Urun-Denge-Tablolari-2022-49456

Türkiye İstatistik Kurumu. (2023e, 31 Mayıs). Gayrisafi yurtiçi hasıla, gelir yöntemiyle cari fiyatlarla (değer, pay, değişim oranı) [İstatistiksel tablo]. *TÜİK Haber Bülteni*, (49665). https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-I.-Ceyrek:-Ocak-Mart,-2023-49665

Türkiye İstatistik Kurumu. (2023f, 16 Haziran). İllere göre tarım alanları [İstatistiksel tablo]. TÜİK İstatistik Veri Portalı. https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=tarim-111&dil=1

Türkiye İstatistik Kurumu. (t.y.a). Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları. TÜİK Merkezi Dağıtım Sistemi. https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr

Türkiye İstatistik Kurumu. (t.y.b). Bitkisel üretim istatistikleri. TÜİK Merkezi Dağıtım Sistemi. https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr

UNDP Management Development and Governance Division ve UNDP Bureau for Policy and Programme Support. (1997). *Reconceptualising governance: Discussion paper 2. New York:* United Nations Development Programme.

UNDP. (1995). *Human development reports 1995 Turkey.* Ankara: United Nations Development Programme.

van Boekel, G. ve van Logtestijn, M. (2002). *Applying the comprehensive LED approach: The case of Mozambique.* Geneva; Switzerland: Cooperative Branch International Labour Office.

Vikipedi: Özgür Ansiklopedi. (2023, 28 Temmuz). 1927 Türkiye nüfus sayımı. https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=1927_Türkiye_nüfus_sayımı&oldid=30017346 30 Temmuz 2023 tarihinde alınmıştır

World Bank. (1989). *Sub-Saharan Africa: From crisis to sustainable growth: A long-term perspective study.* Washington D.C.: The World Bank.

Yakut, M. E. (2022). Batman ilinin idari coğrafya özellikleri. İ. Demir, F. Korkmaz ve A. Manap (Ed.), *Geçmiş bugün gelecek: Batman* (s. 381-396) içinde. Batman: Batman Üniversitesi Yayınları.

Yavilioğlu, C. (2002). Geri kalmışlık olgusu ve ekonomistik kalkınma teorileri (eleştirel bir yaklaşım). *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3*(2), 49-70.

Yavuz, F. (Ed.). (2005). *Türkiye'de tarım*. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı. https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/yayinlar/turkiyede_tarim.pdf

Yeşilırmak Havzası Kalkınma Birliği. (2004, 30 Ekim). Tarım stratejisi (2006-2010) . http://www.yesilirmak.org.tr/documents/planlama/diger/00000000007.pdf

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (12. Baskı). Ankara: Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınlar.

Yılmaz, V. ve Çelik Efşan, N. (2019). Yerel kalkınma aktörlerinin yerel kalkınma yaklaşımı perspektifinde incelenmesi. *R&S - Research Studies Anatolia Journal, 2*(7), 342-359. https://doi.org/10.33723/rs.620809

Yılmazçoban, M., Sayılı, M. ve Can, M. (2014). İzmir ilinde tarımsal üretici örgütlerinin hibelerden yararlanma durumları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5*(1), 193-210.

Zengin, E., Başkurt, M. ve Es, M. (2014). Yerel yönetimler ve yerel kalkınma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3*(2), 95-124.